

NyS 68

NYDANSKE SPROGSTUDIER

NyS 68
NYDANSKE SPROGSTUDIER

© NyS og artiklernes forfattere, 2025

Redaktion:

Kristoffer Friis Bøegh, Yonatan Ungermann Goldshtein, Tina Thode Hougaard,
Alexandra Regina Kratschmer, Michael Nguyen, Jacob Thøgersen

Oplysninger om indsendelse af bidrag findes bagest i nummeret.

Udgives i samarbejde med
Dansk Sprognævn
Adelgade 119 B
5400 Bogense

Grafisk opsætning: René Malchow

ISSN 2246-4522 (online)

Indhold

Forord	5
SEBASTIAN MØLLER BAK	7
En kvantitativ undersøgelse af ekstraposition til venstre i gammeldanske diplomer	
JAN HEEGÅRD PETERSEN & JACOB THØGERSEN	34
Vejret for hvem? Og til hvad?	
SØREN SANDAGER SØRENSEN & METTE-MARIE MØLLER SVENDSEN	73
Aldrig før er der blevet skrevet en bog med så mange imperativer: Anmeldelse af Ruben Schachtenhaufen, Michael Bach Ipsen og Mikael Fabrin: <i>Dansk Udtaleordbog</i> Engelsk undertitel: <i>Contemporary Danish Pronunciation</i> , 1. udg., 2024. Modersmål-Selskabet. (496 sider)	
PÄR NILSSON	91
Små och stora förändringar i den senaste upplagan av <i>Retskrivningsordbogen</i> Anmälan av <i>Retskrivningsordbogen</i> , 5. udg.	
DAVID HÅKANSSON	107
Anmälan av <i>Mange grublende Dage ere gaaede forud. Grammatik i 1800-tallet som nøgle til moderne normproblemer</i> , redigeret af Eva Skafte Jensen & Jørgen Schack (Dansk Sprognævns skrifter 54). Dansk Sprognævn. 2024. (302 sider)	
Engelske abstracts	118

Forord

Med denne udgave af NyS kan vi tilbyde to artikler og hele tre anmeldelser. Samlende for alle bidrag er en interesse for enten sprog- og genrehistorie eller ordbøger.

I sin artikel *En kvantitativ undersøgelse af ekstraposition til venstre i gammel-danske diplomer* analyserer Sebastian Møller Bak syntaktiske udviklinger i den såkaldte 'bestyrkelsesformel' i diplomer fra årtierne omkring år 1400. Mere konkret undersøges præpositionsforbindelser i starten af formler som (i moderne ortografi): 'til vidnesbyrd da er mit segl hængt på dette brev'. Spørgsmålet der undersøges, er om præpositionsforbindelsen optræder i sætningens fundamentfelt ('til vidnesbyrd er mit segl ...') eller i ekstraposition til venstre med genoptagende led i fundamentfeltet ('til vidnesbyrd **da** er mit segl hængt på dette brev'). Analysen viser at konstruktionen med præpositionsforbindelsen i ekstraposition bliver sjældnere over tid, og det diskuteres om udviklingen i retning af den fastere sætningsstruktur med præpositionsforbindelsen i fundamentfelt kan være en påvirkning fra de akademiske centre i Sverige og Finland.

Artiklen *Vejret for hvem? Og til hvad?* af Jan Heegård Petersen og Jacob Thøgersen følger op på sidste nummer af NyS, nemlig temanummeret om *Sproglige perspektiver på klima og vejr*. I deres analyse beskriver Petersen og Thøgersen udviklinger i vejrudsigter fra radio og tv (de såkaldte 'allemandsvejrudsigter') i perioden 1939–2023. Analysen trækker dels på optællinger af ordklasser og enkeltord og dels på kvalitative analyser af *strukturen* i vejrberetningen samt talerens/oplæserens *relation* til det sagte og til modtageren. Analysen viser at allemandsvejrudsigten har bevæget sig fra et meget stramt struktureret og nøgternt register til et register med en langt højere grad af vurdering. Samtidig er 'den indskrevne' modtager forandret fra nogen med et professionelt forhold til vejret (fx landmænd) til nogen med et komfortrelateret forhold til vejret (typisk byboere).

Begge artikelbidrag kan altså siges at have historisk interesse, om end det er sproghistorie på meget forskellige måder.

I anden del af nummeret bringer vi tre anmeldelser; af to ordbøger og af en sproghistorisk antologi.

I anmeldelsen med titlen *Aldrig før er der blevet skrevet en bog med så mange imperativer* anmelder Søren Sandager Sørensen og Mette-Marie Møller Svendsen *Dansk Udtaleordbog* af Ruben Schachtenhaufen, Michael Bach Ipsen og Mikael Fabrin, udgivet af Modersmål-Selskabet i 2024.

Pär Nilsson anmelder i *Små och stora förändringar i den senaste upplagan av Retskrivningsordbogen* også en ordbog, nemlig, som titlen siger, *Retskrivningsordbogen*, 5. udg., ved Dansk Sprognævn i 2024.

I den sidste tekst i dette nummer af NyS anmeldes der som antydet en sproghistorisk antologi: David Håkansson behandler *Mange grublende Dage ere gaaede forud. Grammatik i 1800-tallet som nøgle til moderne normproblemer*. Bogen er redigeret af Eva Skafte Jensen og Jørgen Schack og udgivet af Dansk Sprognævn i 2024.

God læselyst!

En kvantitativ undersøgelse af ekstraposition til venstre i gammeldanske diplomer

SEBASTIAN MØLLER BAK

ABSTRACT

Denne artikel præsenterer en kvantitativ undersøgelse af fænomenet *ekstraposition til venstre* af præpositionsforbindelser i dansk, fx *til den tid da er problemet løst*, hvor det ekstraponerede led er genoptaget af et resumptivt element (her adverbialt *da*). Undersøgelsens data er baseret på middelalderbreve, såkaldte *diplomer*, skrevet på gammeldansk i anden halvdel af 1300-tallet og første halvdel af 1400-tallet. Fokus i undersøgelsen er særligt på præpositionsforbindelser i middelalderbrevenes bestyrkelsesformel *corroboratio*, fx *tel windingsbyrth tha ær mynd insigile hæynt for thætæ breef* ('til vidnesbyrd da er mit segl hængt på dette brev'), hvor præpositionsforbindelsen *tel windingsbyrth* står i ekstraposition til venstre og genoptages af det resumptive adverbium *tha*, også skrevet *ta*. Igennem hele undersøgelsesperioden findes udover præpositionsforbindelserne i ekstraposition til venstre også ikke-ekstraponerede præpositionsforbindelser, dvs. præpositionsforbindelser direkte i sætningens fundamentfelt. Undersøgelsen viser imidlertid en tydelig udvikling i løbet af første halvdel af 1400-tallet fra en høj forekomst af præpositionsforbindelser i ekstraposition til venstre til en noget lavere forekomst henimod midten af 1400-tallet, hvor de ikke-ekstraponerede præpositionsforbindelser bliver mere frekvente. En stikprøveundersøgelse af diplomer skrevet på fornsvensk, dvs. svensk i middelalderen, fra samme periode giver et yderligere indtryk af denne udvikling, og en stikprøveundersøgelse af gammeldanske diplomer fra omkring år 1500 giver et indtryk af den videre udvikling igennem hele 1400-tallet.

EMNEORD: ekstraposition til venstre; præpositionsforbindelser; topikalisering; diplomer; genoptagerled; kompositionsmarkør

1 INDLEDNING

I denne artikel behandles det syntaktiske fænomen *ekstraposition til ven-*

stre (E-v¹), også kaldet *venstreekstraposition* (Hansen & Heltoft 2011: 1827), af præpositionsforbindelser i dansk. E-v betyder, at et led, som står i et såkaldt emnefelt til venstre uden for selve sætningen, genoptages af et resumptivt led i sætningens fundamentfelt umiddelbart inden det finitte verbal (se fx Petersen 2023: 201–202). Fænomenet er hyppigt forekommende i moderne dansk tale og skrift (se fx Hansen & Heltoft 2011: 1827ff.; Jensen 2019: 75ff.; Petersen 2023), fx:

- (1) **I forlængelse af det foranstående så** er arbejdstagerrettigheder også meget forskelligt funderede. (Dagbladet Aktuelt, 6. juni 1997; korpus.dk)

I E-v i moderne dansk ses både 1) nominale valensled, 2) verbalhelheder, prædikativer og mådesadverbialer, 3) stedsadverbialer, 4) tidsadverbialer og frie valensled samt 5) ledsætninger (Hansen & Heltoft 2011: 1828).

Der er mange forskellige måder, hvorpå E-v analyseres og forklares, og disse varierer i høj grad afhængigt af sprogforskernes teoretiske ståsted (se herom fx Jensen 2019: 76). Særligt inden for paradigmet *Generativ Grammatik* ses fænomenet beskrevet som 'dislokering' (*dislocation*) (se fx Cinque 1997: 93ff). Der er inden for dette paradigme enighed om, at fænomenet er en integreret del af sætningens struktur, men der har blandt generativisterne været diskussion om, hvorvidt leddet i E-v er flyttet frem fra en placering længere inde i sætningen,² eller om leddet er dannet i begyndelsen af sætningen.³ Da denne artikels sigte ikke er teoretisk, men empirisk, vil jeg blot forholde mig til den forklaring, som fra midten af 1990'erne og frem til i dag er blevet foreslået af Lars Heltoft med forskellige variationer og delvist også i samarbejde med forskellige andre, således Heltoft (1995; 2014), Hansen & Heltoft (2011) samt Heltoft & Nielsen (2019), omend fænomenet langtfra er udtømmende

1 Denne forkortelse er overtaget fra Petersen (2023: 201).

2 Det drejer sig om den såkaldte *movement*-tilgang (se fx Cinque 1977; Boeckx & Grohmann 2004: 139), som kan føres tilbage til Ross (1967), som betragter E-v som et produkt af en 'kopieringsregel' (*copying rule*).

3 Det drejer sig om den såkaldte *base-generation*-tilgang (se fx Haegeman 1991: 213; 368-79; Hirschbühler 1997: 59), som kan føres tilbage til Chomsky (1977: 80ff.).

undersøgt og beskrevet (se fx Jensen 2019: 75). Da Heltoft befinder sig inden for det lingvistiske paradigme *Dansk Funktionel Grammatik* (se fx Harder 2005: 3; 2006: 95ff.), bliver fænomenet af Heltoft, fx i Hansen & Heltoft (2011), defineret ved, at leddet står uden for selve sætningen, men har funktion inden for denne sætning (repræsenteret med et resumptivt led):

Ekstraposition er en konstruktion, hvor et led med funktion inden for sætningen placeres på en anden position, normalt uden for sætningen. Det ekstraponerede led repræsenteres med et anaforisk pronominalt led inden for sætningen på en plads hvor det ekstraponerede led kunne have stået. (Hansen & Heltoft 2011: 327)

E-v forklares ofte informationsstrukturelt (se herom fx Jensen 2019: 78). Således er E-v ifølge Hansen og Heltoft (2011: 1836) en konstruktion, der udpeger ”et emne som tema i modsætning til andre mulige” svarende til den illokutionære betingelse: *når vi taler om dette emne i særdeleshed, så gælder følgende forhold ...* E-v er ganske vist meget frekvent i både moderne dansk tale og skrift (Hansen & Heltoft 2011: 1837), men fænomenet opfattes af mange sprogbrugere som uigennemskueligt og ukorrekt, hvilket kan have at gøre med, at fænomenets informationsstrukturelle funktion i virkeligheden ikke er særligt tydelig for sprogbrugerne. Således bliver fx *Dansk Sprognævn* jævnligt spurgt til råds om konstruktionen (Eva Skafte Jensen, personlig oplysning). Mange sprogbrugere opfatter desuden E-v decideret negativt. Eksempler herpå gives fx i sprogklummen *Sprogpolitiet* fra 2009 i fagbladet *Journalisten* med titlen ”Babyjournalisten”⁴, hvor E-v – særligt i dansk mediesprog – behandles. Klummeskribenten nævner, at sprogbrugerne føler, at forekomsten af E-v ”taler ned til dem”, og klummeskribenten supplerer selv med, at en konstruktion med E-v såsom *vejret, det bliver godt* i mediesprog er udtryk for både en overdreven brug og direkte ”misbrug” af E-v, medmindre der er tale om ”børne-tv”. Klummeskribenten kæder dette ”misbrug” af E-v sammen med ”en generel trend” blandt danske tv-journalister, som tror, at ”de skal tale langt ned for at

4 Lund (2009).

nå kakkelbordet”. Sluttelig omtaler klummeskribenten fænomenet som et tegn på en ”infantilisering af sproget”. En søgning inden for perioden 2017–2025 efter termen *ekstraposition* i Facebookgruppen ”Sprogbøffer og Sprogjuveler”, hvis medlemmer særligt interesserer sig for dansk sprog, giver lignende eksempler. Overordnet set undrer mange medlemmer sig over fænomenet.⁵ E-v bliver i medlemsopslagene forbundet med talt mediesprog, særligt i tv-nyhederne og i vejrudsigten. Flere medlemmer giver udtryk for, at fænomenet optræder gentagne gange på tv. Desuden kæder flere medlemmer fænomenet sammen med talesprog og dårlig sprogbrug.

På denne baggrund kunne man muligvis forledes til at tro, at E-v først inden for de senere år er blevet mere frekvent i dansk, og at E-v måske ligefrem er blevet hjulpet kunstigt frem i mediesproget af en trend blandt journalister og nyhedsværter. Det ville selvfølgelig kræve en større diakron frekvensundersøgelse af dansk mediesprog for at kunne udtale sig fornuftigt om sådanne antagelser, men et nyt fænomen i dansk er E-v under alle omstændigheder ikke, hvilket vil blive behandlet i det følgende.

Artiklens struktur er således: I afsnit 2 behandles E-v som en *topikalisering* i gammeldansk. I afsnit 3 gives en redegørelse for undersøgelsens data og metode. I afsnit 4 gives analysen, og i afsnit 5 gives en perspektiverende sammenfatning.

2 EKSTRAPOSITION TIL VENSTRE I GAMMELDANSK

2.1 *Ekstraposition til venstre i gammeldanske diplomer*

Fænomenet E-v kan findes i selv de ældste dansksprogede kilder, herunder i breve fra middelalderen, de såkaldte *diplomer*, fx:

- (2) och **nar gwd wil ath hwn affgor tha** skal alle thesse fornævndæ gotz komæ jgen frij til her Folmer Jeyæpsøns arwingæ

Og når Gud vil, at hun afgår, da skal alle disse førnævnte bondeejeendomme⁶ komme igen fri til hr. Folmer Jepsens arvinger

5 Grundet GDPR-lovgivningen er det her ikke muligt at citere fra de pågældende indlæg.

6 Betydning 4 af substantivet *gods* i ODS.

‘Og når Gud vil, at hun dør, da skal alle disse førnævnte bon-
deejendomme igen frit overgå til hr. Folmer Jepsens arvinger’
(Diplomatarium Danicum nr. 14210125001)⁷

Sproget i diplomerne fra Danmark var som udgangspunkt latin, men i 1300-tallet begyndte man også at skrive diplomer på middelnedertysk, dvs. nedertysk i middelalderen, og gammeldansk. Fra omkring år 1425 blev gammeldansk det foretrukne sprog i diplomer udstedt i Danmark (Seip 1958: sp. 92; Knudsen 2018: 121).

E-v fremtræder særligt tydeligt i de gammeldanske diplomers obligatoriske bekræftelses- og bevidnelsesafsnit *corroboratio*⁸, som juridisk set sikrer diplomets indhold for sam- og eftertiden (se herom Frederiksen 2020: 33). Dette afsnit er som udgangspunkt dannet af en præpositionsforbindelse i E-v, fx *til vidnesbyrd, til stadfæstelse, til bevaring* e.l., efter den latinske præpositionsforbindelse *in cuius rei testimonium* (‘til denne sags vidnesbyrd’). Som genoptagende led ved E-v bruges i de gammeldanske diplomers *corroboratio* oftest adverbiet *tha*, også skrevet *ta* (‘da’), og meget sjældent adverbiet *sval/svo*, også skrevet *so* (‘så’)⁹, fx:

- (3) **tel got forwarelssæ ta** lader jæk hengæ myt jnsglæ¹⁰ fore
thættæ oppnæ breff

*Til god forvarelse da lader jeg hæng mit indsegl for dette åbne
brev*

‘Til god forvarelse da lader jeg hæng mit segl på dette åbne
brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14150729001)

7 Numrene i den digitale version af *Diplomatarium Danicum* er dannet ved hjælp af diplomets udstedelsesdato, dvs. år, måned og dag, samt umiddelbart derefter et løbenummer. For at lette forståelsen af de gammeldanske eksempler er den kursivering, som i *Diplomatarium Danicum* angiver opløsning af abbreviaturer, dvs. de middelalderlige forkortelsestegn såsom nasalstreger og z-tegn for *et/eth* (se Andersen 2016: 331; 336-337), ikke bevaret her.

8 Af latin *corrōbōro* ”jeg gør stærk, styrker, bestyrker”.

9 Det gammeldanske adverbium *sval/svo* optræder som genoptagende led kun i diplomer fra undersøgelsesgruppen JyD, dvs. Jylland og Fyn. I perioden 1399 til 1439 forekommer *sval/svo* med denne funktion i kun 7 ud af 250 diplomer. Det drejer sig om følgende numre udgivet i *Diplomatarium Danicum*: 14120126003; 14150118001; 14171220001; 14180215001; 14211213001; 14240206001; 14271221001.

10 For oplysning om dette ord se opslaget *indsegl* i ODS.

- (4) **til hwæs winnæsbwrðh ogh ythærmær for waringhæ so**
hawer iægh for næwende Olef Ienssøn myt ingsigæl thrwkt
på rygghen på thettæ bref
*Til hvis vidnesbyrd og ydermere forvaring så har jeg fornævnte
Oluf Jensen mit indsegl trykt på ryggen på dette brev*
‘Til vidnesbyrd herom og yderligere sikring så har jeg fornævnte Oluf Jensen trykt mit segl på ryggen af dette brev’
(Diplomatarium Danicum nr. 14120126003)

Der kan imidlertid spores stor variation igennem 1300- og 1400-tallet i forhold til, om *corroboratio* i diplomerne dannes med eller uden E-v, og således er det heller ikke ualmindeligt at se præpositionsforbindelsen i *corroboratio* direkte i fundamentfeltet (Heltoft & Nielsen 2019: 170), fx:

- (5) **til withnesburth** hænger jach myt jnciglæ fore thætte breff
Til vidnesbyrd hænger jeg mit indsegl for dette brev
‘Til vidnesbyrd hænger jeg mit segl på dette brev’
(Diplomatarium Danicum nr. 14250328001)
- (6) **til ydermeræ wissæn ok bæthræ forwaringæ** hauer jæk
hænd mid insiæl for thettæ breff
*Til ydermere vissen og bedre forvaring har jeg hængt mit indsegl
for dette brev*
‘Til yderligere vished og yderligere sikring har jeg hængt mit
segl på dette brev’
(Diplomatarium Danicum nr. 14200924001)

Med afsæt i en undersøgelse af E-v i de gammeldanske diplomers *corroboratio* vil jeg i denne artikel vise, at der allerede i løbet af første halvdel af 1400-tallet sker et skifte i diplomerne fra en hyppigere forekomst af konstruktioner med E-v til en hyppigere forekomst af konstruktioner uden E-v. I tillæg til undersøgelsen er til sammenligning foretaget stikprøver af samtidige diplomer skrevet på fornsvensk, dvs. svensk i middelalderen, fra hhv. Stockholm og Finland samt en stikprøve af gammeldanske diplomer fra omkring år 1500 for at give et foreløbigt indtryk af den videre udvikling.

2.2 Ekstraposition til venstre som topikalisering

Heltoft (1995: 142; 2014: 55) forklarer med henvisning til Dyvik (1980) funktionen af E-v i ældre nordisk som en *topikalisering*¹¹. Denne forklaring bygger på Heltofts forestilling, at ældre nordisk på det punkt lignede nutidige asiatiske topikprog, fx kinesisk, vietnamesisk, japansk og koreansk, hvor topik udgør en selvstændig grammatisk kategori (Dyvik 1980: 73ff.; Heltoft 1995: 140). Under henvisning til Dyvik (1980) mener Heltoft (1995), at der i ældre nordisk har været et foranstillet, emneintroducerende led, et topik, uden for sætningens syntaktiske struktur: ”Det der strukturelt kendetegner et topic er at det er et foranstillet, emneintroducerende led uden nødvendig syntaktisk relation til leddene i selve sætningen” (Heltoft 1995: 141). Det er ikke helt tydeligt, hvad Heltoft mener med en *nødvendig syntaktisk relation*,¹² og i andre tilgange vil man kunne finde helt anderledes opfattelser af dette fænomen.¹³ Heltoft (1995: 141-142) giver to eksempler på topikkonstruktioner fra Skånske Lov, selvom læsningen af disse ifølge Heltoft er vanskelig. Efter min mening illustrerer eksemplerne (7) og (8) fra den gammeldanske *Lægebog fra top til tå* i håndskriftet Upps. D600¹⁴ på bedre vis en topikkonstruktion i Heltoftsk forstand uden syntaktisk relation til leddene i selve sætningen. Topikkonstruktionen udgøres i begge tilfælde af en foranstillet relativsætning uden korrelat:

11 Det er værd at bemærke, at betydningen af termen *topikalisering* hos Heltoft er ganske unik. Hos mange andre ses derimod en skarp skelnen mellem på den ene side *ekstraposition*, hvor der sker genoptagelse ved hjælp af et resumptivt element, og på den anden siden *topikalisering*, hvor leddet i sætningens fundamentfelt ikke fungerer som resumptivt element, se hertil fx Birner & Ward (2019).

12 Jeg antager, at det blot drejer sig om den syntaktiske overensstemmelse mellem fx en ekstraponeret adverbialsætning og et genoptagende adverbium. Spørgsmålet om, hvordan topik markeres i fx gammeldansk, udestår imidlertid.

13 Det er fx blevet foreslået af Cinque (1977: 397ff.), at E-v under alle omstændigheder er knyttet til en udløsende faktor i selve sætningen. Cinque bruger de engelske termer *governor* og *trigger* herfor.

14 Håndskriftet findes i Uppsala Universitetsbibliotek. Eksempel (7) og (8) stammer fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs digitale udgave af håndskriftet: https://tekstnet.dk/books/anon_laegbog-upps-d600/

- (7) **hwo som hawer diger løsn tha** duger dialterood soden
Hwo som har diger afføring¹⁵, da gavner althearod sydet
 ‘Den som har kraftig afføring, da hjælper kogt althearod’
 (‘Lægebog fra top til tå’, Upps. D600, §15)
- (8) **hwo som hawer en ride som heder quartana tha** skal man
 drikke weybrede oos
*Hwo som har en ride, som hedder quartana, da skal man drikke
 vejbreddsaft*
 ‘Den som har den koldfeber, som hedder quartana, da skal
 man drikke saft af vejbred’
 (‘Lægebog fra top til tå’, Upps. D600, §50)

Her ses ingen syntaktisk genoptagelse af den foranstillede relativsætning, fordi relativsætningen ikke har nogen syntaktisk funktion i selve sætningen. Til gengæld står adverbiet *tha* i sætningens fundamentfelt, hvor man ville have forventet et resumptivt personligt pronomen, fx *han* (*skal indtage kogt althearod*) i eksempel (7), hvis der havde været syntaktisk relation mellem den foranstillede relativsætning og selve sætningen.¹⁶ Derfor mener Heltoft (1995: 140-141) – igen under henvisning til Dyvik (1980: 74) – at ældre nordisk har været struktureret anderledes end fx moderne dansk, idet der i ældre nordisk har været en egentlig topikplads til venstre uden for selve sætningen. Denne topikplads ska-ber ifølge Heltoft (1995: 141; 2014: 55; Heltoft & Nielsen 2019: 168) en indholdsmæssig ramme om sætningen i lighed med illokutionære betingelser:

[...] topicledet er en illokutionær betingelse, indholdsmæssigt ikke langt fra det berømte *hvis du er tørstig, er der øl i køleskabet*, hvor betingelsessætningen angiver en relevansforudsætning der skal være opfyldt for at sproghandlingen ‘jeg tilbyder dig en øl’ skal træde i kraft. (Heltoft 1995: 141)

15 Betydning 1 af substantivet *løs(e)n* i Kalkars Ordbog.

16 Man kan med bedre ret argumentere for, at der i eksempel (8) er en relation mellem den foranstillede relativsætning og det indefinitte pronomen *man* i selve sætningen, men også her ville et resumptivt personligt pronomen være at forvente, fx *han* (*skal drikke saft af vejbred*).

Det genoptagende led er ifølge Heltoft (1995: 141–142; Heltoft & Nielsen 2019: 168) ikke en grammatisk repræsentant for topikledet. Derimod giver det genoptagende led topikledet en selvstændig status som en angivelse af det emne, som ytringen skal handle om. Heltoft (1995: 141) og Heltoft & Nielsen (2019: 168) knytter her an til Andersen (1987: 50–51), som opfatter foranstillede konditionalsætninger af typen ”hvis jeg lige må sige noget ganske kort” og ”hvis vi ser på side 2/linie 13” som *adverbielle kompositionsmarkører*¹⁷. Ifølge Andersen (1987: 51) er sådanne adverbielle kompositionsmarkører ikke en del af ytringens propositionelle indhold, men en anvisning på eller kommentar til, hvordan det propositionelle skal forstås. I forlængelse heraf mener Heltoft & Nielsen (2019: 168), at topikkonstruktionen skal sammenlignes med en regibemærkning med betydningen ”taler vi nu om de ting du har spurgt om, så” eller ”for nu at komme til de ting du har spurgt om, så”. Netop fordi ældre nordisk ifølge Heltoft (1995) og Heltoft & Nielsen (2019) har haft kompositorisk topik uden nødvendig syntaktisk relation til selve sætningen, ses det ofte i gammeldansk, som i eksempel (7), at der ikke sker en genoptagelse af topikledet ved hjælp af et syntaktisk set overensstemmende anaforisk led følgende systemet *nominalled + pronomen*, *relativsætning + pronomen* eller *konditionalsætning + adverbium*. Derimod ses det ofte, at en foranstillet relativsætning eller et foranstillet nominalled i gammeldansk genoptages kompositorisk af adverbiet *tha* (fx Heltoft & Nielsen 2019: 168–169), idet det genoptagende led¹⁸ blot tjener til at rekonstruere en meningssammenhæng mellem topikledet og sætningen. Sådanne konstruktioner er ifølge Heltoft (2014: 55) og Heltoft & Nielsen (2019: 168) ikke anakolutiske, selvom de tidligere er blevet opfattet sådan:

Tolkningen af sådanne eksempler [fx en foranstillet relativsætning genoptaget af adverbiet *tha*, SMB] som topikkonstruktioner gør op

17 Heltoft (1995: 141) omtaler den adverbielle kompositionsmarkør som *kompositorisk topik*.

18 Jeg medgiver, at udtrykket *det genoptagende led* er noget misvisende, da Heltofts argumentation går ud på, at der netop ikke sker en grammatisk genoptagelse, men en kompositorisk forbindelse. Termen *kompositorisk forbinderled* for det genoptagende led havde nok udtrykt den kompositoriske funktion tydeligere. I forlængelse heraf kan det nævnes, at fx Jensen (2019: 77) helt undgår dette terminologiske problem ved at betegne det genoptagende led som en ”repræsentation indenfor sætningen”.

med en ældre opfattelse af at de var udtryk for syntaktisk sammenbrud, *anakoluti*, eller for latinsk påvirkning. (Heltoft & Nielsen 2019: 168)

Ifølge Heltoft & Nielsen (2019: 169) forsvinder topikkonstruktionen fra prosaen i begyndelsen af 1500-tallet, samtidig med at den moderne sætningsbygning slår igennem.

Selvom Heltofts forklaring af E-v som en topikalisering under tiden kan være vanskelig at følge, bl.a. grundet dens unikke terminologi og de noget forvirrende terminologiske ændringer over tid (*topic*, *topik*, *topikled*, *topikkonstruktion*, *topikalisering* m.fl.), har jeg valgt at knytte an til den, da den som den eneste eksplicit handler om E-v i gammeldansk, og da den giver et interessant bud på funktionen af konstruktioner, som tidligere er blevet betragtet som ugrammatiske. Heltofts forklaring er i sammenhæng med denne undersøgelse – hvor vigtig den end måtte være – imidlertid af mindre betydning, idet denne undersøgelse udelukkende fokuserer på forskellen mellem præpositionsforbindelser i E-v genoptaget af adverbiet *tha*, dvs. E-v i gængs forstand, og præpositionsforbindelser direkte i fundamentfeltet. Hvis undersøgelsen også havde behandlet konstruktioner uden syntaktisk overensstemmelse mellem det foranstillede led og et led i selve sætningen, fx en foranstillet relatiivsætning efterfulgt af et adverbium i fundamentfeltet som i eksempel (7), ville en større teoretisk diskussion af fænomenet med inddragelse af andre teoretiske tilgange have været nødvendig.

3 DATA OG METODISKE OVERVEJELSER

3.1 Kildematerialet

Kildematerialet i denne undersøgelse er diplomer udgivet i *Diplomatarium Danicum* på *Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs* tekstportal: <https://tekstnet.dk/books/dipdan/>

Diplomerne¹⁹ er skrevet på gammeldansk fra 1360'erne til 1430'erne. Der findes mange definitioner af begrebet *diplom*, men her skal blot

¹⁹ En oversigt over de 705 gammeldanske diplomer, fordelt på grupperne JyD (diplomer fra Jylland og Fyn), SJD (diplomer fra Sjælland, Lolland og Falster) og SkD (Diplomer fra Skåne og Halland) kan rekvireres hos forfatteren.

knytted an til Frederiksen (2020: 26), hvor et diplom defineres som ”den skriftlige udfærdigelse af en retshandel, dvs. en juridisk bindende aftale eller disposition. Dette dokument er gjort retsgyldigt ved særlige formalia, fx besegling eller underskrift”. Herved præciseres dokumentets retslige rolle som en *her-og-nu-realisering* af en retshandel, der desuden virker ind i fremtiden som *juridisk bindende*.

Til denne undersøgelse er kun benyttet originaler, så spørgsmålet om påvirkning af diplomerne fra samtidige eller senere afskrifter kan helt udelukkes. Dog har det været nødvendigt at inddele materialet i en række kategorier, som integrerer både de sociologiske forhold (udstederens identitet) og de geografiske forhold (udstedelsesstedet).

3.2 Undersøgellesgrupper

Der var i middelalderens Danmark mange forskellige diplomudstedere, såvel personer som institutioner. Både kongen, adelige, gejstlige, borgere og bønder udstedte diplomer. Desuden udstedtes diplomer af byer, foreninger såsom gilder og lav samt gejstlige institutioner såsom domkapitler og klostre. Diplomer udstedt af danske konger og dronninger er imidlertid ikke medtaget i denne undersøgelse, da de i mange henseender adskiller sig fra diplomer udstedt af adelige, gejstlige, borgere og bønder.²⁰ Da der i senmiddelalderens Danmark var store administrative, sociale og politiske forskelle imellem landsdelene, har det til denne undersøgelse været nødvendigt at inddele diplomerne i grupper på baggrund af de forskellige geografiske områder. Inddelingen følger landskabslovenes administrative grænser, hvilket giver følgende tre grupper:

1. Jysk-fynske diplomer (JyD) – bestående af 250 diplomer udstedt i Jylland og på Fyn i perioden 1399–1438

20 Inden for diplomatikken, dvs. det historievidenskabelige studium af middelalderbreve, skelner man mellem såkaldte *åbne breve*, latin *litterae apertae*, og såkaldte *lukkede breve*, latin *litterae clausae*. De åbne breve er stilet til alle og enhver, mens de lukkede breve, også kaldet *missiver*, af latin *mitto* ”jeg sender”, er stilet til en bestemt person eller institution. Desuden indeholder de lukkede breve typisk færre tekstafsnit. Eftersom danske konger og dronninger i højere grad end adelige, gejstlige og borgere henvendte sig direkte til andre fyrster eller institutioner, fx i forbindelse med international korrespondance, udstedte danske konger og dronninger flere lukkede breve end adelige, gejstlige og borgere, se nærmere herom Bak (2025: 86; 89–91).

2. Sjællandsk-lollandsk-falsterske diplomer (SjD) – bestående af 264 diplomer udstedt på Sjælland, Lolland og Falster i perioden 1387–1439
3. Skånsk-hallandske diplomer (SkD) – bestående af 191 diplomer udstedt i Skåne og Halland i perioden 1364–1437

Det ældste gammeldanske diplom, som indgår i undersøgelsen, er udstedt 27. maj 1364 i Halmstad, Halland (Diplomatarium Danicum nr. 13640527001). Det yngste gammeldanske diplom i undersøgelsen er udstedt i oktober 1439 i København (Diplomatarium Danicum nr. 14391028002), og kun en mindre del af diplomerne er udstedt før år 1400. I JyD gælder det for 5 ud af 250 diplomer (2 %). I SjD gælder det for 25 ud af 264 diplomer (9,5 %). I SkD gælder det for 31 ud af 191 diplomer (16,2 %).

3.3 Tilfælde af *corroboratio* uden for undersøgelsen

Enkelte alternative typer af *corroboratio* indgår ikke i denne undersøgelse. Det drejer sig for det første om de tilfælde, hvor præpositionsforbindelsen er placeret uden for E-v og fundamentfeltet, fx:

- (9) Oc hauer jec mit jnciglæ henkt **tel beuisning** for thette breff
Og har jeg mit indsegl hængt til bevisning for dette brev
 'Ligeledes har jeg til bevis hængt mit segl på dette brev'
 (Diplomatarium Danicum nr. 14300306001)

Derudover drejer det sig om tilfælde af *corroboratio* med SV-ledstilling umiddelbart efter den foranstillede præpositionsforbindelse, hvor subjektet *vores segl* står i fundamentfeltet,²¹ fx:

21 Man kunne meget vel argumentere for, at et sådant eksempel også kunne indgå i undersøgelsen, da undersøgelsen netop handler om, hvorvidt præpositionsforbindelsen står i E-v eller ej. Eftersom subjektet *vores segl* imidlertid antagelig ikke fungerer som genoptagende diskurspartikel i Heltoftsk forstand (Heltoft 1995: 141), har jeg undladt at inddrage tilfælde med SV-ledstilling i undersøgelsen.

- (10) Til hwes thingx widnæsbyrdh wart incigle (S) ær (V) fore thetta breff hengt

Til hvis tings vidnesbyrd vores indsegl er for dette brev hængt
'Til hvilke tings vidnesbyrd er vores segl hængt på dette brev'
(Diplomatarium Danicum nr. 14000306001)

Da undersøgelsen alene fokuserer på *corroboratio* udtrykt ved hjælp af en præpositionsforbindelse, er *corroboratio* udtrykt ved hjælp af en foranstillet adverbialsætning heller ikke medtaget i undersøgelsen. Her er E-v imidlertid hyppigt forekommende. Det kan være vanskeligt at afgøre, om den ekstraponerede adverbialsætnings betydning er final (*for at*), se eksempel (11), eller kausal (*eftersom*), se eksempel (12), idet adverbialsætningen ofte indledes med den flertydige konjunktion *at*. Genoptagelse sker her som udgangspunkt med adverbiet *tha*, fx:

- (11) **at thettæ skøde oc allæ thæssæ forscreffnæ articlæ skulæ stathugæ fasta oc vbrødelichæ bliwæ tha** hawer iæc [...] la-dit mit inziglæ [...] hængiæs fore thettæ breff

At²² dette skøde og alle disse førskrevne artikler skal stadige, faste og ubrydelige blive, da har jeg ... ladet mit indsegl ... hænges for dette brev

'For at dette skøde og alle disse førskrevne artikler skal forblive bestandige, faste og ubrydelige, da har jeg ladet mit segl hænges på dette brev'

(Diplomatarium Danicum nr. 14070216001)

- (12) **at thettæ war wilghæ** ær [...] **tha** hauom wi wort secretum²³ thrykt wpa ryggen for thettæ breff

At²⁴ dette vores vilje er ..., da har vi vores sekretsegl trykt på ryggen for dette brev

'Eftersom dette er vores vilje, da har vi trykt vores sekretsegl på ryggen af dette brev'

(Diplomatarium Danicum nr. 14040627002)

22 Betydning 3.2. af konjunktionen *at* i ODS.

23 Betydning 3 af substantivet *sekret* i ODS.

24 Betydning 3.3. af konjunktionen *at* i ODS.

4 ANALYSE

I dette afsnit berører jeg de forskellige former for E-v ved *corroboratio*, som indgår i undersøgelsen, hvorefter selve undersøgelsen bliver behandlet.

Præpositionsforbindelsen i E-v kan indeholde såvel ét substantiv, se eksempel (3) længere oppe, som flere substantiver, som her i (13):

- (13) **till mere wisse oc bewaring tha** lade wi hængæ wort secretum fore thettæ breff
Til mere visse og bevaring da lader vi hænge vores sekret for dette brev
‘Til større vished og bevaring da lader vi hænge vores private sekretsegl på dette brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14170219001)

Til substantivet eller substantiverne i præpositionsforbindelsen kan lægge sig forskellige attributter såsom attributive *at*-sætninger, se eksempel (14), genitivattributter, se eksempel (15), attributive præpositionsforbindelser, typisk indledt med præpositionen *um*, også skrevet *om* (‘om’), se eksempel (16), samt det attributive præpositionaladverbium *hærum*, også skrevet *her um* (‘herom’), se eksempel (17):

- (14) **til wissæ oc bæthrå forwaringh *ath thettæ scal stadukt oc fast bliwæ* [...] tha** hengher iac [...] mit incigil for thettæ mit opnæ breff
Til visse og bedre forwaring, at dette skal stadigt og fast blive ..., da hænger jeg ... mit indsegl for dette mit åbne brev
‘Til vished og bedre sikkerhed, at dette skal forblive bestandigt og fast, da hænger jeg mit segl på dette mit åbne brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14111130001)

- (15) **til mere bewaring *allæ thisse forscrifnæ styckes* tha** hafwæ wy [...] waræ incigle [...] hengt fore thettæ breff
Til mere bevaring af alle disse forskrevne stykker da har vi ... vores indsegl ... hængt for dette brev

‘Til større bevaring af alle disse førskrevne stykker da har vi
hængt vores segl på dette brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14060515001)

- (16) **til meræ bewaringh om alle thisse forscrifne stykke tha**
haue wy [...] ladet ware incigle hengis fore thætte breff

*Til mere bevaring om alle disse førskrevne stykker da har vi ...
ladet vores indsegl hænges for dette brev*

‘Til større bevaring om alle disse førskrevne stykker da har vi
ladet vores segl hænges på dette brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14111208004)

- (17) **til mere bewaring oc wissæn *her vm* tha** hauer iæc mit in-
cigle thrycht pa ryggen fore thettæ breff

*Til mere bevaring og visse herom da har jeg mit indsegl trykt på
ryggen for dette brev*

‘Til større bevaring og vished herom da har jeg trykt mit segl
på ryggen af dette brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14060830001)

I tabel 1 vises distributionen af præpositionsforbindelserne i *corroboratio*
hhv. i E-v og i fundamentfeltet igennem hele undersøgelsesperioden.

TABEL 1. DISTRIBUTIONEN I PERIODEN 1364–1439

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
JyD [1399–1439]	93 (76,2 %)	29 (23,8 %)	122 (100 %)
SjD [1387–1439]	74 (59,2 %)	51 (40,8 %)	125 (100 %)
SkD [1364–1439]	63 (52,9 %)	56 (47,1 %)	119 (100 %)

Af tabel 1 fremgår det, at der i JyD er en klar overvægt af præposi-
tionsforbindelser i E-v, mens der i SjD og SkD er en jævnere fordeling
af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet.²⁵ Da forskellene

25 Til denne undersøgelse er gjort brug af den såkaldte *Fisher's exact test*. Her er regnet med et
signifikansniveau, dvs. den øvre grænse for signifikans, på 5 %. Ifølge *Fisher's exact test* er for-
skellene i tabel 1 mellem hhv. JyD og SjD (p-værdi 0,0045) og JyD og SkD (p-værdi 0,0002)
signifikante, men forskellene mellem SjD og SkD (p-værdi 0,3669) er ikke signifikante.

mellem JyD og de to andre grupper er signifikante, er det berettiget at fremsætte forklaringsmuligheder.

En forklaring kunne være, at man i SjD og SkD følger en anden skriftsproglig konvention end i JyD, som tilsiger en lavere grad af præpositionsforbindelser i E-v i diplomerne. En sådan konvention kunne være forankret i og udbredt af bestemte indflydelsesrige kancellier eller skriftsprogscentre såsom stiftskancellierne i Lund og Roskilde eller vigtige sjællandske klostre med stor skriftproduktion såsom Sorø, Antvorskov og Esrom. Da tallene i tabel 1 intet siger om en eventuel sproglige udvikling over tid, har det for at give et indtryk af den tidlige udvikling været nødvendigt at fokusere på to forskellige 20-årige tidsperioder, nemlig for det første perioden 1390–1410 og for det andet perioden 1419–1439.

Af tabel 2 fremgår distributionen af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet i JyD, SjD og SkD i perioden 1390–1410:

TABEL 2. DISTRIBUTIONEN I PERIODEN 1390–1410

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
JyD [1399–1410]	61 (89,7 %)	7 (10,3 %)	68 (100 %)
SjD [1390–1410]	37 (90,2 %)	4 (9,8 %)	41 (100 %)
SkD [1390–1410]	30 (58,8 %)	21 (41,2 %)	51 (100 %)

Af tabel 2 fremgår det, at præpositionsforbindelser i E-v optræder hyppigst i alle undersøgelsesgrupperne. Eksempel (18) viser E-v i et diplom fra JyD i tabel 2:

- (18) **til mere bewaring oc wissen vm thisse forscrifnæ stycke**
tha hafwer iac myt incigle [...] hengt for thettæ breff

*Til mere bevaring og visse om disse førskevne stykker da har jeg
mit indsegl ... hængt for dette brev*

‘Til større sikkerhed og vished om disse førskevne stykker da
har jeg hængt mit segl på dette brev’

(Diplomatarium Danicum nr. 14080104001)

Eksempel (19) viser E-v i et diplom fra SjD i tabel 2:

- (19) **til forwarelse alle thisse forscrefne stykke tha** haue wi [...] ladit wore incigle henges for thettæ breff
Til forwarelse af alle disse førskrevne stykker da har vi ... ladet vores segl hænges for dette brev
 ‘Til sikring af alle disse førskrevne stykker da har vi ladet vores segl hænges på dette brev’
 (Diplomatarium Danicum nr. 13960201006)

Dog er der en markant forskel mellem på den ene side JyD og SJD og på den anden side SkD, idet præpositionsforbindelser i fundamentfeltet kun forekommer i omkring 10 % af tilfældene i JyD og SJD, mens dette tal er væsentligt højere i SkD.²⁶ Eksempel (20) viser et diplom fra SkD i tabel 2 med præpositionsforbindelse i fundamentfeltet:

- (20) **til mere wisso oc withnisbyrth hængiom** wi war insighle for thetta breff
Til mere visse og vidnesbyrd hænger vi vores indsegl for dette brev
 ‘Til større vished og vidnesbyrd hænger vi vores segl på dette brev’
 (Diplomatarium Danicum nr. 14081213001)

Hvis man sammenholder tabel 1 med tabel 2, ses en endnu højere forekomst af præpositionsforbindelser i E-v i JyD i perioden 1390-1410. Desuden ses i tabel 2 også en meget høj forekomst af præpositionsforbindelser i E-v i SJD, mens SkD – som i tabel 1 – viser en jævnere fordeling af de to kategorier.

I tabel 3 ses distributionen af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet i JyD, SJD og SkD i perioden 1419-1439:

²⁶ Ifølge *Fischer's exact test* er forskellene i tabel 2 såvel mellem JyD og SkD (p-værdi 0,0001) som mellem SJD og SkD (p-værdi 0,0008) signifikante, men forskellene mellem JyD og SJD (p-værdi 1) er ikke signifikante.

TABEL 3. DISTRIBUTIONEN I PERIODEN 1419–1439

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
JyD [1419–1439]	22 (52,4 %)	20 (47,6 %)	42 (100 %)
SjD [1419–1439]	23 (39,7 %)	35 (60,3 %)	58 (100 %)
SkD [1419–1439]	24 (47,1 %)	27 (52,9 %)	51 (100 %)

Af tabel 3 fremgår det, at der i perioden 1419–1439 er en nogenlunde jævn fordeling af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet i både JyD, SjD og SkD. Eksempel (21) viser et diplom fra JyD i tabel 3 med præpositionsforbindelse i fundamentfeltet:

- (21) **til en ydermere forwaringe oc mere stathfestelse** hauer iec myt jngcile hængdh fore thette breff
 Til en ydermere forwaring og mere stadfæstelse har jeg mit indsegl hængt for dette brev
 ‘Til yderligere sikring og yderligere stadfæstelse har jeg hængt mit segl på dette brev’
 (Diplomatarium Danicum nr. 14241101002)

Eksempel (22) viser E-v i et diplom fra SkD i tabel 3:

- (22) **till mere bewaring thisse forskreffnæ styckes tha** haffwer jæk myt jncigle [...] hængt for thettæ breff
Til mere bevaring af disse forskrevne stykker da har jeg mit indsegl ... hængt for dette brev
 ‘Til yderligere sikring af disse forskrevne stykker da har jeg hængt mit segl på dette brev’
 (Diplomatarium Danicum nr. 14220305001)

Ved at sammenholde forekomsterne i tabel 2 med forekomsterne i tabel 3 kan det konstateres, at der er sket betydelige forandringer over tid, se tabel 4:

TABEL 4. FORANDRINGER OVER TID

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
JyD [1399–1410]	61 (89,7 %)	7 (10,3 %)	68 (100 %)
JyD [1419–1439]	22 (52,4 %)	20 (47,6 %)	42 (100 %)
SjD [1390–1410]	37 (90,2 %)	4 (9,8 %)	41 (100 %)
SjD [1419–1439]	23 (39,7 %)	35 (60,3 %)	58 (100 %)
SkD [1390–1410]	30 (58,8 %)	21 (41,2 %)	51 (100 %)
SkD [1419–1439]	24 (47,1 %)	27 (52,9 %)	51 (100 %)

De største forskelle findes i JyD og SjD, hvor der er sket et skifte fra en stor overvægt af præpositionsforbindelser i E-v til en hyppigere forekomst af præpositionsforbindelser i fundamentfeltet.²⁷ I forhold hertil er der ingen signifikante forandringer i SkD, hvor der både i tabel 2 og tabel 3 ses en nogenlunde lige fordeling af præpositionsforbindelser i hhv. E-v og i fundamentfeltet.²⁸

De signifikante forskelle mellem på den ene side JyD og SjD i tabel 2 og på den anden side JyD og SjD i tabel 3 kan formentlig forklares med, at der i SkD tidligere end i JyD og SjD er sket tilløb til en fastere sprogstruktur, se tabel 2, mens disse tilløb først viser sig senere i JyD og SjD. Når man tager i betragtning, at et af de vigtigste skriftcentre og uddannelsessteder i middelalderens Danmark – hvis ikke det vigtigste – lå i Skåne, nemlig ærkebispesædet i Lund, kunne man forestille sig, at skrivere i andre dele af middelalderens Danmark har forsøgt at tilpasse sig sproget i diplomerne fra Skåne og Halland. Skiftet sker tilsyneladende samtidig i JyD og SjD, og SkD kan måske i denne sammenhæng have fungeret som en motor for udviklingen henimod en højere grad af præpositionsforbindelser i fundamentfeltet. Dette resultat flugter med Heltoft og Nielsens (2019: 169) antagelse, at der i løbet af senmiddelalderen er foregået en grammatisk udvikling i gammeldansk væk fra topikaliseringskonstruktioner og henimod en fastere sætningsstruktur med det emneintroducerende led direkte i fundamentfeltet.

27 Ifølge *Fisher's exact test* er forskellene over tid mellem JyD i tabel 2 og JyD i tabel 3 (p-værdi < 0,0001) signifikante. Ligeledes er forskellene over tid mellem SjD i tabel 2 og SjD i tabel 3 (p-værdi < 0,0001) signifikante ifølge *Fisher's exact test*. Hvad angår distributionen i tabel 3, er der ifølge *Fisher's exact test* ikke signifikante forskelle mellem hhv. JyD og SjD (p-værdi 0,2276) og mellem JyD og SkD (p-værdi 0,6791).

28 Ifølge *Fisher's exact test* er forskellene over tid mellem SkD i tabel 2 og SkD i tabel 3 (p-værdi 0,3213) ikke signifikante.

I sammenhæng med undersøgelsen er der også udført en stikprøveundersøgelse af fornsvenske diplomer for at vurdere, om det netop berørte skifte henimod en jævnere fordeling af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet gælder generelt for østnordisk, eller om der snarere er tale om en særlig dansk udvikling. Det fornsvenske materiale til stikprøveundersøgelsen består af dels 53 diplomer udstedt i Stockholm, dels 55 diplomer udstedt i Finland.²⁹ Stikprøveundersøgelsen strækker sig over to perioder, nemlig for det første perioden 1390–1414 og for det andet perioden 1415–1439.

Diplomerne fra Stockholm er fundet via det svenske rigsarkivs diplomportal *SDHK (Medeltidsbrev)*: <https://sok.riksarkivet.se/SDHK/>

Diplomerne fra Finland er fundet i den digitale version af det finske diplomatarium *Diplomatarium Fennicum*: <https://df.narc.fi/>

I tabel 5 ses distributionen af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet i de fornsvenske diplomer fra Stockholm og Finland i perioden 1390–1414:

TABEL 5. DISTRIBUTIONEN I STOCKHOLM OG FINLAND I PERIODEN 1390–1414

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
Stockholm	15 (51,7 %)	14 (48,3 %)	29 (100 %)
Finland	7 (26,9 %)	19 (73,1 %)	26 (100 %)

Af tabel 5 fremgår det, at der i diplomerne fra Stockholm er en jævn fordeling af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet. Fordelingen af de stockholmske diplomer i tabel 5 minder om SkD i tabel 2.³⁰ Eksempel (23) viser et tilfælde af E-v i et af de fornsvenske diplomer fra Stockholm i tabel 5:

29 En oversigt over de pågældende diplomer kan rekvireres hos forfatteren.

30 Ifølge *Fisher's exact test* er forskellene mellem diplomerne fra Stockholm i tabel 5 og SkD [1390–1410] i tabel 2 ikke signifikante (p-værdi 0,6407).

- (23) **til thes mere wisso oc høghre bewiisning tha** hengiom wi
 vaar incigle [...] fore thetta breff
Til des mere visse og højere bevisning da hænger vi vores indsegl
... for dette brev
 ‘Til desto større vished og yderligere bevis da hænger vi vores
 segl på dette brev’
 (SDHK-nr. 16774, 5. november 1406)

I de fornsvenske diplomer fra Finland i tabel 5 ses til gengæld en overvægt af tilfælde med præpositionsforbindelser i fundamentfeltet, fx:

- (24) **til thæss mera wisso** henger jac mit incighle fore thetta breff
Til des mere visse hænger jeg mit indsegl for dette brev
 ‘Til desto større vished hænger jeg mit segl for dette brev’
 (Diplomatarium Fennicum I, nr. 1017, 20. september 1393)

Da der imidlertid er tale om meget få belæg fra både Stockholm og Finland, kan der være tale om en ren tilfældighed.³¹ Ikke desto mindre har både de stockholmske og de finske diplomer en lavere andel af præpositionsforbindelser i E-v end JyD og SjD i tabel 2, som kunne tyde på, at man også i fornsvensk tidligere end i JyD og SjD har påbegyndt processen henimod en fastere sætningsstruktur.

I tabel 6 ses distributionen af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet i de fornsvenske diplomer fra Stockholm og Finland i perioden 1415–1439:

TABEL 6. DISTRIBUTIONEN I STOCKHOLM OG FINLAND I PERIODEN 1415–1439

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
Stockholm	12 (50 %)	12 (50 %)	24 (100 %)
Finland	11 (37,9 %)	18 (62,1 %)	29 (100 %)

Af tabel 6 fremgår det, at der ikke sker nævneværdige forandringer i de stockholmske og finske diplomer i løbet af de to undersøgelsespe-

31 Ifølge Fisher's exact test er forskellene i tabel 6 mellem de stockholmske og de finske diplomer ikke signifikante (p-værdi 0,0977).

rioder.³² Eksempel (25) viser et tilfælde med præpositionsforbindelse i fundamentfeltet i et af de fornsvenske diplomer fra Stockholm i tabel 6:

- (25) **til tæs mero visso ok hõgre bewarning** sæter iak mit incigle
for thetta breff
*Til des mere visse og højere bevaring sætter jeg mit indsegl for
dette brev*
'Til desto større vished og bedre sikkerhed sætter jeg mit segl
på dette brev'
(SDHK-nr. 18736, 10. maj 1416)

Eksempel (26) viser et tilfælde med E-v i et af de fornsvenske diplomer fra Finland i tabel 6:

- (26) **til mere wisso ok stadfestilse tha** henger iak mit jncigle [...]
fore thetta breff
*Til mere visse og stadfæstelse da hænger jeg mit indsegl ... for dette
brev*
'Til yderligere vished og stadfæstelse da hænger jeg mit segl
på dette brev'
(Diplomatarium Fennicum II, nr. 1684, 1. oktober 1421)

På baggrund af resultaterne i tabel 3 og tabel 6 lader det altså til, at der i østnordisk i løbet af 1420'erne og 1430'erne er en nogenlunde lige fordeling af præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet. Hvis resultaterne fra tabel 2 inddrages, tyder det på, at denne lige fordeling har været til stede tidligere i SkD end i JyD og SJD, men at JyD og SJD opnår samme jævne fordeling i løbet af 1420'erne og 1430'erne. Spørgsmålet er imidlertid, om den antydede udvikling henimod en fastere sætningsstruktur, som nødvendigvis må indebære en højere grad af præpositionsforbindelser i fundamentfeltet, kan spores senere i 1400-tallet. Desværre stopper *Diploma-*

³² Ifølge *Fisher's exact test* er forskellene i tabel 6 mellem de stockholmske og de finske diplomer ikke signifikante (p-værdi 0,416). Ifølge *Fisher's exact test* er forskellene over tid mellem de stockholmske diplomer i tabel 5 og de stockholmske diplomer i tabel 6 ikke signifikante (p-værdi 1). Ifølge *Fisher's exact test* er der heller ikke signifikante forskelle over tid mellem de finske diplomer i tabel 5 og de finske diplomer i tabel 6 (p-værdi 0,4074).

tarium Danicum ved midten af 1400-tallet, så for at give et indtryk af den videre udvikling har jeg foretaget en stikprøveundersøgelse af 16 gammel-danske diplomer fra perioden 1490–1509, som alle med undtagelse af ét diplom³³ er udstedt på Sjælland. Disse diplomer findes trykt i værket **Æbelholt Klosters Brevbog**, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i 2013. Af tabel 7 fremgår fordelingen mellem præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet i diplomerne fra Æbelholt Klosters Brevbog:

TABEL 7. DISTRIBUTIONEN I ÆBELHOLT KLOSTERS BREVBOG I PERIODEN 1490–1509

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
Æbelholt Kloster	1 (6,2 %)	15 (93,8 %)	16 (100 %)

Omend der i tabel 7 er meget få forekomster, ses en påfaldende overvægt af præpositionsforbindelser i fundamentfeltet. Eksempel (27) viser det eneste tilfælde af E-v i diplomerne fra Æbelholt Klosters Brevbog.

- (27) **til wdhermere forwaring oc bedre bewisningh tha** lade wy
henghe wor indsielle nethen fore thet breff
*Til ydermere forwaring oc bedre bevisning da lader vi hænge vo-
res indsegl neden for dette brev*
‘Til yderligere sikring og bedre vished da lader vi vores segl
hænge nederst på dette brev’
(Æbelholt Klosters Brevbog nr. 120, 12. marts 1496)

Eksempel (28) viser et af de 15 tilfælde, hvor den foranstillede præposi-tionsforbindelse står direkte i fundamentfeltet:

- (28) **til en bedre oc ydermere forwaring** haffwer ieg hengt mit
indcegle nethen thete mit obne breff
*Til en bedre og ydermere forwaring har jeg hængt mit indsegl
neden for dette mit åbne brev*
‘Til bedre og yderligere sikring har jeg hængt mit segl nederst
på dette mit åbne brev’
(Æbelholt Klosters Brevbog nr. 123, 24. august 1498)

³³ Det pågældende diplom, Æbelholt Klosters Brevbog nr. 130, er udstedt 5. januar 1490 i Lund af ærkebiskop Jens Brostrup.

Fordelingen i tabel 7 minder om fordelingen i de finske diplomer³⁴ i tabel 5 og adskiller sig således fra fordelingen i JyD, SJD og SkD³⁵ i tabel 3. For det sjællandske materiale, dvs. diplomerne i SJD og diplomerne fra Æbelholt Klosters Brevbog, kan denne forandring over tid anskueliggøres i tabel 8:

TABEL 8. FORANDRINGER OVER TID I DIPLOMER FRA SJÆLLAND

	I E-v	I fundamentfeltet	I alt
SjD [1390–1410]	37 (90,2 %)	4 (9,8 %)	41 (100 %)
SjD [1419–1439]	23 (39,7 %)	35 (60,3 %)	58 (100 %)
Æbelholt [1490–1509]	1 (6,2 %)	15 (93,8 %)	16 (100 %)

Det synes derfor sandsynligt, at den fastere sætningsstruktur, hvor præpositionsforbindelser placeres direkte i fundamentfeltet, mere eller mindre er etableret omkring år 1500, men grundet det lave antal forekomster kan der ikke konkluderes noget sikrere på denne baggrund.

5 SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVER

Fænomenet E-v har eksisteret længe i dansk, men fænomenets stilistiske valør har tilsyneladende ændret sig meget igennem tiden. Hvor E-v omkring år 1400 var en fast del af gammeldansk skriftsprog, opfattes det som nævnt indledningsvist i dag som problematisk af mange sprogbrugere, fx når E-v forekommer i moderne dansk mediesprog. I den forudgående undersøgelse af præpositionsforbindelser i *corroboratio* i hhv. E-v og i fundamentfeltet er skitseret en udvikling henimod en fastere sætningsstruktur i løbet af 1400-tallet. Denne fastere sætningsstruktur er formentlig årsagen til, at mange sprogbrugere i dag bliver forvirrede og forargede over at møde E-v i moderne dansk mediesprog.

Undersøgelsen har vist, at der i diplomer fra Jylland og Fyn (JyD)

34 Ifølge *Fisher's exact test* er forskellene mellem forekomsterne i Æbelholt Klosters Brevbog i tabel 7 og de finske diplomer i tabel 5 ikke signifikante (p-værdi 0,1271).

35 Ifølge *Fisher's exact test* er der signifikante forskelle mellem forekomsterne i Æbelholt Klosters Brevbog i tabel 7 og JyD [1419–1439] i tabel 3 (p-værdi 0,002), mellem forekomsterne i Æbelholt Klosters Brevbog i tabel 7 og SJD [1419–1439] i tabel 3 (p-værdi 0,0143) samt mellem forekomsterne i Æbelholt Klosters Brevbog i tabel 7 og SkD [1419–1439] i tabel 3 (p-værdi 0,0029).

og Sjælland, Lolland og Falster (SjD) udstedt omkring år 1400 er en større tendens til at sætte præpositionsforbindelser i E-v, mens der i diplomer fra Skåne og Halland (SkD) udstedt i samme periode er nogenlunde balance mellem præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet, se tabel 2. For de jyske og fynske samt for sjællandske, lollandske og falsterske diplomers vedkommende ændrer dette sig imidlertid i løbet af 1420'erne og 1430'erne, hvor der her – ligesom i de skånske og hallandske diplomer – opnås en balance mellem præpositionsforbindelser i E-v og i fundamentfeltet, se tabel 3. Stikprøveundersøgelserne af det stockholmske og det finske diplommateriale har vist, at denne balance tilsyneladende gælder for hele østnordisk, se tabel 5 og 6. Endelig lader det på baggrund af resultaterne i stikprøveundersøgelsen af de gammeldanske diplomer, som findes i Æbelholt Klosters Brevbog, se tabel 7 og 8, til, at den fastere sætningsstruktur med præpositionsforbindelsen direkte i fundamentfeltet er etableret omkring år 1500.

Om udviklingen henimod en fastere sætningsstruktur i gammel-dansk er gået fra øst mod vest, fra Skåne mod Sjælland og Jylland, i første halvdel af 1400-tallet, kan ikke besvares her, men noget kunne måske tyde på det. Man kunne fx forestille sig, at skriftsproget i det skånske materiale fra slutningen af 1300-tallet var mere orienteret mod fornsvensk, da der i Skåne og Halland er en naturlig berøringsflade mellem gammeldansk og fornsvensk (Skautrup 1947: 30–31; Bjerrum 1969: 257–258). På samme måde kunne man forestille sig, at den højere grad af præpositionsforbindelser i E-v i JyD omkring år 1400 havde med dansk-nedertysk sprogkontakt at gøre (Skautrup 1947: 31–35; Bak 2025: 87), da der i Jylland er en naturlig berøringsflade mellem dansk og nedertysk. Besvarelsen af spørgsmål vedrørende hhv. dansk-svensk og dansk-nedertysk sprogkontakt ville kræve et langt større undersøgelsesmateriale samt inddragelse af diplomernes eksterne sproghistorie, så økonomiske, magtpolitiske og administrative forhold omkring tekstproduktionen i senmiddelalderens Danmark også blev belyst.

TAK

Nærværende artikel bygger på forskning betalt af Carlsbergfondet, som hermed bringes en stor tak. Desuden skal den anonyme fagfællebedøm-

mer samt NyS-redaktørerne Alexandra Regina Kratschmer og Michael Nguyen have stor tak for skarpsindige og meget frugtbare kommentarer til en tidligere version af denne artikel.

Sebastian Møller Bak, seniorredaktør
Diplomatarium Danicum, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
smb@dsl.dk

LITTERATUR

- Andersen, J.E. 1987. Adverbier – sprogvidenskabens stedbørn. *Årsberetning 1985–1986*, 45–54. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Andersen, Aa. 2016. Den ældste bogstavskrift. E. Hjorth et al. (red.), *Dansk sproghistorie*, bind 1, 323–339. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Bak, S.M. 2025. Til tygh oc witnesbyrd. En undersøgelse af substantivvariation i folkesproglige diplomer fra middelalderens Danmark. *Danske Studier* 2025. 69–108.
- Birner, B.J. & G. Ward. 2019. The interaction of topicalization and left-dislocation in English. *Anglophonia* [online] 28. DOI: 10.4000/anglophonia.2801.
- Bjerrum, A. 1969. Sproget i hyldningsbrevene fra 1387. Et bidrag til det danske skrifts sprogs historie. *Københagener germanistische Studien* 1. 256–274.
- Boeckx, C. & K.K. Grohmann. 2004. Left dislocation in Germanic. W. Abraham (red.), *Focus on Germanic Typology*, 131–144. Berlin: Akademie Verlag.
- Chomsky, N. 1977. On Wh-movement. P. Cullicover, T. Wasow & A. Akmajian (red.), *Formal Syntax*, 71–133. New York: Academic Press.
- Cinque, G. 1977. The movement nature of left dislocation. *Linguistic Inquiry* 8. 397–412.
- Cinque, G. 1997. ‘Topic’ constructions in some European languages and ‘connectedness’. E. Anagnostopoulou, H.v. Riemsdijk & F. Zwarts (red.), *Materials on Left Dislocation*, 93–118. Amsterdam: John Benjamins.
- Dyvik, H.J.J. 1980. Om definisjonen av ‘tema’ i tema/rema-analysen. *Eigenproduksjon* 8, 50–77. Bergen: Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Frederiksen, B.O. 2020. Juridisk sprog før 1700. E. Hjorth et al. (red.), *Dansk sproghistorie*, bind 4, 11–39. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Haegeman, L. 1991. *Introduction to government and binding theory*. Oxford: Blackwell.

- Hansen, E. & L. Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog*, bind 3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Harder, P. 2005. Dansk funktionel lingvistik. En introduktion. E. Engberg-Pedersen et al. (red.), *Dansk funktionel lingvistik*, 1–38. København: Københavns Universitet, CBS og RUC.
- Harder, P. 2006. Dansk funktionel lingvistik. *Nydanske Sprogstudier* 34–35. 92–130. DOI: 10.7146/nys.v34i34-35.13459.
- Heltoft, L. 1995. Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie. B. Holmberg (red.), *Sproghistorie i 90'erne*, 125–168. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Heltoft, L. 2014. Ældre og nyere dansk sætningsbygning i Kristian Mikkelsens optik. O. Togeby et al. (red.), *Problemer og perspektiver i dansk syntaks - med Kristian Mikkelsen som anledning*, 36–61. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L. & M.A. Nielsen. 2019. Fra gammeldansk til nutidisdansk. E. Hjorth et al. (red.), *Dansk sproghistorie*, bind 3, 129–225. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hirschbühler, P. 1997. On the source of lefthand NPs in French. E. Anagnostopoulou, H.v. Riemsdijk & F. Zwarts (red.), *Materials on left dislocation*, 55–66. Amsterdam: John Benjamins.
- Jensen, E.S. 2019. Peter og mig, vi gik i biografen. Paratagmer i ekstraposition i dansk. *Ny forskning i grammatik* 26, 71–88. DOI: 10.7146/nfg.v0i26.115994.
- Knudsen, A.L. 2018. Latin and the vernacular in medieval legal documents: The case of Denmark. J. Benham et al. (red.), *Law and Language in the Middle Ages*, 107–127. Leiden: Brill.
- Lund, M. 2009. Sprogpolitiet: Babyjournalisten. *Journalisten*. 11. marts 2009. <https://journalisten.dk/sprogpolitiet-babyjournalisten/> (tilgæet 7. april 2025)
- Petersen, J.H. 2023. En kvantitativ-distributionel syntaktisk analyse af ekstraposition til venstre. *Ny forskning i grammatik* 30, 201–218. DOI: 10.7146/nfg.v1i30.137961.
- Ross, J.R. 1967. *Constraints on variables in syntax*. Ph.d.-afhandling. Massachusetts Institute of Technology.
- Seip, D.A. 1958. Diplomspråk. A. Karker (red.), *Kulturbistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind 3, spalte 91–97. København: Rosenkilde og Bagger.
- Skautrup, P. 1947. *Det danske sprogs historie*, bind 2. København: Gyldendal.

Vejret for hvem? Og til hvad?

JAN HEEGÅRD PETERSEN & JACOB THØGERSEN

ABSTRACT

I denne artikel undersøger vi udviklinger i den sproglige udformning af 'allemandsvejrudsigten' i et korpus af radio- og tv-vejrudsigter fra 1930'erne til 2020'erne. Metoderne er dels en kvantitativ optælling af ord og ordklasser, dels kvalitative analyser af udklip fra vejrudsigterne. Undersøgelsen har et dobbelt sigte: På den ene side beskriver vi hvordan det sproglige register kan forandre sig samtidig med at genren kan opleves som konstant. Vores konklusion er at registret i vejrudsigterne er langt fra så statisk som det tidligere er blevet foreslået. På den anden side – og i forlængelse heraf – undersøger vi forandringer i talerens eller oplæserens relation til det sagte og relation til modtageren over tid, og vi forsøger at beskrive 'den indskrevne modtager' for vejrudsigten, nærmere bestemt hvilke antagelser der gøres om modtageren og hens brug af vejrudsigten. Med dette afdækker vi en udvikling fra en meget nøgtern og faktisk oplæsning af data til dels en mere engageret og fortolkende beretning om vejret og om hvordan det vil opleves, dels en samtidig stigende grad af fokus på en modtager som er en person med et komfortrelateret forhold til vejret. Artiklen indskrives sig i en stigende interesse for sprogvidenskabens bidrag til at forstå klimaforandringer og moderne samfunds reaktioner på disse som det fx blev behandlet i NyS 67.

EMNEORD: vejrudsigter; genre; register; vurdering; appraisal; mediesprog; klima

1 INTRODUKTION: HVAD OG HVORFOR?

Vejret kan man ikke gøre noget ved, men vejrudsigter er foranderlige. Det vil vi vise i denne artikel hvor vi ser nærmere på ændringer i beskrivelser af vejret ud fra det perspektiv at 'allemandsvejrudsigter' i offentlige medier har fået nye kommunikative funktioner. Vi har to væsentlige bevæggrunde til dette formål.

Den første er genreteoretisk: Når vejrudsigter beskrives fra en sprogvidenskabelig vinkel, er det som regel som mønstereksempel på en særligt formularisk og statisk genre udtrykt i et begrænset register: "Only in the case of restricted registers is there a close relationship between

register and genre (for example weather forecasts)” (Trosborg 1997: 7). Og: ”The weather forecast is considered as a specific oral discourse type which functions within a fairly set framework involving a number of recurrent features, including a well-defined lexical field and recognizable prosodic patterns” (Mauroux 2016). I denne artikel argumenterer vi for at vejrudsigtsregistret ikke er så ”restricted” og ”formulaic” som det har været påstået i tidligere forskning, i hvert fald ikke når man anlægger et diakront perspektiv. Vi vil forsøge at vise at der er en del udvikling i vejrudsigter over tid, og at denne udvikling blandt andet indebærer en udvidelse af vejrudsigtsregistret og en inklusion af registre som ikke tidligere hørte til i vejrudsigten. Vi vil gerne forstå effekten af denne udvikling idet ændringen, eller udvidelsen, af registret kan bidrage til en dybere forståelse af sammenhængen mellem *genre* og *register*.

Den anden er diskursteoretisk. Vi er interesserede i at undersøge hvordan vejr-fænomener er blevet behandlet og præsenteret i radio- og tv-vejrudsigter i næsten 100 år (1930’erne–2020’erne). Tidligere forskning som fx den af medieforskerne Bødker og Simonsen (2024) har peget på hvordan behandlingen af vejr på *dr.dk* i perioden 2005–2022 har ændret sig: ”from meteorological data and information to leisurely commonality” (Bødker & Simonsen 2024: 598), eller med andre ord fra ”science-based” til ”experience-based perceptions” (Bødker & Simonsen 2024: 594, se også Boas & Hougaard 2025 og Nielsen 2025 i NyS 67). Med et lån fra Alfred Schütz (2005) kunne man tale om en ’videnskabelig forståelse’ vs. ’common sense-’ eller ’livsverdensforståelse’ af vejr-fænomener. Med dette diskursteoretiske perspektiv undersøger vi den sproglige udmøntning som ændringen fra ’videnskabelig’ til ’livsverdensforankret’ over et længere tidsspænd har. Kan vi med andre ord alene ved at se på oplæserens/meteorologens præsentation af vejret se ændringer i genren? Det er det vi hentyder til, med titlen ’vejrudsigten for hvem?’. Altså hvem er vejrudsigten rettet mod, dvs. hvem er ’den indskrevne modtager’, og hvilke antagelser gøres der sprogligt om hens forforståelse, interesser, værdier osv.¹

1 Begrebet ’den indskrevne modtager’ er inspireret af Weinreichs (2004) ’Den indskrevne Læser’, som igen stammer fra Ecos ’The Model Reader’ (Eco 1977).

1.1 Vejrudsigtens indskrevne modtager

Mennesker har altid lavet forudsigelser om vejret, og videreformidlet dem. Oldtidens babylonere, kinesere og grækere havde deres systemer for forudsigelse af vejret (Wiston & Mphale 2018), men naturvidenskabelige beskrivelser og forudsigelser af vejret begynder vi først at se omkring midten af det 19. århundrede. Det britiske Meteorological Office blev etableret i 1854 (Hall 2012: 93). Det vigtigste formål var at kunne forudsige uvejr for krigs- og handelsflåden så man kunne undgå forlis (Wiston & Mphale 2018: 3). I Danmark blev Meteorologisk Institut oprettet i 1872, sigende nok under Marineministeriet (DMI u.å., DTU 2023). Allerede i 1827 var Meteorologisk Comité imidlertid etableret og foretog systematiske optegnelser af vejret forskellige steder i landet (Fjord 1865). Meteorologisk Comité var underlagt Det Kongelige Landhuusholdningsselskab, og her handlede det altså om vejr i relation til landbrug. De to institutioner, Meteorologisk Comité og Meteorologisk Institut, er således sigende for tankerne bag den tidlige (systematiske) meteorologi og dens modtagere: Det handlede om landmænd som skulle have langtidvarsler for at kunne forudsige såning og høst, og om søfolk der skulle have risikovarsler om nærtforestående storme. Senere tilkommer lufttrafikken, som har brug for at kende vejret både på ruten og destinationen og i tre dimensioner, og ikke mindst militæret, som har brug for vejrkendskab til planlægning af missioner.²

Dette ultrakorte historiske rids siger både noget om den indskrevne modtager i vejrudsigterne, om hvem disse modtagere var (søfolk, landbrugere, luftfart, militær ...), og at der ikke var én (type) modtager, men forskellige modtagere med forskellige behov. Hos Oddie (1964) omtales den heterogene modtagergruppe som man forestillede sig midt i 1960'erne, som: "professional sailors, yachtsmen, gliding and flying clubs, geography teachers and students, horticulturalists and farmers – who understand and are interested in [purely technical statements]", mens den almindelige lytter skal have en besked "in plain language"

2 Det engelske Meteorological Office var fx dybt involveret i planlægning af landsætninger i forbindelse med invasionerne under 2. verdenskrig i Nordafrika, Italien og Normandiet (Hall 2012: 94). Faktisk blev vejrforudsigelser anset for essentielle militære informationer sådan at almenbefolkningen fik mere begrænsede vejrmeddelinger under 2. verdenskrig end før krigen (Hall 2012: 97–98).

(Oddie 1964: 138). Man kan altså være interesseret i at vide noget om vejret ud fra forskellige formål som kan vedrøre valg af påklædning, tidspunkt og sted for den fremtidige handling og måden denne skal udføres på. Dette stiller forskelligartede krav til både indholdet og formidleren af indholdet, vejreksperter, i en vejrudsigt, som så vil tage forskellig form afhængigt af netop disse krav. I nyere tid formuleres dette af Sivle og Aaamodt (2019) som et dialogisk perspektiv på 'the end-user': "For example, an interviewee stated that she was more concerned about the wind if she was going skiing in the mountains than she would be on an ordinary day. End-users in particular contexts are therefore interested in specific terms" (Sivle & Aaamodt 2019: 437).

1.2 Vejrets indpakning

Det vi ønsker at bringe til torvs i denne artikel, er den sproglige udvikling der er gået hånd i hånd med udviklingen af den indskrevne modtager, hvad der har medført at vejrudsigten som genre ikke (altid) er en 'restricted' men (med tiden bliver) en mere fleksibel genre, der bl.a. er kendetegnet ved at spille en særlig rolle i et moderne medieunivers (Jensen 1984, Salomonsen 1990, Petersen 2025).

En lignende konklusion kommer Bødker og Simonsen (2024) frem til på basis af deres undersøgelser af DR's vejrhjemmeside (dr.dk/nyheder/vejret) i perioden 2005–2022. Ud fra en analyse af de emnemæssige valg og hjemmesidelayouts finder Bødker og Simonsen (2024: 602) at hjemmesiderne i begyndelsen af perioden først og fremmest var præget af faktiske udsigter og pædagogisering ("education"), begge med et stort islæt af visuelle virkemidler som grafer og satellitbilleder. Sidst i perioden finder de at vejret først og fremmest præsenteres som en nyhed, dvs. med fokus på én bestemt, aktuel vejrtype eller på aktuelt ekstremt vejr – begge tilfælde hvor det aktuelle vejr sættes i relation til andet, fortidigt vejr. Dette er meget ofte ledsaget af vejrrelaterede historier der ikke nødvendigvis har med det aktuelle vejr at gøre, og stof vedrørende (vejrrelateret) livsstil der kan omfatte grill i haven, spadsereture, strandtur osv. (Bødker & Simonsen 2024: 599). Bødker og Simonsen ser hermed en udvikling fra blot videregivelse af data og pædagogisk belæring om vejret, med bl.a. et stort element af visuelle data, til en fremstilling af vejret i almindelighed som præget af modtagerorienteret personliggørel-

se ("personification") (Bødker & Simonsen 2024: 602), hvor vejret i høj grad forbindes tematisk med dels nydelse (dvs. gode og rare udendørs aktiviteter), dels noget ekstraordinært i tilfælde af ekstremt vejr, dvs. et mere nyhedsbaseret, sensationalistisk islæt.

Hvor Bødker og Simonsens analyser inddrager layout, grafik og indholdsmæssig udvælgelse og disponering, zoomer vi i denne artikel ind på de specifikke sproglige mekanismer der indtræder som del af registret når genren vejrudsigt tilpasses forskellige forventninger om modtagere. Og vi fremhæver i den forbindelse særligt fremkomsten af hvad man bredt kan kalde *vurderende* og *anbefalende* udsagn, fx "det bliver rigtig bidende koldt, så du skal pakke dig godt ind hvis du skal ud" i forhold til det rent objektive og uengagerede "vi kan forvente udbredt nattefrost". Oddie (1964: 143f.) betegner førstnævnte som en beskrivelse der fortæller "the listener what he generally wants to know – how he will *feel*" (fremhævelse i originalen), eller hvordan hen bør handle. Når vi siger: "hvordan beskrives vejret", mener vi altså ikke hvilket vejr der beskrives (regn, tåge, blæst, sol), men hvordan vejret bliver italesat, hvem den indskrevne modtager er, og hvad hen skal bruge vejrudsigten til.

1.3 Artiklens struktur

I det følgende redegør vi først for vores teoretiske baggrund, nærmere bestemt for hvilken definition af *genre* vi bruger i vores analyse, og for teorien bag vurdering ('appraisal'). Herefter følger et kort afsnit der beskriver vores data og vores metode, og derefter følger først en kort kvantitativ analyse og så en lidt længere kvalitativ analyse. Vi slutter med afrundende perspektiver.

2 TEORETISK BAGGRUND

2.1 Genre og register

Vi vil i denne artikel undersøge forandringer i radio- og tv-vejrudsigter over tid. For at undersøge forandringer må vi antage at der er noget som er konstant over tid – der må med andre ord være *et noget* som forandrer sig. Vi foreslår at 'allemands-vejrudsigter' udgør et sådant *noget*, og at det som er konstant, er *emnet* for vejrudsigten og dens sociale handling (det handler om at komme med forudsigelser om vejr), mens det som forandrer sig, er *registret*, dvs. den sproglige udformning som denne

handling kan iklædes. På et overordnet niveau er *genren* konstant, mens der kan være tale om forskellige undergenrer.

Vi tilslutter os Swales' definition af genrer som:

a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purposes. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community and thereby constitute the rationale for the genre. This rationale shapes the schematic structure of the discourse and constrains the choice of content and style. (Swales 1990: 58)

Genrer er altså defineret ud fra deres kommunikative formål og deres genkendelighed i diskursfællesskabet (Palsbro & Halskov Jensen 2003), og det kommunikative formål bliver styrende for indhold og form. I diskursfællesskabet for en vejrudsigt indgår der i vores definition to typer medlemmer: Den type der er interesseret i at få noget at vide om vejret, dvs. modtageren, og den type der informerer førstnævnte gruppe om vejret ud fra en forhånds- eller ekspertviden, vejreksperteren. Analysen må desuden tage højde for et tredje, 'imaginært', medlem, nemlig den modtager som afsenderen bevidst eller ej forestiller sig, 'den indskrevne modtager'. Som eksempel på en vejrudsigt som undergenre, med en anden og mere specifik indskreven modtager end det vi betegner som 'allemandsvejrudsigten', kan nævnes vejrudsigt for luftfart:

TAF EKCH 130527Z 1306/1406 09006KT CAVOK
BECMG 1312/1315 16010KT
BECMG 1318/1321 10006KT

En sådan tekst beretter i TAF-format om vejret ved Københavns Lufthavn (EKCH) for den 13. august kl. 6 GMT til den 14. kl. 6 GMT om klart vejr (CAVOK = Ceiling And Visibility OK) og om vindretning (090 = øst) og -hastighed (6 knob). Den beretter dernæst hvordan vindretning og hastighed bliver, BECoMinG, de kommende timer. Her er den indskrevne modtager en ekspert med et teknisk forhold til vejrmeldingen som fx bestemmer rute og forberedelser for flyvnin-gen. TAF-vejrudsigten afviger fra 'allemandsvejrudsigten' fordi den

kræver kendskab til en særlig kode. Det er en vejrudsigt, men ikke en allemandsvejrudsigt. For at rekapitulere mener vi altså at der i enhver vejrudsigt er en kernegenre som er konstant. Vejrudsigter har over tid det samme grundlæggende kommunikative formål (at komme med forudsigelser om vejret), og allemandsvejrudsigten er i sprogsamfundet genkendt som en genre – vi har ordet vejrudsigt, og vi er stort set enige om hvad det indebærer.

Begrebet genre hænger sammen med det mere sprognære begreb *register* hvor sproget tager form i henhold til "the context of situation" (Eggins 1994). Dvs. *register* er den lokale og (sprogligt) analyserbare udfoldelse af den kulturelt genkendelige genrepraksis. Register underopdeles hos Eggins i tre dimensioner, *field*, *tenor* og *mode*. *field* er relateret til indholdet (fx forudsigelser om vejret); *tenor* er relateret til kanalen som bruges og kan operationaliseres som den fysiske distance mellem aktørerne i talesituationen (fx skrift vs. tale, ansigt-til-ansigt vs. via en skærm); og *mode* er relateret til den interpersonelle relation mellem aktørerne (venner vs. fremmede og deres indbyrdes hierarki) (Eggins 1994: 49ff.).

2.2 Vurderinger – appraisal-systemet

Som allerede nævnt er fokuspunktet for os vejrekspertens præsentation, servering, af vejret, såvel som opfattelsen af den indskrevne modtagers relation til vejret; beskrives vejret i objektive termer, eller inddrages talerens og modtagerens vurdering i beskrivelsen? Med Oddies ord: "how he will feel". Inden for Systemisk Funktionel Grammatik er der udviklet et apparat til at analysere hvordan ytringer udtrykker vurderinger og dermed interpersonel betydning, nemlig såkaldt *appraisal*-teori. *Appraisal* underopdeles i tre kategorier, *attitude*, *engagement* og *graduation*.

Med kategorien *attitude* udtrykker taleren sin vurdering af det omtalte. Dette kan gøres i tre forskellige underkategorier: *affect* udtrykker vurderingen som en (positiv eller negativ) følelse fx "jobbet gør mig glad", "sorgen over tabet..."; *judgement* udtrykker vurdering af menneskers opførsel som prisværdig eller dadelværdig: "forkasteligt", "omsorgsfuldt"...; *appreciation* udtrykker vurdering af hændelser og fænomener ud fra deres værdi eller brugbarhed inden for et bestemt brugsfelt: "det var perfekt", "smukt", "ineffektiv"... (Martin & White 2005: 42ff.).

De to resterende (over)kategorier i Appraisal-systemet er *engagement* og *graduation*. *Engagement* udtrykker hvor meget talerens forpligtelse sig på det sagte og åbenheden for modsigelser. Martin og White (2005: 92ff.) og Hood (2019) beskriver det med et lån fra Bakhtin/Voloshinov (Voloshinov 1973 [1929]) som et 'dialogistisk' system hvor taleren kan vælge et 'monoglossisk' standpunkt der lukker det dialogiske rum (se Mortensen 2012): "det er sådan at...", eller et 'heteroglossisk' standpunkt der åbner det dialogiske rum: "man kunne måske nok forestille sig at det kunne være sådan at..."

Graduation, endelig, udtrykker grader eller op- og nedtoning af henholdsvis *attitude* og *engagement*. Fx kan det affektive "glad for" udtrykkes både som "tilfreds med" og som "henrykt over". Det ændrer ikke ved den affektive vurdering som sådan, men ved graden af den. *Graduation* kan også bruges til at graduere noget som i udgangspunktet ikke er skalerbart, fx "rigtigt vintervej" vs. "vinteragtigt vej". Her udtrykker *graduation* altså ikke så meget graden som prototypikaliteten ved det fænomen som vurderes (Martin & White 2005: 135ff.).³

2.3 Registertræk og vurderinger i vejruddsigter – *state of the art*

Det er et krav til en sproglig genre at der sideløbende med en identifikation af det sociale diskursfællesskab opstilles et *register*, dvs. et inventar af sproglige træk eller sproglige virkemidler der af deltagerne genkendes og bruges som en del af den sociale praksis. Dvs. sproglige træk som bliver medkonstituerende for den sociale praksis som aktørerne sammen deltager i, i vores tilfælde allemandsvejruddsigten. De sproglige træk kan være indholdsstrukturerende, dvs. vedrøre tekstopbygning, leksikalsk-frasale, grammatiske, fonetiske, parasproglige (mimik, gestik m.m.) og – ikke mindst – visuelle i form af illustrativ grafik.

Et af disse træk er fagord der betegner vejrfænomener, *nedbør*, *front*,

3 Appraisal-teorien er bl.a. blevet benyttet til at beskrive forskelle mellem forskellige samfunds nyhedstraditioner, forskellige nyhedsgenrer (reportage, kommentar...) og forskellige typer af aviser (formiddagsblade, morgenaviser...). Thomson m.fl. (2008) bruger fx appraisal-begreber til at analysere de subtile (og knapt så subtile) måder som den samme historie tilskrives forskellige vurderinger i henholdsvis israelske og arabiske medier. De bruger ligeledes appraisal til at beskrive forskellen mellem forskellige 'journalist-stemmer', henholdsvis 'reporter', som er karakteriseret ved meget lidt attitudinalt indhold, 'correspondents', som har en større grad af især indirekte attitudinalt indhold, og 'commentators' for hvem "the full array of attitudinal meanings is available" (Thomson m.fl. 2008: 221).

lavtryk, regnområde m.fl. (Jensen 1985, Sørensen 2013). Dette er i sagens natur ikke overraskende, men det karakteristiske er at sådanne fagord bruges konsekvent i stedet for dagligdagssprogets betegnelser for vejrlig, som er så godt som fraværende: *tøvejr, tørvejr, snesjap, hundekoldt, klamt, hedt* osv. Vi finder i vores undersøgelse ord som *hundekoldt* og *hedt* i de senere vejrudsigter, men de etablerede meteorologiske fagord er også i disse fremtrædende.

Ligeledes genkommende i såvel gamle som nye vejrudsigter er de karakteristiske faste fraser og konstruktioner, hvor der kan indgå fagord, fx *regn af og til, vind fra RETNING/VERDENSHJØRNE, temperaturer på op til TALORD grader, udbredt skydække* o.a. (Jensen 1985, Hickey & Kuiper 2000: 280, 294–296). Sådanne faste fraser og konstruktioner har to betydningslag, kunne man sige. Deres leksikalske bestanddele kan pege på (indforstået) faglighed (hvad er fx et *skydække*?), men det at de er så frekvente som de er, giver if. Bødker og Simonsen modtageren et indtryk af noget genkendeligt og kan siges at bidrage til vejrudsigten som en lytter-fælles, genkommende oplevelse (2024: 592). For Hickey og Kuiper tjener de formulariske udtryk det formål ”to organise the random nature of the weather and to group the weather forms into perceptual units for ease of listener consumption” (Hickey & Kuiper 2000: 295). Med en parafrasering: Det uforudsigelige og ukontrollerbare aspekt ved vejret er imødegået, eller tæmmet, ved en sproglig forudsigelighed. Som vi vil se i analysen, er der også i vores data en række eksempler på en sådan sproglig tæmning.⁴

3 DATA OG METODE

De vejrudsigter som vi har set nærmere på, har som modtager den brede, almene befolkning, som af en given grund er mere eller mindre interesseret i hvordan vejret bliver. De er som allerede nævnt *allemandsvejrudsigter*. Som afsender har de et offentligt, public service-medie, dvs. et medie der netop henvender sig til den brede offentlighed, i skikkelse af en person, en oplæser, en tv-vært osv. Med denne definition af gen-

⁴ Andre stabile træk, som ikke indlysende er modtagervenlige, er fx den tunge ’sætningshale’, dvs. informationsophobning til højre i sætningen, og verballose sætninger, sætningsækvivalenter, fx eks. (3) og (31). Se Jensen (1985), Sørensen (2013), Petersen (2025), Petersen & Thøgersen (under udg.) for andre grammatiske karakteristika ved vejrudsigterne.

ren vejrudsigt mener vi at vi imødekommer et muligt kritikpunkt om hvorvidt det i det hele taget er ensartede kommunikative begivenheder vi sammenligner, når vi i vores data sammenligner korte, oplæste radioavisvejrudsigter fra 1930'erne med de unægtelig mere levende og personificerede og grafikstøttede vejrudsigter i *DR TV's Vores Vejr*. Det er det, idet både emnet, vejret generelt i nationen Danmark, og praksisfællesskabet, den brede befolkning som modtager og eksperten som afsender, er ens. Hertil kommer at vejrudsigten er formidlet ad en kanal, i form af en udsendelse under *DR*, som nærmest alle i nationen Danmark har adgang til (eller rettere: allerede har betalt for) – dvs. reelt uden betalingsmur, abonnement eller andre former for særordninger.

Som data bruger vi 68 vejrudsigter fra radio i perioden 1939–2010⁵ og fra tv i perioden 1965–2023. Radio-vejrudsigterne kommer alle fra *Radioavisen* (typisk middagsradioavisen), og inkluderer både den korte oversigt i starten af programmet og den længere til slut. De historiske tv-vejrudsigter (1960'erne til 2010'erne) kommer fra *TV-avisen* kl. 19 eller 21. Udvalget af historiske data er i nogen grad betinget af tilgængelighed. Fra 1930'erne findes (så vidt vi ved) én vejrudsigt bevaret, fra 1950'erne til 1970'erne en del flere, men stadig begrænset af hvad man i samtiden fandt det relevant at gemme – dvs. de er typisk gemt fordi de indgik i en nyhedsudsendelse hvor der berettedes om andre historiske begivenheder (Hans Hedtofts forlis, Suez-krisen, opstanden i Ungarn...). Fra midt i 1980'erne blev nyhedsudsendelser mere systematisk gemt.⁶

De nyeste tv-vejrudsigter kommer fra *Vores Vejr* som er et decideret vejrprogram. Fra *Vores Vejr* har vi uddraget sektionerne om vejret de kommende dage, og ikke fx længere indslag om sommervejret eller meteorologiske fænomener (Petersen 2025). Pointen med at opdele i medie og periode er at undersøge om det er mediet der foranlediger en evt. registerændring – altså overgangen fra radio til tv – eller om det snarere er ændringer i brugen af mediet, fx indføringen af en vejr vært og oprettelsen af et decideret vejrprogram.

5 Vi genbruger data fra LARM-projektet (Thøgersen 2012), og har derfor ikke radiodata nyere end 2010.

6 Interessant nok er de ikke gemt af historisk interesse, men af foreningen Aktive Lyttere og Seere som led i et forsøg på politisk kontrol af nyhedsmedierne, bekymringen for *DR's* såkaldte 'røde lejesvende'. Danmarks lille McCarthy'isme gør altså at vi har adgang til radioudsendelser som ellers aldrig ville være blevet bevaret.

Når det drejer sig om vejrudsigter i et land som Danmark med tydelige årstider, virker det relevant hvornår på året vejrudsigterne er indsamlet. En november-vejrudsigst indeholder formentlig ikke ordet *bedebølge* og vice versa for en sommervejrudsigst. For de historiske radiodata er vi begrænset til det som findes. Der er en overvægt af vejrudsigter fra marts og oktober, men det er helt tilfældigt. Fra perioden med nogenlunde fuld dækning af nyhedsudsendelser (fra 1988) har vi uddraget én udsendelse per år, altid tirsdag i uge 49, dvs. midt i november. Vi har udvalgt to historiske tv-vejrudsigter per årti fra de år hvor det var muligt, januar og oktober; og endelig er de nye tv-vejrudsigter alle fra oktober. Der er altså alt i alt en overvægt af efterårs-vejrudsigter.⁷ For hvert citat i den kvalitative analyse vil man kunne se udsendelsestidspunktet. De historiske radio- og tv-data har vi enten fået direkte via Statens Mediesamling på Statsbiblioteket (nu en del af Det Kongelige Bibliotek) eller via Mediestream.dk (som giver online adgang til de samme data). De nye tv-udsendelser har vi selv optaget fra tv.

De historiske radio-vejrudsigter er manuelt udskrevet (se Thøgersen 2012 for detaljer). Tv-vejrudsigterne har vi ladet transskribere vha. tale-til-tekst-software (Whisper; Hansen 2024), med efterfølgende manuel tilpasning fx i form af tilføjelse af pauser, tøvolyde, selvfafbrydelse og emfatisk tryk. Tabel 1 giver en oversigt over data og kilder. Som man kan se, er der ikke den store forskel mellem radio og tv mht. data målt i antal ord og udsendelsernes varighed. Der er derimod betragtelige forskelle mellem ældre vejrudsigter og nyere.

TABEL 1: DATA FOR UNDERSØGELSEN

	Vejrudsigter	Tid (sek.)	Ord
Radio			
1930'erne	1	38	77
1950'erne	5	131	295
1960'erne	4	98	237
1970'erne	4	103	263

7 Året har som bekendt if. Henrik Nordbrandts digt 16 måneder: ”November, december, januar, februar, marts, april, maj, juni, juli, august, september, oktober, november, november, november”; så det er måske rimeligt nok med en overvægt af efterårsvejrudsigter i denne samling.

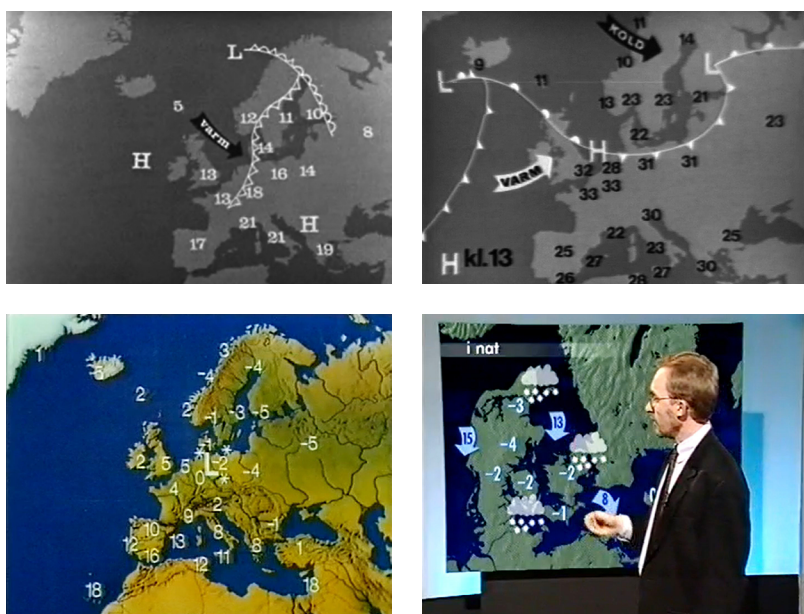
	Vejrudsigter	Tid (sek.)	Ord
1980'erne	4	261	768
1990'erne	9	548	1.685
2000'erne	11	355	1.242
Radio i alt	38	1.532	4.567
Historisk tv			
1960'erne	4	109	226
1970'erne	3	131	284
1980'erne	2	134	418
1990'erne	2	432	1.546
2000'erne	2	277	1.073
2010'erne	2	310	1.069
Historisk tv i alt	15	1.392	4.616
Tv, 2020'erne	8	1.451	4.983

I analysen opdeler vi vejrudsigterne efter medium (radio vs. tv) og periode med indførelsen af vejrværten i tv samt indføringen af et separat vejrprogram som skæringspunkter. Vejrværten indføres gradvist på TV-avisen, så det er svært at sætte et præcist skæringspunkt, men omtrent 1988, samtidig med og som reaktion på åbningen af TV2 og et mere moderne (kommercielt/amerikansk) nyhedsformat (dr.dk 2013; 2023). I praksis betyder det for os at vi lægger et skel mellem tv-vejrudsigterne fra 1985 eller tidligere og dem fra 1995 eller senere. For radiovejrudsigterne er der ikke på samme måde et skelsættende øjeblik. Forandringerne i radioen er (formentlig) mere graduelle. Som sagt tidligere er de tidligere udsendelser kortere (og sjældnere) end de senere. Ved at lægge skellet lidt senere, mellem 1993 og 1994, får vi to nogenlunde lige store bunker af radiovejrudsigt-data. Vi opererer altså med 'radio til 1993', 'radio efter 1993', 'tv til 1985', 'tv fra 1995' og 'tv 2023'. Vi har valgt at fokusere på DR og ikke inkludere TV2 (og evt. andre kanaler) for at simplificere sammenligningen og ikke inddrage mediehuse (DR vs. TV2) ved siden af periode og medie. Vores forventning ville være at TV2 i høj grad ligner samtidig DR-TV, eller med andre ord at DR-TV i høj grad udvikler sig i en retning så det gradvist kommer til at ligne det 'moderne' TV2 mere end det traditionelle 'monopol-DR'.

Som sagt ovenfor sker der ændringer i især tenor- og mode-dimen-

sionerne. Radiovejruddsigterne er selvsagt rent mundtlige, og oplæst. I tv-vejruddsigterne sker der gradvise forandringer (se figur 1). I både 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne bliver vejruddsigten oplæst af programværtens mens der præsenteres et eller flere vejrkort i baggrunden. I udsendelserne fra 1990'erne og frem er der en decideret vejr vært eller meteorolog der præsenterer vejret stående og peger på vejrkortene. Dermed bliver der mulighed for deiktiske kommentarer som ”for byerne hernede de trækker efterhånden væk” (tv, 1/1-1995).

FIGUR 1: TV-VEJRUDDSIGTER SOM DE SÅ UD I 1960'ERNE, 1970'ERNE, 1980'ERNE OG 1990'ERNE

4 ANALYSE

I dette afsnit følger vores diakrone analyse af radio- og tv-vejruddsigterne med særligt fokus på om vi i det sproglige udtryk kan finde indikationer på en ændring af registreret fx fra noget mere 'videnskabeligt' til noget 'livsverdensforankret', eller "science-based" til "experience-based" som Bødker og Simonsen (2024: 594) omtaler det. Analysen falder i to hoveddele. I første del analyserer vi kvantitativt på ordforråd og især på ordklasser. Er der en ændring i distributionen af ordklasser? Kan den si-

ges at afspejle registerændringer? Og følger den et fast system – er det fx ændringer der sker i kraft af overgangen fra radio til tv? I anden analysedel går vi kvalitativt til vejrudsigterne, og vi ser på hvordan vurderinger og anbefalinger udtrykkes, hvilken rolle taleren indtager, og ikke mindst hvilken modtager der tales til.

4.1 En kvantitativ tilgang til registerforskelle

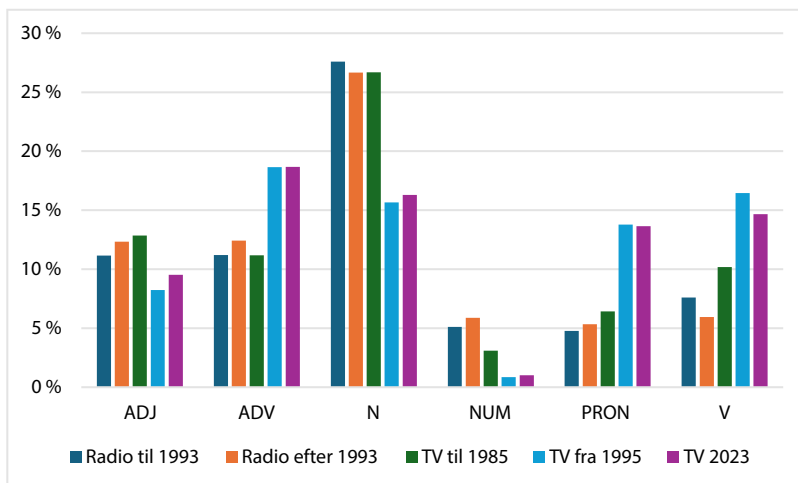
Et første blik på forandringer i registret kan man få ved at se på fordelingen af ordklasser i vejrudsigterne. I grove træk kan man sige at verberne beskriver sætningens handling, substantiver og pronomener beskriver de basale referenter i handlingerne, adjektiver tilføjer information om referenterne, og adverbier beskriver omstændigheder ved handlingen. En øget grad af engagement og øget vurderende sprog vil vi derfor forvente at finde ved en stigende andel af adjektiver og adverbier.

For at teste om det er hvad vi finder, har vi udført en automatisk ordklasseopmærkning af de i alt ca. 13.000 ord i transskriptionerne.⁸ Ca. 0,5 % af ordene er ikke tilskrevet ordklasse. Det gælder fx selvfølgeligser. I første omgang ser vi på de mest frekvente ordklasser, substantiver, pronomener, verber, adjektiver og adverbier, og derudover inkluderer vi også de meget registerrelevante numeralier (fx ”syv til ti grader”). Vi holder frekvensen af de seks ordklasser op imod medietyper (radio vs. tv) og periode.

Figur 2 viser nogle bemærkelsesværdige udviklinger. Den relative andel af substantiver og numeralier falder fra de gamle radiovejrudsigter til de nye tv-vejrudsigter. Omvendt er det med andelen af verber, adverbier og pronomener, mens andelen af adjektiver er let faldende. Altså ikke helt i overensstemmelse med antagelsen om at mere engageret sprog fører til flere adjektiver og adverbier, men heller ikke direkte i modstrid med den. I det følgende uddyber vi udviklingerne i de enkelte ordklasser og samler op på den overordnede udvikling i ordklasserne til slut.

⁸ Analyserne er udført med sprogteknologiske værktøjer der er tilgængelige på hjemmesiden der tilhører Center for Sprogteknologi ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet (www.cst.dk/tools).

FIGUR 2: FORDELING AF ORDKLASSER I VEJRUDSIGTER I FORSKELLIGE PERIODER OG MEDIER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF ALLE ORD)

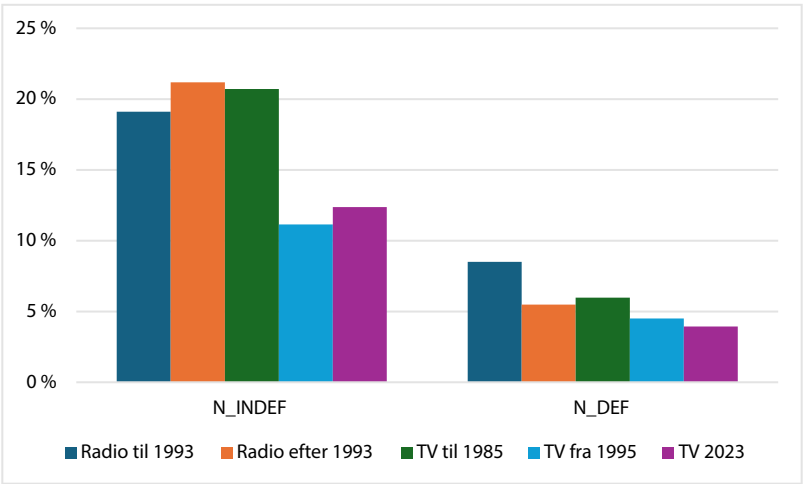

Det mest påfaldende i figur 2 er måske grupperingen af de fem medie-og-tid-typer. Frekvensen af især substantiver, adjektiver, adverbier og pronomener synes at falde i to diskrete grupper. For substantiverne er andelen omtrent den samme i de to samlinger af radiovejrudsigter og i tv-vejrudsigter indtil 1985, mellem 26 og 28 %. Men i de to nyeste samlinger af tv-vejrudsigter falder andelen til omkring 16 %. Noget lignende ser vi for adverbierne: I radiovejrudsigterne og de ældste tv-vejrudsigter er andelen af adverbier 10–12 %, i de nyere tv-vejrudsigter omkring 18 %. Det tyder på en næsten kategorisk forskel mellem de to grupper, altså at moderne tv-vejrudsigter (efter 1995) er forskellige fra både samtidig radio og tidligere tiders tv, mens der omvendt ikke er nogen mærkbar forskel mellem historisk tv og samtidig radio eller på radio over tid.

Bemærk at skellet ikke ligger mellem radio på den ene side og tv på den anden. De ældste tv-vejrudsigter har omtrent samme andel af de fire ordklasser som radio-vejrudsigterne. Forandringen sker brat med indførelsen af vejrværterne mellem 1985 og 1995, og der er ikke nogen nævneværdig forskel i ordklassefordelinger mellem på den ene side tv-vejrudsigter fra 1995 til 2015 og på den anden side *Vores Vejr* fra 2023.

Hvor figur 2 viser at det blandt ordklasserne især er substantiver der bliver færre af, ser vi i figur 3 at det inden for substantiverne især er indefinitte substantiver der bliver færre af, fra omkring 20 % (hhv. 19,7, 21,2 og 20,7 %) i radio og de ældste tv-vejrudsigter til omkring en halvering (hhv. 11,1 og 12,4 %) i de nyere tv-vejrudsigter.

FIGUR 3: FORDELING AF DEFINITTE OG INDEFINITTE SUBSTANTIVER I FORSKELLIGE VEJRUDSIGTER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF ALLE ORD)

Tabel 2 viser de hyppigste indefinitte substantiver (ordformer med mere end 20 forekomster i enten vejrudsigterne før 1993 eller efter 1993). Det er i høj grad de samme indefinitte substantiver der går igen, nemlig ord der beskriver vejrfænomener (*byger, frost, skyer*) og ord der beskriver tid og sted (*steder, dage*). Procenttallene er lavere for de nyere tv-vejrudsigter fordi variationen er højere. Der er 281 unikke indefinitte substantiver i de nyere tv-vejrudsigter mod 125 i radio og de ældre tv-vejrudsigter.

TABEL 2: DE HYPPIGSTE INDEFINITTE SUBSTANTIVER I DE TO PERIODER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF DE INDEFINITTE SUBSTANTIVER)

	Radio alle år + tv til 1985	Tv efter 1995 og 2023
byger	4,6 %	2,4 %
dage	0,8 %	2,3 %

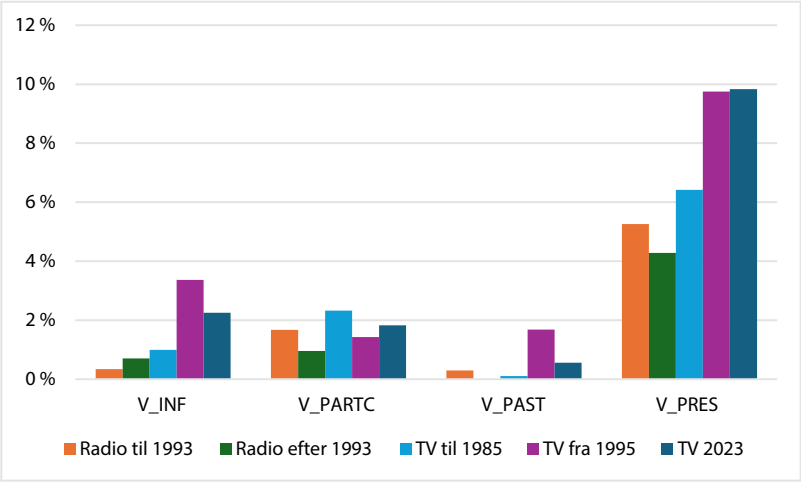
	Radio alle år + tv til 1985	Tv efter 1995 og 2023
del	1,5 %	3,5 %
frost	2,2 %	0,1 %
grader	11,9 %	4,6 %
graders	2,8 %	0,3 %
kuling	2,6 %	1,2 %
regn	5,8 %	4,6 %
skyer	0,5 %	3,0 %
sol	4,7 %	1,8 %
steder	2,4 %	2,4 %
vejr	3,9 %	4,5 %
vind	7,5 %	1,8 %

Konsekvensen af den større variation i de nyere tv-vejrudsigter er at mens de udpegede 13 indefinitte substantiver gør det ud for samlet set 51 % af alle indefinitte substantiver i radio og de gamle tv-vejrudsigter, er det tilsvarende tal for de nyere tv-vejrudsigter kun 32 %. Pointen er, mener vi, at påstanden om vejrudsigter som en 'restricted genre' med et begrænset og forudsigeligt ordforråd ikke længere holder. Det var på sin vis dækkende for vejrudsigter i radio og gammelt tv, men efter indførelsen af vejrværten, er registret forandret og udvidet. Vejrudsigten gør noget andet, og mere, end den gjorde tidligere.

Verberne bliver der flere af, og for deres vedkommende er det især præsensformerne der bliver mere frekvente, og det samme gør infinitiv-formerne (se figur 4). Mere om dem om et øjeblik. Den tilsyneladende højere andel af præteritumformer i 'tv efter 1995' men ikke 2023, skyldes formentlig at der med vejrværternes indtog begynder at komme mere tale om vejret som det *har* været.⁹

9 *Vores Vejr* fra 2023 er tydeligt segmentopdelt i dele der handler om vejret som det har været, og vejret som det kommer til at blive. I det tilfælde har vi frasorteret tale om vejret som det har været fordi det er mindre sammenligneligt med vejrudsigten som en egentlig forudsigelse. I tv-vejrudsigterne fra 1995 til 2015 er opdelingen mere flydende, og vi har ikke i samme grad systematisk frasorteret (kortere) segmenter om vejret som det har været – og dermed som omtales med præteritumformer.

FIGUR 4: FORDELINGEN AF VERBALBØJNINGER I FORSKELLIGE VEJRUDSIGTER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF ALLE ORD)

Det er som sagt især præsensformerne der bliver markant hyppigere. I nyere tv er 9,8 % af alle ord præsensverber, i radio og de ældste tv-vejrudsigter er andelen omkring 5 % (hhv. 5,3, 4,3 og 6,4 %). Procentvis er stigningen i infinitivformer dog mindst lige så mærkbar, fra 0,3–1,0 % i radio og gammelt tv til 2,2 og 3,4 % i nyere tv.

Der er i alt 96 forskellige præsensverber. Tabel 3 viser de hyppigste og dem med størst forskel mellem på den ene side radio og ældre tv og på den anden nyere tv. Procenttallene er procent af det samlede antal præsensverber.

TABEL 3: PRÆSENSVERBER I DE TO PERIODER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF VERBER I PRÆSENS)

	Radio alle år + tv til 1985	Tv efter 1995 og 2023
bliver	26,9 %	10,3 %
breder	3,0 %	0,5 %
drejer	4,5 %	0,8 %
får	9,0 %	3,3 %
gælder	4,0 %	0,0 %
går	0,0 %	1,7 %
har	3,5 %	10,0 %

	Radio alle år + tv til 1985	Tv efter 1995 og 2023
kan	6,5 %	11,1 %
klarer	5,5 %	1,5 %
kommer	10,9 %	9,6 %
ligger	0,5 %	5,5 %
lyder	4,5 %	0,0 %
ser	0,0 %	6,1 %
skal	3,0 %	4,7 %
vil	2,5 %	6,3 %

Vi ser den markant større forekomst af *gælder* og *lyder* i de ældre vejrudsigter som et udtryk for en nøgtern stil, ”vejrudsigten *gælder/lyder* for hele landet ...”, hvor verberne nærmest fungerer som kopula-verber, jf. ’vejrudsigten **er** ...’. Tilsvarende nøgternt fylder de meteorologiske verber *breder* (*sig*), *drejer* (+*retning*), *klarer* (*op*) forholdsvist mere i de ældre udsigter. I de nyere er det især modalverberne *kan*, *skal*, *vil* der har fået en større andel. De markerer alle tre (nær) fremtid – evt. med et vist forbehold, fx i ’kan se ud til’ eller med element af ufravigelig, databaseret sandhed, ’fronten skal passere de østlige egne’. På sin vis ser modalverberne altså ud til at erstatte *bliver* (+ *gælder* og *lyder*) som fremtidsmarkering, men med et tilføjet betydningspotentiale. Også *har* og *ser* er markant hyppigere i de nyere vejrudsigter. Vi tolker dette som et udtryk for et sprogligt samspil med grafikken: man kan se et skydække, og når man har tegnet en frontlinje på et kort, har man jo en front. Samlet set kunne stigningen i præsensformer og den relative stigning i hjælpe- og modalverber pege på øget (dialogisk) *engagement* fra talerens side.

Mht. infinitiverne er den store forskel at der er langt flere forskellige former i de nye tv-vejrudsigter end i radioen og de gamle tv-vejrudsigter. Der er 57 forskellige infinitivformer i de nye tv-vejrudsigter mod 14 i radioen og de gamle.

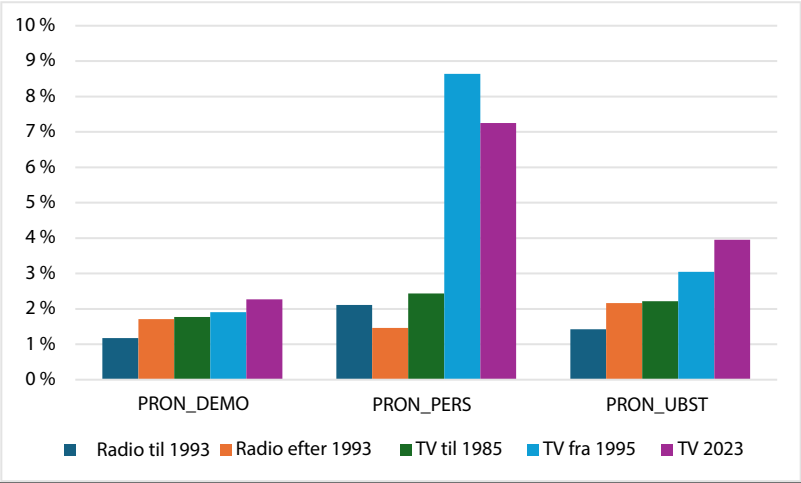
En indikation på den større variation i de nyere tv-vejrudsigter er at de 8 udpegede ord i tabel 4 gør det ud for hele 73 % af alle infinitivformer i de gamle udsendelser, mens de kun gør det ud for 54 % af de samlede infinitivformer i de nyere udsendelser. Dvs. at der (også) på dette punkt er større sproglig variation i de nyere udsendelser.

TABEL 4: INFINITIVFORMER I DE TO PERIODER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF VERBER I INFINITIV)

	Radio alle år + tv til 1985	Tv efter 1995 og 2023
få	0,0 %	8,4 %
gå	3,8 %	0,9 %
komme	11,5 %	10,7 %
ligge	7,7 %	2,8 %
nå	7,7 %	1,4 %
se	11,5 %	16,3 %
vente	15,4 %	0,0 %
være	15,4 %	13,0 %

Udover at verber (og altså især præsensverber) bliver mere hyppige over tid, er det pronomener og adverbier der kommer flere af. For pronomenernes vedkommende er det især de personlige pronomener (se figur 5).¹⁰

FIGUR 5: FORDELINGEN AF PRONOMENER I FORSKELLIGE VEJRUDSIGTER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF ALLE ORD)

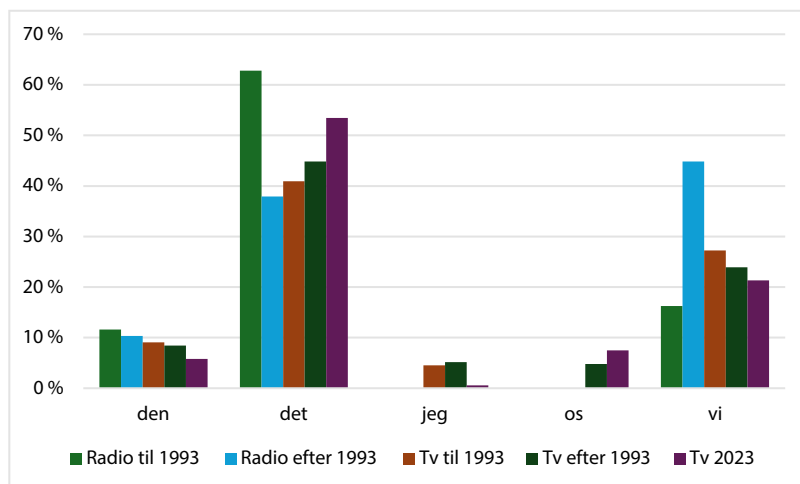

Blandt de personlige pronomener er *det* og *vi* langt de hyppigste, og *den* findes i alle årene, mens *jeg* og *os* kun optræder i tv-vejrudsigterne (se

10 Interrogative og possessive pronomener er udeladt af figuren. De er så sjældne, < 0,2 %, at de knapt ville være synlige på grafen.

figur 6). Dette er en indikation af en større grad af personliggørelse og modtagerrettethed.

FIGUR 6: PERSONLIGE PRONOMENER I FORSKELLIGE VEJRUDSIGTER (PROCENTERNE ER ANDELEN AF ALLE ORD)

Vi ser også konsekvensen af en mere anskueliggørende vejrvært i tv i antallet af demonstrative pronomener, *dennel/dette*, *denneher/detteher*, *denher/dether* og *dén/dét* (se Hansen & Heltoft 2011: 564 mht. demonstrativer med *-her* og *-der*). I radioaviserne optræder kun *denne*, og kun én gang:

- (1) vejruddsigten for resten af denne tirsdag fortæller om skyer og regnbyger i de østlige egne (radio, 10/11-2009)

I de tv-transmitterede vejruddsigter har vi derimod 46 eksempler fordelt på 4 med *denne*, 2 med *denneher*, 12 med *denher*, 6 med *dén/dét* og hele 22 med *dether*. Som oftest er de demonstrative pronomener bestemmere i nominalsyntagmer, fx *den regn*, *den bølge*, *denneher front*, *denher luft*, *denher lille skybræmme*, *dether store område*, *dether forholdsvis milde efterårsvejr*, men de kan også stå anaforisk, fx:

- (2) og det bliver altså noget af et blæsevejr
det her stormlavtryk med øh som øh har fået navnet Babett
tager en tur sådan op over Mellemeuropa på-
samtidig med det forstærkes et højtryk op over Skandinavien
og indimellem alt **dether** der kommer vi altså ligge (tv, 17/10-
2023)

Det er klart det proksimale *her* og ikke det distale *der* der er dominerende. Dette må være et udtryk for at der samtidig peges på eller i hvert fald tales ud fra det vejrkort som vejrværten står klos op ad.¹¹

4.2 En kvalitativ tilgang til registerforskelle

I dette afsnit går vi kvalitativt til værks og beskriver nogle af de forskellige måder som taleren forholder sig til og evaluerer det sagte på. Gennemgangen er stadig overordnet set kronologisk med fokus på forskellige perioder, men analysen har mere karakter af at vise illustrative eksempler fra de forskellige perioder end kvantificering af forskellene. Analysen falder i fire dele. Den første handler om struktureringen af informationen: Er vejrudsigten leveret som en liste af information, eller indskrives den i højere grad i en art argumentativ eller narrativ struktur? I anden og tredje del ser vi på vejrværstens annoncering og vurderinger af vejret som de kommer til udtryk i epistemisk (u)sikkerhed og eksplicitte vurderinger. I fjerde del ser vi på anbefalinger til handlinger ('det handler om at komme ud og nyde solen'). Anden, tredje og fjerde del beskriver på sin vis også en gradvis historisk udvikling der ændrer vejrværstens rolle fra 'reporter' til gradvist mere engageret 'fortolker' af vejret.

4.2.1 Tekststruktur

Fra de tidlige radiovejrudsigter til de nye tv-vejrudsigter sker der en ændring som ikke følger indførelsen af vejrværter eller overgangen fra auditivt til audiovisuelt medie. I de tidlige vejrudsigter er disse nærmest

¹¹ Det er naturligvis ikke sådan at der ikke er referentielle nominalsyntagmer i Radioavisen eller i de tidlige tv-vejrudsigter, de kodes blot ikke med demonstrative pronomener men med foranstillet bestemt artikel eller bestemthedsuffix. Disse kan også have en pegende eller henvisende funktion, fx med en nærmest 'find selv ud af det, seer'-henvisning til kortet bag speakeren: "maskimumtemperaturerne fremgår af kortet" (tv, 15/10-1965).

en oplæsning af en liste i punktform. Landet inddeles i forskellige sektorer, og for hver sektor gives der en forudsigelse af vejret i en bestemt, konventionaliseret rækkefølge (Jensen 1985): vind, temperatur, nedbør og evt. sigtbarhed (fx tåge). Er der deciderede farevarsler, fx om trafikforhold, kommer de til sidst. Formen stammer formentlig fra stærkt specialiserede vejrmeddelelser, fx den luftfartsvejrudsigt som vi viste tidligere. Formen ses tydeligt i den ældste bevarede vejrudsigt (her opdelt i afsnit og underafsnit), bemærk endda hvordan pauser bruges til at opdele de forskellige punkter:

- (3) eftermiddagsvejrberetningens udsigt der gælder til i morgen
aften (.)
lyder for Jylland (0.7)
foreløbig aftagende nordlig vind (.)
med klart vejr (0.7)
og ret streng nattefrost (0.5)
senere skiftende vinde (0.4)
tiltagende skydække
og sandsynligvis SLUD eller sne (1.7)
på øerne og Bornholm (1.0)
aftagende nordlig vind (.)
med temperatur omkring frysepunktet (.)
og foreløbig ingen eller kun ringe nedbør (radio, 15/3-
1939)¹²

Bemærk at der i hele stykket er ét verbum, *lyder*. I senere radiovejrudsigter kan man genkende indholdet, men formen brydes noget op, sådan at fx sted ikke altid nævnes før vejrforhold, og sådan at vejrforhold der gælder for større områder, ikke gentages flere gange (i eksemplet fra 1939 gentages "aftagende nordlig vind"). En nyere radiovejrudsigt kan fx se således ud:

12 I transskriptionerne bruger vi versaler til at markere emfatisk tryk. Korte pauser (ca. 0,2 sek.) markeres med (.); længere pauser markeres med pauselængden i sekunder, fx (1.2) = 1,2 sekunders pause. Bindestreg, "nor-", markerer selvaftbrydelse. Fed skrift bruges til at fremhæve analytisk pointer.

- (4) vi får først en del regn efterhånden også i de østlige EGNE (0.5) men i løbet af eftermiddagen klarer det noget op i Jylland (0.4) og opklaringen breder sig østover i løbet af aftenen (0.5) det bliver omkring femten grader (0.5) vinden bliver frisk til hård fra sydvest og syd (0.4) og i nat tiltager den til kuling fra sydvest og vest (0.4) der kommer byger af og til og det bliver omkring ti grader i nat (radio, 10/9-1987)

Informationerne er de samme, men rækkefølgen er brudt op, og informationen er i højere grad opdelt i mere naturlige, sætningsformede informationsenheder, fx ”det bliver omkring femten grader (0.5) vinden bliver frisk til hård fra sydvest og syd”.

I 1980’erne optræder en form som med sine narrative træk fører modtageren endnu mere nænsomt gennem teksten. I stedet for den neutrale opstilling af informationer i geografisk eller kronologisk rækkefølge, fortælles der i en form med tidslig udstrækning og med fremhævede kontraster og ligheder. I stedet for at fortælle om enkelte steder og starte med vejret i dag, før vejret i nat og så vejret i morgen, gives der et mere overordnet blik på hovedtendenserne de næste dage. Disse mere narrative versioner optræder ofte som indledning til en informationstung del, en slags sammendrag inden de mere detaljerede informationer.¹³

- (5) i eftermiddag bliver der endnu sol og klart vejr men i nat kommer der flere skyer (0.3) så- (.) og så er det slut med det klare (.) og meget kolde vejr (radio, 3/3-1986)
- (6) vejrudsigten siger at der kommer (0.5) mere sne i de næste dage (tv, 1/1-1985)
- (7) det meget LUne vejr fortsætter i et par dage (tv, 10/1-1985)

Ændringen i format, fra stramt formularisk til løsere struktureret til narrativt viser – mener vi – forskellige opfattelser af hvem modtageren er, og hvad formålet med vejrudsigten er. De ældste vejrudsigter har en form som ligger langt fra hverdagsprog og i højere grad tilhører et fagsprog. Vejrudsigten er rettet mod en modtager som forstår det infor-

13 Dette minder om forsøg man i den tid gjorde med nyhedsformidling, se Poulsen (1988).

mationstøtte sprog og måske endda er vant til at forudsige vejret ud fra egen erfaring og viden. Således optræder der i 1939-vejrudsigten også: ”barometerstanden var klokken atten tredive i København syv hundrede otteoghalvtreds komma syv millimeter med stigende tendens”; der er ikke mange nutidslyttere af Radioavisen der vil forstå implikationerne af denne information, gætter vi på. Omvendt kan alle være med når der den sproglige form bliver mere lig almensproget, ”mere sne de næste dage”.

4.2.2 Annoncering af vejret – fra reporter til kommentator

Den måde som det forestående vejr annonceres på, afslører en højere grad af personliggørelse. De ældre radiovejrudsigter er systematiske i deres brug af det kopulaagtige *lyder* som overordnet indleder.

- (8) vejrudsigten der gælder til i morgen middag lyder for hele landet (radio 3/11-1956)
- (9) for de hjemlige farvande lyder varslet (0.4) nordVEST tiltagende til femten til tyve meter i sekundet og i nat drejende nord (radio, 14/11-1989)

Ikke overraskende kan vi også have et simpelt kopula:

- (10) der **er** kulingvarsel for (.) Østersøen (.) de indre danske farvande (.) Skagerrak (.) hele Nordsøen (0.3) Orkney-Shetland og farvandet vest for Hebriderne (radio, 10/9-1987)

Eller vi kan have konstruktioner uden verbal, evt. med en slags overskriftstruktur, som vi ser i hele perioden, om end i mindre omfang i de sene tv-udsigter (Petersen 2025, Petersen & Thøgersen under udg.), fx:

- (11) vejrudsigten gældende til i morgen middag (1.0) for Jylland og øerne (0.4) i dag diset eller TÅget vejr (radio, 4/11-1956)
- (12) vejrudsigten for hele landet (1.2) svag til jævn vind (radio, 14/6-1967)
- (13) vejrudsigten fra Meteorologisk Institut (0.4) i eftermiddag tørt og nogen sol (fx radio, 16/11-1993)

Den fremtidige tilstand kan også – især i den senere del af perioden – kodes med fremtids-kopula *blive* eller med *komme*:

- (14) tordenvinden bliver jævn til hård fra syd og sydvest (radio, 11/11-2008)
- (15) vejrudsigten siger at der kommer (0.5) mere sne i de næste dage (tv, 1/1-1985)
- (16) i nat kommer der flere skyer (radio, 3/3-1986)

Det forestående vejr annonceres på disse måder som tilstand uden forbehold og uden bedømmelse. Taleren forholder sig ikke til sikkerhed eller usikkerhed, men bibringer blot et forhold som det nu engang er. *Vejrudsigten (lyder)* siger intet om hvem der har ansvar for udtalelsen, jf. Rath (1968: 13) påpegning af det ikoniske i sætningsstrukturen i forhold til at vejret – og dermed udsigten til vejret – jo bare er.

Senere i perioden ser vi dette 'vejret er jo bare' annonceret med en aktør. Vi har fx *sige*:

- (17) meteorologerne siger at det tørre og varme vejr fortsætter (tv, 18/6-1976)

og med en art besjæling:

- (18) vejrudsigten siger at der kommer (0.5) mere sne i de næste dage (tv, 1/1-1985)
- (19) vejrudsigten for resten af denne tirsdag fortæller om SKYer og regnbyger (radio, 10/11-2009)

Her gøres det – i et vist omfang i hvert fald – klart hvem der står til ansvar for det sagte, nemlig 'meteorologerne' (der står bag udsigten). Vi har endda et enkelt tilfælde af det mere forpligtende *love*:

- (20) vejrudsigten lover byger men også lidt SOL indimellem (radio, 14/11-2006)

Med data fra tv observerer vi inddragelse af en vejroplevelse med *vi* eller

et andet fælles-subjekt, fx *hele landet* eller *de østlige egne*, og verbet *vente*, med modal verbet *kunne* i betydningen 'antage med en vis sikkerhed at noget bestemt vil ske' (jf. DDO):

- (21) HEle landet kan derfor i morgen vente temmelig SVAG skiftende vind (tv, 18/6-1976)

Fra 1970'erne får vi i både radio og tv fokus på modtageren, kodet som subjekt for *få*:

- (22) vi får mere frostvejr (tv, 7/11-1971)
(23) resten af landet får jævn til frisk vind (radio, 27/3-1977)

Indtil videre har vi altså set at vejrudsigten kan behandles som en forudsigelse af noget der vil ske, en art nøgtern rapport, 'vejrudsigten lyder/siger', 'der er varsel om...', enten med eksplicit ophav, 'meteorologerne siger' eller oftere uden. Med indførelse af vejrvarter på tv suppleres denne form, med et register med en langt højere grad af usikkerhed og ofte med belæg i stedet for blot påstande:

- (24) og på et tidspunkt så **ser det ud som om** det tynder lidt UD i skyerne (tv 10/1-1995)
(25) der er **formentlig ikke** SÅ meget regn den skulle i hvert fald være overstået (0.3) øh til onsdag (tv, 10/1-1995)

Mest påfaldende når man sammenligner med det mere rapporterende register, er eksempler hvor taleren eksplicit tager ansvar for forudsigelser og usikkerhed (alle de følgende eksempler fra samme vejrudsigst):

- (26) i Vendsyssel der **tror** jeg man slipper for (.) begge dele (tv, 2/10-2015)
(27) i morgen formiddag **forventer** jeg altså at der er MANGe skyer (tv, 2/10-2015)
(28) jeg **ser** iGEN temperaturen nå op på en øh seksten-atten grader (tv, 2/10-2015)

Gennemgangen af måderne at annoncere vejret på viser at det ikke er tilføjelsen af billeder som fører til ændringer af de sproglige valg. I de tidlige tv-vejrudsigter hvor vejrudsigten fremsiges af en nyhedsoplæser, indtager taleren en reporterrolle og gengiver i høj grad rapporten uden forbehold. Med indførelsen af en vejr vært ændrer rollen sig til at være en ekspert eller en kommentatorrolle som har plads til en højere grad af forbehold og forklaring.

4.2.3 Vurdering – fra kommentator til smagsdommer

Med en udvikling som skitseret ovenfor nærmer vi os spørgsmålet om *vurdering* af vejr fænomener. De første eksplicitte vurderinger vi støder på, kommer først i 1980'erne og er nogle som beskriver det atypiske ved en vejr situation som har været (bemærk emfasen markeret med store bogstaver):

- (29) det meget LUne vejr fortsætter i et par dage (1.2) det er solskinsvejr og usædvanlig varmt i store dele af Europa (.) i Frankrig har man således været oppe på TREDIVE grader (.) her i Danmark har vi haft (.) toogtyve grader mange steder (0.3) og det er SYV grader over det normale (.) men ikke (.) rekord (.) den er nemlig FIREogtyve grader (tv, 10/1-1985)

Men ellers er det tydeligt at der sker et skift med indførelsen af vejr værten som giver mulighed for en mere eksplicit vurdering. I den ældste vejrudsigt med en vejr vært som vi har, optræder fx:

- (30) tirsdag er **den PÆneste dag** uden nedbør og øh med en hel del SOL (0.4) onsdag er der mulighed for en Lille smule sne (.) og mest sne ser det UD som om der skulle komme (.) freddag men det er jo altså så langt henne (tv, 1/1-1995)

I moderne tv-vejrudsigter er den slags vurderinger meget almindelige:

- (31) først dagens **ganske smukke vejr** (.) det har **jo slet ikke regnet** i dag og der har været både sol og skyer (tv, 12/10-2023)

- (32) ud på de sene nattetimer der kan der også komme sådan lidt BYger ind og de her byger det er nogen som **kan komme til at DRILLE** sådan hen over den sydlige halvdel af landet især (tv, 16/10-2023)
- (33) men i første omgang så **redder vi os** også en eftermiddags-stund med temperaturer der sniger sig op omkring sådan en (.3) ti til tretten grader hvor det går hen og bliver varmest eller lunest (tv, 17/10-2023)

Eksemplerne viser at vurderinger optræder i begrænset omfang før der optræder vejrvarter på tv. I eksempler med vejrvarter er vurderinger allestedsnærværende, og det som vurderes positivt, er tørt, klart, solrigt og lunt vejr, mens skyer og regn vurderes negativt. Vi finder altså overordnet samme tendens som Nielsen (2025). Vurderingerne findes også i nyere radiovejrudsigter, men her er de langt sjældnere (se fx (50) nedenfor).

Vurderingerne viser en anden opfattelse af modtageren og en anden relation mellem taler og modtager end de mere objektive tidligere vejrudsigter: ”foreløbig aftagende nordlig vind (.) med klart vejr (0.7) og ret streng nattefrost”. Modtageren formodes at have et forhold til vejr som handler om komfort, ikke erhverv, hen er formentlig en bybo som ikke er afhængig af vejret for andet end evt. transport. For landmanden og fiskeren er regn måske godt og sol ikke ønskværdigt, men for den indskrevne modtager i nyere vejrudsigter er sol godt og regn skidt. Samtidig er relationen mellem taler og modtager ikke et hvor taleren gengiver en rapport, men et hvor taleren med sit ordvalg sætter sig i modtagerens sted. Den hermed indskrevne modtager er en person med et komfortforhold til vejret, og vejrvarterens opgave er (tilsyneladende) at oversætte vejrkort og barometriske målinger til hverdagsoplevelser af interesse for et bymenneske (”how [s]he will *feel*” med Oddies 1968 ord).

Til dette formål ser vi at de gamle vejrudsigters begrænsede vokabularium, *regn*, *slud*, *kuling*, udvikles med nye sammensætninger og (graduerende) spontandannelser som tilføjer en fortolkning af vejret. De tidligere *lidt regn*, *regnbyger*, *finregn* kan blive til:

- (34) sådan lidt smudset luft med lidt finregn (tv, 26/10-2023)
- (35) ROLigt vejr uden store (0.3) regnvejr (tv, 10/2-2015)

- (36) hvor der altså kommer (.) deciDEret regn (tv, 10/2-2015)
- (37) også en Lille smule regn (tv, 12/4-2015)
- (38) ret intens regn (tv, 11/10-2023)
- (39) gigantisk regnvejr (tv, 17/10-2023)
- (40) et gedigent regnvejr (tv, 17/10-2023)
- (41) SILende regn (tv, 19/10-2023)
- (42) kommer til at (.) DØje med noget der minder om heldags-regn (tv, 9/11-2023)

Med de ikkefaglige beskrivelser bliver vejrværten fortolker af hvordan vejret vil føles og opleves og ikke bare beretter af objektive fakta til modtagerens fortolkning. Hen bliver en smagsdommer på modtagerens vegne.

4.2.4 anbefalinger – fra smagsdommer til vejleder

Med de mere narrative vejrudsigter fra 1980'erne og den mere modtager-oplevelses-orienterede indpakning får vi også mere fokus på den almene relevans for modtageren, som ikke er en specialist som (i denne del af vejrudsigten) skal forstå et særligt meteorologisk register, men derimod en person der har nogle bestemte gøremål og et komfortbetonet forhold til vejret. Det drejer sig om hvad vejret kan bruges til, dvs. om hvor passende en given vejrtype er til en given aktivitet, i (43) fx mht. udsigten til kælketur på en fridag, og i (44) mht. udendørs gøremål:

- (43) så lad os nu se (0.3) om det går (.) om vi ER så heldige at vi får en hel del sne op til næste weekend (tv, 1/1-1995)
- (44) så har du udendørs sysler i weekenden (0.3) så øh er søndag måske ikke et øh et dårligt bud (tv, 9/11-2023)
- (45) mandag ser faktisk rigtig pænt ud (0.3) og heller ikke så meget vind der det er **jo efterårsferien sådan for alvor første hverdag** der starter der (tv, 12/10-2023)
- (46) en seksten sytten grader rigtig mange steder så det er relativt lunt (0.3) selvom det bliver (.) meget (.) vådt (.) i vejret i morgen og der er **jo skolernes motionsdag** også så (.) det er enten øh regntøj eller afløst (tv, 12/10-2023)

Relevansgørelsen kan også tage form af opfordringer til bare at nyde vejret (hvad gøremål man end måtte have), især når der er sol involveret:

- (47) **nyd dagen** i morgen med en lille stribe sol derefter så ER det altså mest gråt og vådt (tv, 4/1-2005)
- (48) der kan man komme ud at **nyde lidt solstrejf** i ny og næ (tv, 15/10-2023)
- (49) så i første omgang (.) i morgen den her stille og roligt i dag det er altså med at **få den (.) nydt** for allerede i løbet af torsdagen kommer et regnvejr op sydfra (tv, 17/10-2023)

Den slags vurderinger er klart mest almindelige i tv-vejrudsigter med en vejrvært, men de optræder også i nyere radiovejrudsigter, fx med en nærmest jovial opfordring:

- (50) der er ikke nogen grund til at vente med at **gå ud at stemme** (.) vejret bliver kun værre (radio, 13/11-2007)

4.2.5 Andre udtryk for engagement

Den kvalitative analyse har vist hvordan modtageren i højere grad inkluderes i vejrmeldingerne samtidig med at hens (implicerede) vidensstatus og interesser ændrer karakter. Vejrudsigterne ændrer karakter fra en op-listning af fakta med forventning om en relativt høj grad af forhåndsviden og en primært trafik- og erhvervsmæssig relation til vejret til en mere modtagerimødekommende og fortolkende form med den indforståede modtager som nogen med et komfortforhold til vejret. Dette kom til udtryk i dels strukturering af vejrudsigten dels værtens *stance* og eksplicite vurderinger og anbefalinger. Det kommer også til udtryk mere subtilt med signaler som vi ikke har undersøgt systematisk, men som vi har lyst til at lægge frem som inspiration for andre.

Vi finder nemlig i de moderne tv-vejrudsigter også ekstrasproglige signaler for personliggørelse og modtagerdesign, fx i form af pauser, emphatiske tryk og variation i stemmekvalitet, hvad der samlet giver et indtryk af et mere levende og mindre monotont (oplæsnings)sprog – det udtrykker med andre ord taler-engagement i det sagte. Der er formentlig individuelle forskelle blandt vejrværterne mht. hvordan og hvor meget

disse træk bruges, dvs. de kan tænkes at bidrage til en personlig værtstil, men dette forbigår vi i denne omgang.

Pauser optræder if. Petersen (2025) oftest ved sætningsgrænser, ved afslutning på en indholdssekvens eller en emnebehandling, og så i hvad der i en sætningskemasammenhæng er indholdsfeltet, dvs. i V-, N- og A-pladserne eller i grænserne mellem disse (se også Brøcker m.fl. 2012). Dette kan eksemplificeres med et udsnit fra *Vores Vej* d. 16/10-23, hvor emnet var dramatisk, nemlig stormfloden der ramte de østvendte kyster hårdt i det efterår:

- (51) (0.3) og det trækker altså både (.) VAND ind
og det giver altså også **(0.3)** MEterHØje bølger
- (52) ifølge de seneste prognoser så kan det her sammen med ME-
terhøje bølger (0.3) sende vandstanden op på en **(0.2)** 240 til
260 centimeter (.) herinde i de sønderjyske fjorde og indover
det **(0.2)** sådan sydfynske (.) øhav (.) og længere ude (.) her
i Østersøen der kan (.) vandstanden nå op omkring 120 til
(0.3) 140 centimeter over (.) dagligt (.) vande (tv, 16/10-2023)

Som vi ser det, får seeren med disse pauser ikke en syntaktisk markering, som ved de sætningsindledende pauser, men et signal om at der ytres noget vigtigt (se også Skyum-Nielsen 2013: 368); i eksemplet at der kommer (meget) havvand, at bølgerne kan blive ret høje, at dét foranlediger, ”sender”, vandstanden yderligere i vejret, og at dette sker nogle ganske bestemte steder.

Også emfatisk tryk kan understrege for seeren at der et noget vigtigt på spil. I (52) fremhæves det sammen med pauserne at der nu kommer (rigtigt meget) (hav)vand, og at bølgerne er faretruende høje. I (53) har vi meningsfremhævende emfatiske tryk uden pauseledsagelse.

- (53) og vand fra den NORDlige del af Østersøen SKVULpede
stille og roligt tilbage (.) til den vestlige del (.) af (.) Østersøen
(0.5) her STEG vandet stille (.) og (.) roligt men (.) nåede altså
en vandstand på EThundredeogtoogtres centimeter (0.3) der
er den NÆSThøjeste vandstand (.) i Sønderborg (0.2) siden
år totusind (tv, 17/10-2023)

Trykket på ”NORDlige” fremhæver det verdenshjørne i modsætning til andre involverede i begivenheden (der kom vand og vind flere steder fra i de dage), trykket på ”SKVULpede” at vandet ustyrligt og helt underlagt fysikkens love er i en bevægelse frem og tilbage, på ”STEG” at stigningen var dramatisk (selv om den var stille og rolig), understreget af de emfatiske tryk på ”EThundredetoogtres” og ”NÆSThøjeste”. Fra en præskriptiv vinkel kandiderer en sådan akkumulering af emfatisk tryk til at være et eksempel på hvad Skyum-Nielsen (2013: 391) kalder ’trykkesyge’, dvs. et overforbrug af tryk som virkemiddel ”så midlet mister sin kraft” (Skyum-Nielsen 2013: 391). Det vil vi ikke spekulere i i denne omgang. Vi ser trykophobningen i dette og andre eksempler som en (personlig-)sproglig måde at dramatisere, dvs. levendegøre og engagere sig i, en vejr-situation.

En anden type ekstralingvistisk levendegørelse hører vi med en stemmekvalitet som vi i mangel af bedre termer vil kalde ’komprimeret’, dvs. med en artikulation hvor man har anspændt glottis der medfører uregelmæssigheder i stemmelæbernes svingninger, men dog uden at det kan genkendes som et stød eller decideret knirkestemme (sidstnævnte som hvis man efterligner en geds brægen, *baah* [bɑq]). Komprimeret stemme kan optræde med emfatisk tryk, men behøver det ikke. I (54)–(56) har vi markeret det med kursiv.

- (54) det var rigtig *GRÅT* og det var også *LIDT* trist (tv, 4/1-2005)
- (55) temperaturen øh i de her dagtimer ligger et PAR grader over normalen for oktober måned (.) og *RIGtig* rigtig (.) flot (.) mildt (tv, 10/6-2005)
- (56) fredag byder på mange skyer også regn (.) men *også* en ret LUN luft der blæser op sammen med det her (.) frontsystem (tv, 11/10-2023)

I (54)–(56) bruges den komprimerede stemme som led i vurderinger (”lidt trist”, ”rigtig rigtig flot” og ”også en ret LUN luft”). Eksemplerne viser altså at vurdering af vejrfænomener ikke kun udtrykkes sprogligt. Nielsen (2025) peger på lignende vis på hvordan både emfase og gestikulation bruges til at udtrykke vurderinger

5 AFRUNDING

Vi havde to mål med denne artikel, dels et genreteoretisk hvor vi ville undersøge udvikling og konstans i genren 'allemandsvejrudsigten' og vise at genren ikke er så 'restricted' som det er blevet påstået; dels et diskursteoretisk hvor vi ville undersøge talerens relation til det vejr der tales om, samt ændringer i 'den indskrevne modtager' for vejrudsigten over tid.

5.1 Forandringer i genren

Hvor genren kan siges at have en konstant kerne, kan vi se forandringer i registret fra 1930'erne til 2020'erne. Mest tydelig er forandringen i dimensionen *tenor* eller kanalen for udvekslingen. På den ene side kan man konkludere at kanalen er stort set uforandret – det er fortsat monologisk en-til-mange-kommunikation uden mulighed for at modtageren kan blande sig. På den anden side giver overgangen fra auditiv radiovejrudsigt til audiovisuel tv-vejrudsigt nogle nye muligheder som muliggør ændringer i sprogligt udtryk og pragmatisk betydning. Samtidig ser vi en ændring i dimensionen *mode* eller den interpersonelle relation mellem taler og lytter. Det sker mest tydeligt med indførelsen af den mere personlige vejrvært i stedet for den mere formelle nyhedsoplæser.

De kvantitative analyser af ordklasser og -former belægger disse forskelle. På den ene side ser vi fald i de højfrekvente, genredefinerende (indefinitte) substantiver, *byger*, (*nærmeste*) *dage*, *frost*, *kuling*. Der bliver færre af dem i takt med at vejrudsigten i højere grad bliver en sammenhængende tekst end en oplistning. På den anden side ser vi en stigning i forekomsten af personlige pronomener som peger på en ændring i *mode* – fx optræder der et *jeg* som taler, noget uset før 1993. Med indførelsen af en decideret vejrvært bliver det også muligt med deiktiske referencer, *den her*, *hernede*, som især på radio er umuligt. Analysen viste samtidig at det ikke er overgangen fra radio til tv som fører til en ændring i register. De ældste tv-vejrudsigter ligner i deres form mere de ældre radiovejrudsigter end de nyere tv-vejrudsigter. Det tyder altså på at det sproglige register ikke er determineret af mediale ændringer. Når formen ændres, skyldes det mere redaktionelle valg som introduktionen af en vejrvært til at virke som formidler og bindeled. Det er ikke så meget

mediet som *medienormer* der fører til en udvidelse af registret – fx foranlediget af introduktionen af kommercielt tv med konkurrencen fra TV2.

5.2 Forandringer i diskursen

Er vejruddisigten rettet mod landmænd og fiskere ("professionals") for hvem vejret hænger sammen med deres erhverv; eller er vejruddisigten rettet mod inde-arbejdere for hvem vejret er et spørgsmål om fritidssysler og evt. transport? Den kvalitative analyse viser en meget klar forandring på dette punkt. Allemandsvejrudsigter i radio og tv udvikler sig tydeligt fra det mere professionelle (fx henvisning til barometerstand og -tendens) til det personlige og komfortbetonede.

Vejruddisigtens form udvikler sig i perioden fra den næsten telegramagtige rapport, over en mindre informationstæt og mere billedvækkende beretning og nogle gange med lån fra narrativer. Hvor vejruddisigten i starten er information der skal videregives, bliver der med tiden mere plads til beretning og fortolkning. Vejruddisigten videregiver ikke bare meteorologiske forventninger men udtrykker også forbehold og tilbyder fortolkninger af hvordan vejret kommer til at føles.

Parallelt med ændringen i vejruddisigtens form, ændres oplæserens relation til det sagte og til modtageren. Relationen til det sagte er i de tidlige vejruddisigter aldeles neutral. Taleren er tydeligt en oplæser der videregiver information uden vurdering eller forbehold. Over tid bliver vurderingen af vejret (som behageligt, ubehageligt eller bare atypisk) tydeligere. Det sker både i radio og tv, og det skyldes ikke (kun) indføringen af en vejrvært – det optræder før vi får vejrværter. Med indføringen af en vejrvært ændres til gengæld graden af sikkerhed. Vejrværten kan tale om hvad hen "tror", "forventer" osv. på en måde som en oplæser ikke gør.

Med vejrværten ser vi også en ændring i forholdet til modtageren. Tv- og radio-oplæseren kan også udtrykke sit forhold til vejret (fx om det er vejr til udendørssysler), men det bliver meget mere almindeligt med vejrværten. Den slags vurderinger og anbefalinger bliver normen. Samtidig har vejrværten adgang til en række ekstralingvistiske resurser til at udtrykke sine vurderinger. Vi har peget på brugen af emfase og det vi kalder komprimeret stemme.

Vi håber at vi med gennemgangen her har vist at det er relevant at beskæftige sig med registerudviklinger i en så tilsyneladende triviel og

begrænset genre som den almindelige vejrudsigt. Et kig på vejrudsigter over tid kan fx illustrere Danmarks overgang fra landbrugssamfund – hvor vejret var en sag for specialister og et spørgsmål om overlevelse – til et bysamfund hvor vejret først og fremmest handler om komfort og fritidssysler. Hermed støtter vi op om Bødker og Simonsens (2024) observationer. Vejret kan samtidig fortælle om nyhedsmediers foranderlige rolle og funktion, som nationsbygger, som formidler af information og samfundsdebat eller som underholder. Og det kan måske endda fortælle os noget om det moderne menneskes forhold til vejret og naturen omkring dem. Er vejret et vilkår – noget der bare er – eller er vejret et oplæg til vurdering? Er vejret en omstændighed der styrer liv og økonomi, eller er det en ulejlighed og en mulighed for adspredelse? En sproglig analyse af genren vejrudsigter kan afsløre meget om den antropocæne tidsalder og bidrage til det som Auken m.fl. (2025: 11) beskriver som ”miljøhumaniora”.

Jan Heegård Petersen, lektor
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
janhp@hum.ku.dk

Jacob Thøgersen, lektor
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
jthoegersen@hum.ku.dk

REFERENCER

- Auken, S., S.B. Nielsen & H.K. Haastrup. 2025. Indledning. I S. Auken, H.K. Haastrup & S.B. Nielsen (red.), *Klima i litteratur, sprog og medier*, 11–18. København: Hans Reitzel.
- Boas, K. & T.T. Hougaard. 2025. Klimasorg eller klimaskam? Psykologiserende klimakomposita som led i en social positionering. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 67. 7–35. <https://doi.org/10.7146/nys.v1i67.155270>.

- Brøcker, K.K., M.G.T. Hamann, M. Jørgensen, S.B. Lange, N.H. Mikkelsen & J. Steensig. 2012. Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 42. 10–40.
- Bødker, H. & S. Simonsen. 2024. Danish public service online weather from 2005 to 2022: From meteorological data and information to leisurely commonality. *Media, Culture & Society* 46(3). 591–606.
- DMI. U.å. *Historien om DMI*. <https://www.dmi.dk/om-dmi/historien-om-dmi> (tilgået 18. august 2025).
- dr.dk. 2013. *Truslen fra TV2 førte meteorologerne tilbage til TVA*, <https://www.dr.dk/nyheder/vejret/truslen-fra-tv2-foerte-meteorologerne-tilbage-til-tva> (tilgået 2. november 2025).
- dr.dk. 2023. *35 år på skærmen: Mikael Jarnvig opfandt femdøgns-skemaet til vejrudsigterne*, <https://www.dr.dk/om-dr/nyheder/35-aar-paa-skaermen-mikael-jarnvig-opfandt-femdøgns-skemaet-til-vejrudsigterne> (tilgået 2. november 2025).
- DTU. 2023. *Meteorologi*. <https://historie.dtu.dk/dtus-historie/de-foerste-fag/meteorologi> (tilgået 18. august 2025).
- Eco, U. 1977. *The role of the reader*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eggsin, S. 1994. *An introduction to Systemic Functional Grammar*. London: Pinter Publishers.
- Fjord, N.I. 1865. *Aarsberetning Fra Det Kongelige Landhuusholdningselskabs Meteorologiske Comitee for 1864*. København: I.H. Schultz. <https://tekniskkulturav.dk/book/26fce2b1-e267-4194-a8a8-ba4b73760516> (tilgået 18. august 2025).
- Hall, A. 2012. *Risk, blame, and expertise: The Meteorological Office and extreme weather in post-war Britain*. Ph.d.-afhandling. University of Manchester. <https://research.manchester.ac.uk/en/studentTheses/risk-blame-and-expertise-the-meteorological-office-and-extreme-we> (tilgået 18. august 2025).
- Hansen, G.F. 2024. *Whisper in Praat v0.9 (Windows & macOS)* (software), https://www.researchgate.net/publication/381010298_Whisper_in_Praat_v09_Windows_macOS. (tilgået 23. september 2025).
- Hickey, F. & K. Kuiper. 2000. 'A deep depression covers the South Tasman Sea': New Zealand Meteorological Office weather forecasts. A. Bell & K. Kuiper (red.), *New Zealand English*, 279–296. Amsterdam: John Benjamins.
- Hood, S. 2019. Appraisal. I G. Thompson, W.L. Bowcher, L. Fontaine & D. Schöenthal (red.), *The Cambridge handbook of Systemic Functional Linguistics*, 382–409. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316337936.017>.

- Jensen, L. 1985. *Vejrudsigten og den sproglige usigtbarhed: Rapport om et forsøg med sproglig rådgivning på Meteorologisk Institut*. Roskilde: Institut for Uddannelsesforskning, Medieforskning og Videnskabsteori, Roskilde Universitetscenter.
- Martin, J.R. & P.R.R. White. 2005. *The language of evaluation. Appraisal in English*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230511910>.
- Mauroux, S.M. 2016. Patterns and variation in the weather forecast: Can prosodic features be predicted too? *Anglophonia – French Journal of English Studies* 21. <https://doi.org/10.4000/anglophonia.755>.
- Mortensen, J. 2012. Epistemisk positionering i dansk talesprog. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 42. 62–91. <https://doi.org/10.7146/nys.v42i42.13674>.
- Nielsen, S.B. 2025. ”Der vil være gode solchancer”: Positive vurderinger af tørt og varmt vejr midt i en klimakrise. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 67. 36–62. <https://doi.org/10.7146/nys.v1i67.151939>.
- Oddie, B.V. 1964. The language of forecasts. *Weather* 19(5). 138–143. <https://doi-org.ep.fjernadgang.kb.dk/10.1002/j.1477-8696.1964.tb02099.x>.
- Palsbro, L. & E.H. Jensen. 2003. Genre – sig tekstens navn. I E.H. Jensen & J.A. Olesen (red.), *Tekstens univers*, 97–135. København: Klim.
- Petersen, J. H. 2025. Det emneskiftende smask og andre diskursgrammatiske træk ved DR TV’s Vores Vejr. *MUDS – Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* 20. 285–299. <https://projekter.au.dk/fileadmin/projekter/Muds.dk/rapporter/Muds20.pdf>.
- Petersen, J.H. & J. Thøgersen. Under udgivelse. Solskin fra Vestegnen flytter sig gradvist vestover. Genre, register og mundtlighed i vejrudsigten.
- Poulsen, I. 1988. *Radioavisens forståelighed*. Forskningsrapport 2B/88. Frederiksberg: Danmarks Radio.
- Rath, R. 1968. „Unvollständige Sätze“ im heutigen Deutsch – Eine Studie zur Sprache des Wetterberichts. I R. Rath & A. Brandstetter (red.), *Zur Syntax des Wetterberichtes und des Telegrammes*, 9–22. Mannheim: Duden.
- Salomonsen, S. 1990. Vejrudsigten. Sekvens. *Filmvidenskabelig årbog 1990*. Københavns Universitet. [Upagineret.]
- Sørensen, S.S. 2013. *Sproget og dets situation i vejrudsigter på dansk tv*. Upubliceret universitetsopgave. Aarhus Universitet.
- Schütz, A. 2005. Common sense og videnskabelig tolkning af menneskelig handling. I A. Schütz (red.), *Hverdagslivets sociologi*, 21–78. København: Hans Reitzel.

- Sivle, A.D. & T. Aamodt. 2019. A dialogue-based weather forecast: adapting language to end-users to improve communication. *Weather* 74. 436–441. <https://doi.org/10.1002/wea.3439>.
- Skyum-Nielsen, P. 2013. Vellyden. I Peder Skyum-Nielsen (red.), *Godt dansk*. 333–410. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Swales, J. 1990. *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomson, E.A., P.R.R. White & P. Kitley. 2008. "Objectivity" and "hard news" reporting across cultures. *Journalism Studies* 9(2). 212–228. DOI:10.1080/14616700701848261.
- Thøgersen, J. 2012. Vil De prøve at sige A? "Fladt a" i Radioavisen 1950–2010. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 43. 101–132. DOI://doi.org/10.7146/nys.v43i43.14347.
- Trosborg, A. 1997. Text typology: Register, genre and text type. I A. Trosborg (red.), *Text typology and translation*, 3–24. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/btl.26.03tro.
- Voloshinov, V.N. 1973 [1929]. *Marxism and the philosophy of language*. New York: Seminar Press.
- Weinreich, T. 2004. *Børnelitteratur mellem kunst og pædagogik*. 2. udg. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Wiston, M. & K.M. Mphale. 2018. Weather forecasting: From the early weather wizards to modern-day weather predictions. *Journal of Climatology & Weather Forecasting* 6(2). DOI: 10.4172/2332-2594.1000229.

Aldrig før er der blevet skrevet en bog med så mange imperativer:

Anmeldelse af Ruben Schachtenhaufen, Michael Bach Ipsen og Mikael Fabrin: *Dansk Udtaleordbog*. Engelsk undertitel: *Contemporary Danish Pronunciation*

1. udg., 2024. Modersmål-Selskabet (496 sider)

**SØREN SANDAGER SØRENSEN
METTE-MARIE MØLLER SVENDSEN**

Dansk udtale har fået en masse opmærksomhed på det seneste. Der er udkommet to nye fonetikbøger: *Udtalt* (Petersen et al. 2021) og *Ny dansk fonetik* (2. udgave udkom i 2023).

Dansk Udtaleordbog (i denne anmeldelse forkortet DUO) er skrevet af bl.a. Ruben Schachtenhaufen, som også har skrevet *Ny dansk fonetik*. Udtaleordbogen kan dermed blive en slags ledsager til *Ny dansk fonetik*. Schachtenhaufen står også bag *udtaleordbog.dk*. DUO er dog ikke bare en trykt udgave af *udtaleordbog.dk*. Det er et markant anderledes og ambitiøst bud på, hvordan en trykt udtaleordbog kan se ud i dag og hvilke behov den skal dække.

Bogen er især praktisk for dansklørnere, og hvad der er særligt gavnligt for dem i sproglæringsprocessen, er det solide samspil med Schachtenhaufens andre resurser som *Ny dansk fonetik* og *udtaleordbog.dk*. Brugen af bøjningsformer som separate lemmer er et spændende tiltag i en fysisk ordbog, som fjerner nogle klassiske benspænd for lærere med fx at spore sig tilbage til infinitivformen fra et uregelmæssigt bøjet verbum. Den algoritmiske tilgang i værket inspirerer samtidig til fremtidige undersøgelser af vores fælles sprog.

Vores kritik af udgivelsen drejer sig især om den algoritmiske tilgang som kilde og dokumentation for det danske sprog i brug. Der er en ubalance i de computergenererede ordformer i lemmabestanden, især når det kommer til inklusionen af imperativer og den reelle brug af dem. Det kunne derfor være gavnligt med en mere detaljeret beskrivelse af processen og dermed forholdet mellem algoritmen og midaldrende og yngre danskeres egentlige sprogbrug.

BOGEN OG DENS FORMÅL

Bogen er udgivet af Modersmål-Selskabet og er indtil videre udkommet i to oplag (begge markeret som første udgave), hvor andet oplag indeholder diverse rettelser.¹ Udgivelsen er blevet til med støtte fra Augustinus Fonden, Lemvigh-Müller Fonden og Toyota-Fonden. Ordbogen er udkommet fysisk i både en flot 'coffee table'-udgave (A4-format, hardcover) samt en mere kompakt og skoletaskevenlig udgave (17 x 24 cm, softcover). Ordbogens sider er ikke nummererede. Det er nok ikke så kontroversielt da man typisk henviser til opslagsord frem for sidetal – det er kun i indledningen at sidetal for alvor savnes. Her arbejder vi med følgende sidetalshenvisninger: Den danske indledning starter på side 1, den engelske på side 10.

I denne anmeldelse benytter vi samme lydskrift som bogen, også når vi transskriberer andre udtaler end dem der er med i bogen, da det er mest praktisk. Ordbogen er forsynet med et hjælpsomt skema med de lydskriftssymboler som læseren vil møde i ordbogen, med fine og letforståelige eksempler. Man kan måske studse lidt over valget af det noget gammeldags adjektiv *væne* under de urundede fortungevokaler og pluralisformen *måse* under bagtungevokalerne, men uanset hvad er vokallydene, for de dansksprogede læsere, nemme at forstå. I den store udgave af DUO er oversigten placeret på forreste inderside af omslaget, mens den bagerste inderside indeholder en oversigt over det internationale fonetiske alfabet (IPA). I den kompakte udgave findes oversigterne på første og sidste papirside. Dermed er de to oversigter nemme at finde for brugeren der hurtigt vil konsultere dem.

Ordbogen indledes med en dansksproget indledning på ni sider, der

¹ Vi er taknemmelige for at forfatterne ville stille begge versioner til rådighed.

blandt andet adresserer baggrunden for ordbogens tilblivelse, brugen af IPA og fonetiske notationsprincipper, variation og lemmaselektion. Den dansksprogede indledning følges af en engelsksproget indledning, som indholdsmæssigt overordnet set adresserer de samme emner, med et par tilføjelser: Lydskriftsymboloversigten med eksempler optræder igen i den engelske indledning (s. 14). Her er den blevet forsynet med britisk-engelske ækvivalenter. Det er et både brugbart og hjælpsomt træk fra forfatternes side til dansklørerne.

På bagsiden af DUO forklares det at målet med udgivelsen er ”at gengive den upåfaldende normaludtale, dvs. fravær af hørbart geografisk tilhørsforhold og stigmatiserende eller forældet udtale, ved at samle op på flere årtiers udtaleforandringer”. Disse kriterier som opstilles som grundlaget for den upåfaldende normaludtale, vil vi vende tilbage til.

Udtalen som gengives, er den udtale som man almindeligvis kan finde hos personer født mellem 1975 og 2000 (s. 1). Både anmelderes og forfatteres fødselsår falder inden for denne periode. Bogen peger på *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991, herefter DSDU) som et eksempel på en ældre udtaleordbog der beskriver mere konservativ udtale. Schachtenhaufen og co.’s hensigt med ordbogen er ikke, som de skriver i indledningen (s. 1), ”at gøre ældre ordbøger overflødige eller repetere, hvad der står i disse, men at lægge sig i kronologisk forlængelse og vise, hvad der er sket i mellemtiden”.

Ét formål med bogen er altså at dokumentere dansk udtale. Det bruges også som argument for at bogen er udgivet på tryk da trykte værker har vist sig at blive bedre bevaret for fremtiden end digitale. På den måde er DUO et ”snapshot” af dansk udtale anno 2024. Bogens andet formål er som resurse for folk der lærer dansk som fremmedsprog. Indledningen har et afsnit om ”Udfordringer i dansk som andetsprog” (s. 6). Sproglæringsformålet nævnes også som motivation for lydskriften og for nogle af de distinktioner, det er relevant, at den viser, fx i forbindelse med minimalpar som *vase* /'væ:s.ə/ og *hvæse* /'væ:s.ə/ (s. 4-5), men også i den detaljeringsgrad der er udeladt.

STRUKTUR OG BØJNING

DUO bryder med traditionelle ordbogsprincipper ved at medtage bøjningsformer af ord som individuelle lemmaer og altså ikke angivet som

en del af en opslagsform. Ordbogen kunne derfor i princippet kaldes en ordformsbog, da forskellige ordformer er listet som separate lemmaer. Det er praktisk da det gør at bøjningsformer – som kan volde særlige udtaleproblemer – er mere systematisk medtaget og tilgængelige for læseren end tidligere udtaleordbøger. En uregelmæssig bøjning kan derved hurtigt tjekkes uden at spænde yderligere ben for læreren. Omvendt giver det en række nye problemer, som især drejer sig om afstanden mellem formerne af et ord, og rækkefølgen de optræder i. I dette afsnit undersøger vi DUO's struktur, både på mikro- og makroplan.

Mikrostruktur

DUO's meget enkle mikrostruktur (Svensén 2004) er iøjnefaldende: Der er virkelig skåret ind til benet i forhold til de informationer som en læser får ved opslag i DUO, og i langt de fleste tilfælde fylder et lemma kun en enkelt, måske to linjer, hvis opslagsordet er langt eller har flere udtaleformer, se figur 1.

FIGUR 1. OPSLAGSORD I DANSK UDTALEORDBOG

afnød /'au.nøð/	afrodisiaka /a.fʁo.ti.'sj.æ.kʰæ/ • /æ.-	afskediget /'au.skɛg.i.x/ > /'au.skɛg.i.x/
afnøde /'au.nøð.x/	fʁo.ti.'sj.æ.kʰæ/	afskov /'au.skɔv/
afnøder /'au.nøð.x/	afrodisiakum /a.fʁo.ti.'sj.æ.kʰɔm/ •	afskove /'au.skɔv.ɔ/
afnødet /'au.nøð.x/	/æ.fʁo.ti.'sj.æ.kʰɔm/	afskover /'au.skɔv.ɐ/
afnødt /'au.nøð/	afrodisiakummet /a.fʁo.ti.'sj.æ.kʰɔm.x/	afskovet /'au.skɔv.ɔx/
afnødte /'au.nøð.tə/	• /æ.fʁo.ti.'sj.æ.kʰɔm.x/	afskrab /'au.skɛg.p/
aforisme /æ.fo.'sis.mə/ • /a.fo.'sis.mə/	afrund /'au.ʁʊŋ/	

Hver side har tre kolonner af opslagsord, hvor de fleste kun fylder en enkelt linje eller to (med enkelte undtagelser, fx *akkumulatorer*).

Homofone homografer får lov til at stå sammen i et opslag uden nogen angivelse af ordklasse. Fx dækker opslaget *skuldre* både over flertalsformen af *skulder* og infinitiven *skuldre* – det ved vi fordi vi kan se at den bestemte form *skulderen* og participiet *skuldret* er med. Mikrostrukturen gør det derfor nødvendigt for læseren at krydstjekke for hvilke former der mangler for at vide om et tvetydigt ord dækker den ene, anden eller begge former.

Ved ikke-homofone homografer angives kort efter opslagsformen hvilket lemma der er tale om. Fx adskilles *gled* (i betydningen *få tungen på gled*) og *gled* som præteritumsformen af *glide* ved at infinitivsformen er angivet i kursiv efter opslagsformen, men før lydskriften. Ikke-homofone homografer bliver altså delt op som separate lemmaer, som så

indeholder information om ordklasse eller hvad der ellers skal til for at adskille ordene. Enkelte lemmaer kan blive lige lovlig lange, fx når al ikke-pronominal brug af *vi* samles som ”*vi sb.; vi, infinitiv; vi, imp.; vie, imp.*”. De har rigtig nok samme udtale, men opslaget kommer til at referere til sig selv.

Ikke alle bøjningsformer er inkluderet. I indledningens afsnit ”Sammensætninger og afledninger” (s. 3) står der lidt om formers forudsigelighed. Der er en liste over suffikser (uden grammatisk information), men den angiver ikke hvilke former der er udeladt fra selve ordbogen. Vi kan observere at substantiver har en bestemt form og pluralis, verber findes i infinitiv, præsens, præteritum, (perfektum) participium og i mange tilfælde imperativ (mere om det senere). Adjektiver er med i positiv form samt bestemt og flertal (den med *-e*; angivet som *def./pl.*) og neutrumsformen, plus uregelmæssige komparativer og superlativer. Flere former kan være med hvis noget udtalemæssigt interessant sker: fx er præsens participiet *rivende* med, selvom verber på *-ende* ikke altid er med, for at angive processen /'ʁi:.ʊ.nə/ > /'ʁiʊ.nə/. Bestemt pluralis er udeladt, og det samme gælder genitivformer (undtagen bandeord som *hulens* og *sørens*). Dette er fornuftigt nok ud fra deres forudsigelighed, men enkelte steder er opslag flertydige mellem en medtaget og en ikkemedtaget form. Der er for eksempel et opslag for *mors* (formodentlig imperativ af verbet *morse*) med udtalen /'mɔ:s/, hvor det kunne være relevant at angive forskellen fra *mors* /'mɔ:ns/, genitivformen af *mor*, eller i hvert fald markere at det ikke er genitivformen der er medtaget. Det kan derfor (ligesom i eksemplet med *skuldre*) være nødvendigt for læseren at krydstjekke andre former for at finde ud af hvilket ord der er medtaget.

Makrostruktur og alfabetisering

DUO har en alfabetisk makrostruktur. Ordformsstrukturen gør at der ikke er henvisninger fra en uregelmæssig bøjningsform til grundformen. Alfabetiseringen gør også at den korteste form af et ord står først. Det giver en lidt uhensigtsmæssig oplevelse af at man i mange tilfælde finder en relativt sjælden form før en mere brugt, fx står imperativer og former med tegnsætning ofte først: *gård-* før *gård* og *aids'en* før *aids*. Rækkefølgen ved store bogstaver og bolle-å virker inkonsistent: *Kaare* står før *Kåre* som står før *kåre*, mens *lander* er før navnet *Lander* og *Åbenrå* før *Aabenraa*.

Alfabetiseringen kan give en opsplitning af opslagsord og bøjningsformer, somme tider med en opsigtsvækkende afstand mellem de to. For en dansklørner er det måske ikke oplagt at *ko* og *køer* har noget med hinanden at gøre. Og afstanden mellem infinitiv og bøjningsformerne kan være absolut mærkbar ved opslag i DUO, og især ved verber med stærk bøjning. Se tabel 1 for en stikprøve.

TABEL 1. AFSTAND MELLEM INFINITIVFORM OG PRÆTERITUMSFORM I UDVALGTE ORD MED STÆRK BØJNING

Infinitiv	Præteritum	Afstand (antal artikler)
<i>glide</i>	<i>gled</i>	28 (præt. før inf.)
<i>lyve</i>	<i>løj</i>	230
<i>gælde</i>	<i>gjaldt</i>	1600+ (præt. før inf.)

I forhold til afstanden mellem former af et ord melder forfatterne også klart ud i indledningen at der ikke er tale om et grammatisk opslagsværk (s. 2). At bruge ordbogen med fokus på forståelse og oversættelse frem for selve produktionen af dansk gør at valget med adskillelsen af infinitiven og de bøjede former giver god mening. Men det betyder at en læser må have den grammatiske viden et andet sted fra, fx ved hjælp af andre ordbøger eller grammatikresurser.

DUO’s mikro- og makrostruktur er altså et ukonventionelt brud med traditionen og åbner nye veje for sprogindlæring. At bøjningerne er inkluderet som separate lemmaer, er på mange måder et praktisk tiltag, og mere praktisk end at skulle læse gennem en separat bøjningsbeskrivelse som i DSDU. Men det giver også en lidt forvirrende rækkefølge for læseren når former af det samme ord står meget langt fra hinanden og ikke henviser til hinanden. Fremtidige udgaver kan måske justere lidt på denne balance mellem struktur og brugervenlighed, fx ved at uregelmæssige verber kan angive grundformen, selv når der ikke er tvetydighed, og ordklasser kunne også inkorporeres uden at være et alt for pladskrævende tiltag i ordbogen.

LEMMABESTAND

DUO’s lemmabestand har et imponerende omfang netop fordi bøjede former står som separate lemmaer. I dette afsnit kommer vi derfor til at

kigge på lemmaer i bøjede former også, ikke kun grundform. Derudover er der også medtaget en stor mængde proprier, som blandt andet indbefatter for- og efternavne, landenavne, bynavne og S-togsstationer. DUO's redaktion har, af hensyn til ordbogens brugere, valgt at ekskludere en række mere sjældne lemmaer, hvilket forklares i indledningen (s. 9). Samtidig er imperativer også inkluderet som separate lemmaer. Med afsæt i dataene hentet fra Det Centrale Ordregister (COR), så er DUO sikret et stort og stærkt grundlag for sin lemmabestand, og langt de fleste ord man kan forestille sig, ser ud til at være inkluderet i lemmabestanden. Alligevel er det ikke særlig svært at støde på ord der mangler, og som det kunne være meget praktisk at kunne slå op i en udtaleordbog. Enkelte relativt almindelige lemmaer er udeladt. Substantiver som fx *håndklæde* og *elfenben* optræder ikke i DUO, og *fortsat* og *fortsætte* mangler også, selvom ordene optræder i *udtaleordbog.dk*, i *Retskrivningsordbogen* (RO) og i COR. En håndfuld udbredte interjektioner der er indlånte (og derfor er udtalemæssigt interessante), mangler: *fuck*, *shit*, *hey*, men især *okay* er en uheldig forglemmelse i forhold til dens hyppighed (en anden interjektion, *ok* /'øk/, er med, men er nok mere kendt med stavemåden *ork*).

Samtidig er nogle sjældne ord også medtaget, fx *tamburere* og *skrote*, som ikke kan slås op i DDO. Ældre ordforråd som fx *hin*, *hverandre*, *medens*, *vorde*, *væn* er også inkluderet i lemmabestanden – og ordbogen tiltaler læseren med *De* i indledningen (s. 1 og 9).

Udeladelserne rejser nogle spørgsmål: Hvordan er lemmaerne udvalgt? Hvordan vurderer forfatterne om et ord er sjældent? Har der været en leksikograf til stede? Har korpusundersøgelser spillet ind? For os har det været svært at gennemskue systematikken bag hvilket ordforråd der er medtaget, og hvilket der ikke er. I følgende afsnit undersøger vi DUO's selektion af proprier og imperativer.

Proprier

Ordbogen er forsynet med en lang række navne, hvilket indiskutabelt er en stor hjælp for dansklørneren. Dog er udvælgelseskriterierne for proprierne ikke helt tydelige for læseren. Man kan fx ikke finde efternavnet *Pedersen*, det 5. mest almindelige efternavn i Danmark (Danmarks Statistik 2025), og ét med flere udtalemuligheder (/ˈpʰeɣ̥.ɐ.sn/, /ˈpʰeːɣ̥.ɐ.sn/,

/ˈpʰɛ:t.v.sn/ – dog er *Petersen* med, som er registreret halvt så mange gange). Det virker relativt uforudsigeligt hvilke navne der mangler. Fx optræder *Julia* i ordbogen, mens *Julie* ikke gør; *Aage* er med, ikke *Åge*; og omvendt for *Åse/Aase*.

Der er også en stor håndfuld stednavne der savnes, bl.a. lande som *Rwanda*, *Storbritannien*, *Grønland*, *Grækenland* og *Swaziland*, og andre områder som *Langeland* og *New York* (som godt nok kommer indirekte med i form af afledninger). Fravær ser ikke ud til at hænge sammen med størrelse, indbyggertal eller potentielt udtalebesvær, og står lidt i modsætning til medtagelsen af en lang række flerleddede danske stednavne, som har en forudsigelig udtale, fx *Hvide Sande* og *Nørreyske Ø*. Forkortelser (undtagen akronymer) er dog helt fraværende, fx *USA* og *wc*.

For nogen lande ser det ud til at ældre betegnelser er udeladt. *Belarus* er med (jf. Udenrigsministeriets anbefaling fra 2021 om at benytte det i stedet for *Hviderusland*, Jakobsen 2021). Det ses også i at kun *Kyiv* og ikke *Kiev* er med, og at *Myanmar*, men ikke *Burma* er med. Det er dog uheldigt for dem der kunne være interesserede i udtalen af dem, og nogle af dem er ikke mange år gamle. Fx bruger Lex.dk fortsat *Hviderusland* (Kulavig 2025).

Inklusionen af navne virker altså overordnet set ikke til at have fulgt en konsekvent inklusionspolitik hvilket har gjort at flere ord ikke er med som flere læsere godt vil kunne bruge. For proprietærne ville det give mening at tjekke indholdet op mod diverse lister og fx sørge for at man har de hyppigste personnavne og anerkendte lande med i fremtidige udgaver. Til sammenligning har DDO helt fravalgt andre proprietær end dem, der optræder i faste vendinger og lignende (Lorentzen 2011), mens RO's inklusion af stednavne nøje følger Stedudvalgets forskrifter og udelader person- og firmanavne (§61, RO 2024).

Imperativernes udvalg

En del verber – også blandt dem der ikke er med i DDO – har en imperativform med. Den er selvfølgelig relevant at tage med, bl.a. på grund af dens ofte uforudsigelige udtale. Men læseren vil blive overrasket over hvor mange imperativer der (angiveligt) findes. For flere af ordene virker det usandsynligt at imperativformen bruges, af grammatiske eller indholdsmæssige grunde.

Det gælder eksempelvis verber som kun tager *det* som subjekt, fx *skort* og *skylregn*, og verber der forventer et ikke-menneskeligt eller ikke-levende subjekt, fx *agglutiner* eller *rekyl*. Nogle verber giver også begrænset mening som direktiv, fx *rester*, *mangl*, *ork* og mange flere. Hvad nytter det med imperativen *nyt*? Der findes også lidt underlige udtaleangivelser blandt dem, fx at /t/ skulle forsvinde i imperativen *fodr* angivet som /fɒ:ɔ/ (hvilket gælder alle varianter med præfiks) og at stavelsesdeling skulle være forskellig i *svindl/svindl* og *handl/handel*. Flere andre udtaler kan også diskuteres, men det vil vi opfordre til at fremtidig forskning ser mere systematisk på.

Sammensætninger bestående af et verbum med et substantiv som førsteled er også inkluderet, selvom det er mere sandsynligt at de formuleres usammensat, altså at talere siger *dæmp lyden* eller *dæmp dig* i stedet for *lyddæmp*. Tilsvarende gælder *hjemmedøb* og *tredebehandling*. Imperativer af sjældne ord ikke medtaget i DDO findes også, fx *trokl*. Ikke alle er decideret umulige, men vil skulle tolkes metaforisk eller på en anden kreativ måde og vil være meget sjældne.

Ud fra vores undersøgelse af DUO's lemmabestand kan vi konstatere at der er blevet inkorporeret en stor mængde proprii i DUO, og det er en god og yderst brugbar tilføjelse til lemmasektionen. Tilsvarende kan man også slå imperativer op som individuelle lemmaer, hvilket, med tanke på de mærkelige stavemåder som et imperativ kan have, må ses som en stor hjælp for mange brugere af ordbogen.² Dog er det uklart hvorfor nogle ord som ikke kan siges at være placeret i kategorien sjældne ord, ikke er kommet med – og hvilke andre lakuner der potentielt set så eksisterer i datasættet. I indledningen argumenteres der for at udelade sjældne former der skaber forvirring, og det kunne man i højere grad have gjort ved imperativerne.

UDTALEN

Det vigtigste ved en udtaleordbog er selvfølgelig selve udtalen. Det gælder både måden den angives på – lydskriften – og hvilke udtalevarianter der er med. Vi kan se at lydskriften indarbejder nogle lydssammenfald. Udtaleangivelserne tager hensyn til mange relevante reduktioner og mu-

2 Bemærk også at dette er et område med ændringer i retskrivningen, fx med henblik på reglerne for verber med engelsk oprindelse i infinitiv (Andersen 2025).

ligvis også et eller andet omfang af geografisk variation. Principperne bag kunne dog godt uddybes mere.

Lydskrift

Bogen angiver udtalen af hvert opslagsord med lydskrift baseret på det internationale fonetiske alfabet (IPA). Den er mellem skråstreger //. Bru- gen af lydskrift er den samme som i *Ny dansk fonetik* (forkortet NDF) og har allerede været diskuteret en del (Puggaard-Rode 2024, Grønnum 2023), bl.a. fordi den afviger fra andre måder IPA er blevet brugt til dansk (Horslund et al. 2025). DUO bruger fx symbolet /ɣ/ til det bløde *d* og tilde under et tegn til at markere stød (fx *skyld* /'skɥl̥/). Forskellene mellem *pil* overfor *bil* og *kat* overfor *gat* markeres udelukkende med /^h/ overfor dets fravær efter konsonantsymbolet, mens *tisse* og *disse* adskilles med /ts/ overfor /t/. Derfor bruges /b d g/ slet ikke som symboler.

Som ved alle andre tilfælde af lydskrift skal en læser vænne sig til at det ikke svarer til ortografien, fx at /p/ ofte svarer til skriftens , og at /æ/ ikke svarer til skriftens <æ>. At der er en let tilgængelig symbolover- sigt, gør det relativt overskueligt.

Det er selvfølgelig lidt upraktisk at lydskriften ikke er mere udbredt, men til gengæld er det en fordel at ordbogen ”danner par” med NDF (som også får en fordel ud af det), hvor lydskriftsbrugen er forklaret mere uddybende.

Der bruges ikke symboler for syllabicitet eller ikke-syllabicitet, men stavelsesgrænser markeres med et punktum der har en grå farve (og kan være svær at se). I et opslag med flere udtaler adskilles udtalerne med enten en tyk prik eller en pil. Pileangivelse bruges når den anden form er en videreudvikling af den første. Lydskriftens niveau reflekterer nogle udtaleforandringer. Blandt vokalerne er to forskelle ikke med: Der skel- nes ikke mellem vokalkvaliteten i *male* overfor *malle* (begge /æ/). Der- udover bruges trekanten /ʌ/ heller ikke som symbol, for der skelnes ikke mellem vokalerne i *Lotte* og *kort*. Dette er dog ikke nødvendigvis kun pga. udtaleændring men er et resultat af at lydskriften er ”bred (fonema- tisk)” (s. 4), og at de nævnte vokalpar ikke er distinktive. Stød virker til i de fleste tilfælde at være placeret på sidste led i diftonger og vokaler + /ɣ/, i fx *blod* med udtalen /'plɔɣ/ og ikke /'plɔ:ɣ/ (med undtagelse af ord som *borg* der har pileform /'pɔ:ʊ/ > /'pɔʊ/). Generelt er udtaleangivelsen

mere fokuseret på at være hjælpsom for lærnere, men det gør den derfor også mindre præcis for en variationsinteresseret læser.

Udtalenorm

DUO formulerer sit udtalemål som den ”upåfaldende normaludtale” hos talere født i perioden 1975-2000 (dvs. pt. 25-50 år gamle). Den beskrives som uden ”stigmatiserende eller forældet udtale”, uden ”konserverativ udtale” og ”uden dialektale træk”. Et par stikprøver viser at de klart forældede udtaler er fraværende, fx optræder der ikke den engang brugte højkbøbenhavnske udtale af *cykle*, vb. /'sik.lə/ eller *bremse*, vb. /'pɶæm.sə/ (sidstnævnte er nævnt i indledningen, s. 7), hvilket passer godt med målgruppen af unge og midaldrende talere som for de flestes vedkommende for længst er gået fra udtalen. Indholdsmæssigt stemmer dette valg altså overens med hvad der bliver angivet i indledningen.

Vi har også undersøgt skriftsprogets udtalt /ʊ/ mellem vokaler i ord som *købe* og *løbe*. Forskellen på vekselforholdet mellem de to udtaler kan overordnet set findes i hvorvidt der er tale om formel eller dagligdags tale (Brink og Lund 1975: §63). I DUO findes *købe* og *løbe* faktisk både med /p/ og med /ʊ/ (med prik imellem). Men udtalen med /ʊ/ angives kun ved infinitiven, og andre former har kun /p/, så *køber* som /'kʰøʊ.ɐ/ er ikke med. *Drøbel* har dog en udtale med /ʊ/ i alle former, og *slæbe* får den i infinitiv og præsens i 2. oplag. Udtalen med /ʊ/ er selvfølgelig den eneste i ordene *peber* og *kobber*. *Pibe* har som verbum med betydningen ’klynke’ kun /ʊ/ i alle former³, mens substantivet *pibe* kan have begge og verbet med betydningen ’lave rørformede læg i tøj’ kun har /p/. Valget med at inkludere /ʊ/-udtalen for verberne er positivt og i tråd med at gengive den ”upåfaldende normaludtale”, men hvorfor udtalen kun optræder i infinitiven, er ikke helt gennemskueligt.

I det næste vil vi uddybe hvordan bogen formår at vise en moderne udtale ved at indarbejde forskellige reduktioner og lave nogle nedslag i udtaler der evt. kunne være dialektale. Idéen om at der udelukkende findes ét dansk standardsprog uden geografisk tilhørshold, kan man stille spørgsmålstegn ved (jf. Thøgersen & Pharaos 2020, Hansen & Goldshtein 2021), og ideen gør også inklusionen af variation lidt uklar.

3 Formen *pive* er ikke med i DUO da den først kom med i 5. udgave af Retskrivningsordbogen, udgivet ca. samtidig med første oplag af DUO (Hartling & Nguyen 2025).

Reduktioner

Mange udtaleforandringer er sket gennem forskellige former for reduktioner. Den mest kendte er nok schwa-assimilation, hvor en (historisk) schwa-lyd /ə/ bliver til en nabolyd eller smelter sammen med en konsonant der så bliver syllabisk. De omgivende konsonanter kan derefter rammes af andre ændringer. Schwa-assimilation er mange steder inkorporeret i DUO, i den forstand at nogle ords eneste angivne udtale er schwa-assimileret. Det er positivt, og i modsætning til DDO som stort set kun angiver ikke-assimileret udtale. I mange ord angives det med en pil fra en ikke-assimileret udgave til en assimileret, fx *dame* /'tæ:m.ə/ > /'tæ:m/ og bøjningsformer som *enge* /'ɛŋ.ə/ > /'ɛŋ.ŋ/.

Det ser ud til at forekomsten af schwa-assimilation er nogenlunde den samme som i DSDU. Efterfølgende assimilation af bestemtshedsendelsen til /m/ virker måske lidt aggressiv, når *åben* bliver /'ɔ:p.m/ og *rytmen* /'ɾyt.mm/ som eneste udtale, hvor DSDU også har en ikke-assimileret nasal.

Muligheden for fuldstændigt tab af schwa efter obstruenter er ikke medtaget i ordbogen – bortset fra ved *ikke* – men beskrives i indledningen (s. 6, fx *passe* /'pʰæs(.ə)/). Schwa-assimilation er ikke automatisk indført ved alle navne, men i mere balanceret omfang.

Et mere overraskende sted hvor schwa-assimilation ikke er indført, er i pluralisformer af adjektiver på *-sig*. Ord som *planmæssige*, *døsig* og *trodsige* rammes i stedet af en proces hvor *-sige* realiseres som /ə/, og altså bevarer schwa. Vi får altså den pudsige udtale /'pʰu.ə/ der gør *pudsige* identisk med *pushe*. Dette står i modsætning til ord på *-lige* hvor flertalsendelsen assimilerer og evt. forsvinder, angivet med pileform, fx *dejlige* /'tai.li.i/ > /'tai.li/. Processen /s.iə/ > /ə/ kan vi sagtens forestille os, men det er uventet at det skulle være den eneste udtale. Indarbejdelsen af schwa-assimilation er altså gjort som vi mener det burde, men med enkelte muligt diskutabile resultater.

Andre velkendte reduktioner er også med i DUO, både for specifikke ord og kategorier. Det gælder fx monoftongerede pronominer (fx *mig* som /ma/), præpositioners slutkonsonant (fx *til* som /'tse/), og variation i specifikke ord som *at/og* (Bruun 2018), *selvfølgelig*, *hindbær*, *hvad* (Jørgensen 2015) og *sådan* (Pedersen 2014). For modalverberne kan man evt. diskutere participiumsformerne og om flere præsensformer *skall/kan*

komme med. Verberne *siger* og *giver* har både enstavelses- og tostavelsesform, men i sammensætninger har *giver* (*afgiver*) og *siger* (*tilsiger*) altid tostavelsesformen (modsat *bliver*, hvor begge angives), mens *tager* varierer på en for os rimelig passende måde.

Geografisk variation

Som sagt tidligere beskriver bogen den medtagne udtale som en med fravær af hørbart geografisk tilhørsforhold. Princippet med at gå ud fra én standardsprogsnorm fjerner muligheden for at indarbejde moderne udtaleforandringer samt viden fra sociolingvistikken om hvordan ændringer sker. Det ser ud til at nogle potentielt regionale fænomener er indarbejdet mens andre ikke er, men at de både kan gå mod og væk fra københavnsk som norm.

Bogen nævner (s. 8) den geografiske variation med /v:/ overfor /øv/ (evt. med stød) i ord som adjektivet *sort* /'soʊt/ og /'sø:t/, og at den er med i ordbogen. Begge former findes derfor i *horn* (inkl. bestemt form, dens eneste anden bøjningsform) og *Jordan*. I substantivet *gjord* findes begge udtaler i alle former undtagen pluralis *gjorde* /'kjøe.tø/. *Port* har begge, men formerne deraf har kun /øv/. Udtalen med /v:/ findes ikke i *lort* eller *Nørreport*. Der er altså meget variation i om variation er medtaget i bøjninger.

Fra et jysk perspektiv virker det fint at inkludere former med en vis udbredelse udenfor det man kunne kalde standardsproget, især når det delvist overlapper med eksisterende variation indenfor standarden. Det er også fornuftigt nok ikke at indarbejde udviklinger som sandsynligvis kun har københavnsk udbredelse, fx udviklingen af /u/ til /o/ før /v/ (som beskrevet s. 7). Det står dog lidt i modsætning til indarbejdelsen af stødplacering på /s/ og sidste enhed i diftonger, som hos Vázquez-Larrosaín (2021) kaldes "the Copenhagen Rule".

Det virker altså uklart hvordan geografisk variation er behandlet eller udvalgt, og hvorfor det varierer så meget på tværs af et ords bøjningsformer. Et spørgsmål er om det er bevidst eller ej, et andet er om det reflekterer udtalen. Et problem er muligvis manglen på mere systematisk eller overordnet viden om forskellige variationers udbredelse, hvilket man kunne undersøge i fremtiden, men det er uheldigt hvis ordbogens valg af former fremstår tilfældigt. Hjemmesiden *udtaleordbog.dk* ind-

samler bl.a. geografisk information om bidragsyderne, men det er uklart hvordan og om den er blevet brugt her.

DUO formår altså at samle op på diverse udtaleforandringer gennem inkorporationen af schwa-assimilation og andre reduktioner, især dem der leder til stavelsestab. Mange relevante talesprogsfænomener er der taget højde for som bidrager til at gøre udtalen mindre forudsigelig ud fra skriften. Udtaleangivelsen er derfor mere moderne end DDO, men på andre punkter lidt mindre præcis, lige netop fordi nogle lydforskelle ikke længere er distinktive. Nogle elementer kan dog diskuteres. Især behandlingen af variation kunne være beskrevet mere uddybende. Udtaleangivelserne er derfor meget praktiske for den nutidige lærer, men har en mindre klar værdi for den variationsinteresserede forsker (udover som referencepunkt for former erklæret som ”upåfaldende normaludtale”).

METODE

Efter ovenstående undersøgelser af bogens lemmabestand og udtale kan vi nu diskutere metoderne bag DUO. Dette er nemlig også et område hvor ordbogen gør det anderledes end tidligere ordbøger har gjort. DUO bygger ifølge indledningen på en digital ordbogsdatabase fra *udtaleordbog.dk* (s. 6), og ”det leksikografiske materiale” bygger på COR (s. 9), suppleret med en række proprier.

I indledningen lærer man at DUO bygger på ”computerkode, som emulerer de sidste ca. 100 års fonologiske udvikling i dansk og de udtaleregler, der gælder for bøjning, sammensætning og afledning” (s. 8) og er udledt af ”fonologiske regler” (s. 9). Indledningen nævner også COR, DSDU, forfatternes egne vurderinger og informationer indsamlet via *udtaleordbog.dk*.

Som metode kunne computergenereringen være interessant at vide mere om så det kunne diskuteres eller evalueres på en eller anden måde, eksempelvis den omtalte emulering af den historiske udvikling. En detaljeret beskrivelse af det passer måske ikke ind i en ordbog, men det må være en opfordring herfra til at præsentere eller udgive det engang i fremtiden.

Det der ikke nævnes som grundlag, er korpus eller hyppigheder hvilket man ellers kunne forvente var udnyttet på en eller anden måde. Dog nævnes ”adskillige videnskabelige undersøgelser” (s. 9) som en del af

grundlaget, og de bygger sandsynligvis på bl.a. korpusundersøgelser – men dokumentation for dette ville være en hjælp.

Et problem ved at bruge computergenererede opslagsformer er muligheden for at medtage ord som der ikke er registreret belæg for. Og dette passer ikke så godt med DUO's nævnte ønske om for eftertiden også at være en kilde til sproget som det bruges af midaldrende og yngre danskere anno 2024 (indledning, s. 1-2). Den store medtagning af imperativer kunne godt være et resultat af en ukritisk inkludering af computergenererede opslag – det kan i hvert fald komme til at fremstå sådan. Forfatterne anerkender også i indledningen at ikke alle udtaleformer er blevet observeret (s. 8)⁴. Dette kan skabe tvivl om hvad der er medtaget pga. koden, og hvad der er med gennem menneskelig (og fagligt velbegrundet) vurdering. Det rejser spørgsmålet om hvor kritisk forfatterne har været for former som nok er usandsynlige i brug, og dermed også for grundlaget for udtaleangivelsen. Noget tilsvarende gør sig gældende ved variationen på tværs af et ords former og i beslutninger om den geografiske variation. Det er en fordel at man kan slå alle former af et ord op selvom det er meget anderledes end i almindelige ordbøger, men det skaber, som vi har undersøgt i denne anmeldelse, også nye problemer.

Fra vores synspunkt vil det derfor være en fordel hvis DUO mere tydeligt forklarede sin lemmasektion og det metodiske grundlag i bogens indledning.

AFRUNDING

Dansk Udtaleordbog (DUO) tager nogle, set med leksikografiske briller, ret anderledes valg end hvad vi er vant til at se i trykte ordbøger i Danmark. Det har været givende for os at tage et nærmere kig på hvad der bliver vundet ved denne tilgang – og hvad der bliver tabt.

Så hvem skal tilegne sig *Dansk Udtaleordbog*? Samlet set udgør DUO sammen med *udtaleordbog.dk* og *Ny dansk fonetik* et stabilt og brugbart fundament for lærere som kan få stor glæde af det stærke samspil mellem resurserne. Der er blevet taget gode hensyn til lærernes behov for nemt og hurtigt at kunne konsultere skemaet med lydskriftsymboler samt IPA-oversigten. Muligheden for at slå en bøjet ordform op direkte i

⁴ Udover nogle af de allerede nævnte fejl, er der to opslag om *Enghave* og *yder-*, *skjoldet* er markeret som en imperativform, og der står "zz" efter udtaleangivelsen for opslaget *alge*.

den fysiske ordbog uden at skulle regne sig frem til infinitivformen først må også være en uvurderlig hjælp for lærerne. Vores bud er derfor at den særligt vil være god for dansklæreren, fx i forbindelse med sprogkurser i dansk.

Dokumentationsaspektet kan dog komme til at fremstå lidt svagt ellers rodet. Der lader til at være en diskrepans mellem især inklusionen af imperativer og deres reelle brug, også i lyset af andre fraværende ord. Der mangler tydeligere beskrivelser af forholdet mellem de computergenererede former og ønsket om DUO som dokumentation af dansk som det rent faktisk bruges af midaldrende og yngre danskere.

Som forfatterne påpeger, så er der ikke tale om et grammatisk opslagsværk, og derfor kan ordbogen ikke stå alene, men skal suppleres af andre eksisterende leksikografiske værker som fx DDO og RO samt grammatikbøger.

Selvom man nemt kan finde noget man er uenig i eller studser over, så inspirerer DUO også til mulige fremtidige undersøgelser og observationer. Som forfatterne skriver i indledningen (s. 9), er det umuligt helt at undgå fejl og mangler i et værk af så stort et omfang. Nogle fejl og mangler er mere alvorlige end andre: Manglende ord vil kunne tilføjes i en fremtidig udgave, og fx imperativerne kunne der ryddes lidt mere op i. Og vores ønske om mere beskrivelse af ordbogens metoder og dataudvalg er et tegn på interesse.

Vi håber derfor at ordbogen udkommer i flere udgaver – og i mellemtiden opfordrer vi folk til at indsende deres udtale hvis den ikke optræder der endnu, til *udtaleordbog.dk*.

Søren Sandager Sørensen, postdoc
Institut for nordisk og mediefag, Universitetet i Ågder
soren.s.sorensen@uia.no

Mette-Marie Møller Svendsen, akademisk medarbejder
Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet
mms@cc.au.dk

LITTERATUR

- Andersen, M.H. 2025. Verber med engelsk oprindelse i imperativ. *Nyt fra Sprognævnet* 2025 (oktober). 31–33.
- Brink, L. & J. Lund. 1975. *Dansk rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. 1–2. København: Gyldendal.
- Bruun, A. 2018. *At and og in Danish spoken language – a description*. *Skrifter om Samtalegrammatik* 5(1). 1–14.
- COR = Det Centrale Ordregister. <https://ordregister.dk> (tilgået 21. oktober 2025).
- Danmarks Statistik. 2025. Hvor mange hedder ...? <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/borgere/navne/hvor-mange-hedder> (tilgået 15. oktober 2025).
- DDO = *Den Danske Ordbog*. u.å. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. www.ordnet.dk/ddo (tilgået 21. oktober 2025).
- DSDU = *Den Store Danske Udtaleordbog*. Brink, L., J. Lund, S. Heger og J.N. Jørgensen. 1991. København: Munksgaard.
- Grønnum, N. 2023. Anmeldelse af Ruben Schachtenhaufen *Ny dansk fonetik*, Books on Demand. 2022 (179 sider). *NyS, Nydanske Sprogstudier* (63). 182–203. DOI: 10.7146/nys.v1i63.137564.
- Hansen, I.S. & Y. Goldshtein. 2021. Er København (virkelig) eneste sproglige normcenter? Y. Goldshtein, I. Hansen & T. T. Hougaard (red.), *Rapport fra 18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. 107–118. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Hartling, A.S. & M. Nguyen. 2025. Normændringer på enkeltordsniveau – Dansk Sprognavn. *Nyt fra Sprognævnet* 2025 (januar). <https://dsn.dk/nyt-fra-sprognævnet/januar-2025/normaendringer-paa-enkeltordsniveau/> (tilgået 29. september 2025).
- Heegård, J. 2013. Functional phonetic reduction? The case of the Danish adverb *faktisk* ('actually'). J. Heegård & P.J. Henrichsen (red.), *New perspectives on speech in action: proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits*. 59–78. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press.
- Horslund, C.S., R. Puggaard-Rode & H. Jørgensen. 2025. En sammenlignende vurdering af de tilgængelige lærebøger i dansk lydlære. *Danske Studier* 2025. 177–197.
- Jakobsen, J.G.G. 2021. Hviderusland og Belarus. <https://navn.ku.dk/nyt-om-navne/hviderusland-og-belarus/> (tilgået 24. september 2025).
- Jørgensen, M. 2015. "Hvad" i dansk talesprog. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(6). 1–18.
- Kulavig, E. 2025. Hviderusland. *Lex*. www.lex.dk/Hviderusland (tilgået 29. september 2025).

- Lorentzen, H. 2011. Proprier og Skandinavien. *Sproget.dk*. <https://sproget.dk/sprogviden/spoergsmaal-og-svar/den-danske-ordbog/proprier-og-skandinavien/> (tilgået 21. oktober 2025).
- Pedersen, H.F. 2014. Om konstruktionen *så en N* i danske samtaler. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(1). 1–23.
- Petersen, J.H. et al. 2021. *Udtalt. En introduktion til dansk fonetik*. 1. udg. København: Samfundslitteratur.
- Puggaard-Rode, R. 2024. International og dansk praksis i notationen af lukkelyde. *NyS, Nydanske Sprogstudier* (66). 180–215. DOI: 10.7146/nys.v1i66.145000.
- RO = *Retskrivningsordbogen*. 2024. 5. udg. <https://ro.dsn.dk> (tilgået 29. september 2025).
- Schachtenhaufen, R. 2023. *Ny dansk fonetik*. 2. udg. København: Modersmål-Selskabet.
- Svensén, B. 2004. *Handbok i lexikografi*. 2. udg. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Thøgersen, J. & N. Pharo. 2020. Holdningers og mediers rolle i (de)standardisering. *Danske Talesprog* 20. 103–122.
- Udtaleordbog.dk*. U.å. www.udtaleordbog.dk (tilgået 24. september 2025).
- Vázquez-Larruscaín, M. 2021. Complementary length in Danish. Why not? *Nordlyd* 45(1). 39–55.

Små och stora förändringar i den senaste upplagan av *Retskrivningsordbogen* Anmälan av *Retskrivningsordbogen*, 5. udg.

PÄR NILSSON

INLEDNING

I *Lov om dansk retskrivning* (1997) görs klart att dansk rettskrivning fastläggs av Dansk Sprognævn och offentliggörs i den officiella rettskrivningsordbok som just Sprognævnet ger ut (§ 1). Där konstateras vidare vilka som är förpliktade att följa den officiella rettskrivning som ordboken påbjuder, nämligen:

alle dele af den offentlige forvaltning, af Folketinget og myndigheder med tilknytning til Folketinget samt af domstolene. Det samme gælder ikkeoffentlige uddannelsesinstitutioner, som modtager dækning af driftsomkostningerne på halvdelen eller mere, og private og selvejende skoler, hvor børn opfylder undervisningspligten. (§ 2)

Att en ny upplaga av ordboken nu har publicerats berör alltså väldigt många personer i Danmark och är att betraktas som stor händelse.

Ordboken består av en ordboksdelen och en del med tematiskt uppställda rettskrivningsregler, och har sedan 1986 kommit i en ny upplaga ungefär vart tionde år. Under 2024 publicerades den senaste, femte upplagan (eller *udgave*, som den falska vännen skrivs på danska), 12 år efter den senaste. I den här artikeln uppmärksammas denna nya upplaga av ordboken och några av de nyheter och förändringar som har införts i den studeras närmare.

Fokus riktas i första hand mot ordboksdelen, men också rättskrivningsreglerna har studerats. Artikeln är disponerad på följande vis. Först presenteras och jämförs ordbokens tryckta och digitala versioner. Därefter behandlas nyheter, först i ordboken och därefter bland rättskrivningsreglerna. Artikeln avslutas med några sammanfattande kommentarer.

TRYCKT OCH DIGITAL VERSION

Liksom de senaste upplagorna av *Retskrivningsordbogen* (i det följande förkortat RO) föreligger den senaste både i en digital version och i tryck. Detta är värt att uppmärksamma inte minst eftersom rättskrivningsordböcker är en av relativt få lexikografiska genrer som fortfarande publiceras i tryckt form medan utvecklingen i övrigt allt mer går mot endast digital publicering (jfr t.ex. den tyska motsvarigheten Duden, vars senaste upplaga också publicerades i tryckt form under 2024, och svenska SAOL som beräknas finnas i bokhandlarna 2026).

Den tryckta boken känns troligen igen av de flesta trogna läsare på de gröna pärmarna (den här gången även med inslag av blått). Den gröna färgen är för övrigt en hommage till ordbokens föregångare *Retskrivningsordbog* från 1955 som utarbetades av Jørgen Glahder med Retskrivningsvejledning av Erik Oxenvad och som är allmänt känd just som ”Den Grønne” (jfr Galberg Jacobsen 1986).

Med sina 1 177 sidor kan den utan tvekan sorteras in i kategorin tegelstenar, men trots sitt väldigt omfattande innehåll får den beskrivas som lättmanövrerad, med tunna, lättbläddrade blad och svarta registermarkeringar längs bokens mage. Av innehållet utgörs ungefär 90 % av ordboksdelen (sidorna 25–1014). Resterande del är ägnade åt rättskrivningsregler (s. 1015–1177).

Att RO publiceras i dubbla kanaler, i både tryckt och digital form, är som sagt inte nytt för den femte upplagan, men en nyhet är att den digitala versionen nu inte bara utgör en digitaliserad avbild av den tryckta boken, utan istället ett självständigt digitalt verktyg. Den är nu snarast att betrakta som huvudmediet – det är ett levande verktyg som kommer att uppdateras löpande med nya delversioner och årliga uppdateringar och tillägg av nya ord. Under de närmaste åren, innan upplaga 6 publiceras, kan ordboksanvändarna se fram emot version 5.1, 5.2 osv. i digitalt format. Sprognævnet skriver självt på sin hemsida att RO från och med

upplaga 5 är ”primært en digital udgivelse, sekundært en trykt udgivelse” och vidare att den ”digitale udgave vil dermed være den til enhver tid gældende udgave af Retskrivningsordbogen” (efter Rix Johannsen 2025).

Vill man hålla sig ajour är det alltså fortsättningsvis den digitala versionen som gäller. Troligen är det också dit den övervägande majoriteten av användarna primärt vänder sig, så utvecklingen får betraktas som naturlig – och får man gissa lever den tryckta ordboken nu på lånad tid (jfr dock resonemanget sist i denna artikel). Mot bakgrund av detta tar beskrivningen och diskussionen i det följande sin grund först och främst i den digitala versionen av ordboken om inget annat anges.

I denna digitala version erbjuds förstås automatiserade sökmöjligheter som inte ges i pappersordboken. Förutom att söka på uppslagsord finns möjligheten att göra så kallade trunkerade sökningar med jokertecken (*, ?, #, \$ och &) för att komma åt ord som innehåller icke-preciserade teckensträngar. Det går även att utföra sökningar ordklassvis eller bland böjningsformer och sammansättningar. Det sistnämnda innebär att det numera enklare går att hitta sådana sammansättningar som är placerade under förledens uppslagsord, och inte på alfabetisk plats (som exempelvis sammansättningen *vindförhold* som presenteras hos 1. *vind* och inte på sin alfabetiska plats i lemmalistan mellan *vindfloj* och *vindfælde*; jfr Tarps 2013 kritik av den fjärde upplagan av RO, och redaktionens svar hos Heidemann Andersen, Nørby Jensen & Ågerup Jervelund 2014). Även rättskrivningsreglerna är sökbara, både via rubrikerna till respektive paragraf och genom fritextfunktion, vilket innebär att sökningar på nyckelord som t.ex. *accenttegn* eller *firmanavn* kan hjälpa användaren att hitta lämplig information.

En skillnad mellan ordbokens båda versioner är att oregelbundna former gjorts till egna uppslagsord i pappersordboken för att lättare påträffas (således utgör exempelvis pluralformen *børn* och preteritumformen *sprang* egna uppslagsord i den tryckta, men inte i den digitala versionen av ordboken), vilket gör att det totala antalet lemman i de båda versionerna (redan före kommande tillägg och uppdateringar) skiljer sig åt något. Den tryckta versionen innehåller ca 67 500 uppslagsord mot den digitala versionens ca 66 000.

Den digitala ordboken finns gratis tillgänglig på sidan ro.dsn.dk. Där finns också en stor mängd av relaterad kringinformation i form av väg-

ledning till innehållet, översikt över ändringar, motiv till lemmaurval och listor över de senaste nya ord som lagts till. Dock verkar det förord som inleder den tryckta versionen saknas (se vidare nedan).

ORDBOKSDELEN

I det följande granskas innehållet i det som alltså upptar huvuddelen av innehållet i RO, ordboksdelen. Först riktas blicken mot lemmaurvalet (3.1), och därefter uppmärksammas nyheter och förändringar som har med metaspråk, den lexikografiska strukturen och funktionalitet att göra (3.2).

Uppslagsorden

I RO:s femte upplaga har ”flere tusind nye opslagsord” lagts till enligt den tryckta versionens förord, vilket i praktiken troligen innebär ett par tusen eller däromkring. Den lista som för närvarande finns tillgänglig på den femte upplagans avdelning av hemsidan sammanställer de ord som lades till under 2024, vilket (om undertecknad har räknat rätt) var 565 ord; på annat ställe står att ca 200 ord om året har tillfogats lemmalistan, samtidigt som antalet ord som strukits är ”meget begrænset”. Den fjärde upplagan av ordboken innehöll ca 64 000 uppslagsord. En utökad lemmalista är förstås glädjande och till nytta för användarna, inte minst eftersom det också är något som tidigare uttryckligen efterfrågats (se Tarp 2013, Theilgaard 2013 och Trap-Jensen 2013).

Ordbokens lemmalista är avsedd att täcka det moderna danska riks-språkets allmänna ordförråd, vilket bl.a. innebär att exklusivt fackspråkliga ord, ord som präglas av slang samt föråldrade ord i regel inte finns representerade. RO är en normerande ordbok i fråga om rättsskrivning (stavning och böjning), men lemmaurvalet i sig ska inte betraktas som normativt. I den beskrivning av redaktionens principer för urval som finns tillgänglig på hemsidan understryks det faktum att om ett ord saknas i ordboken innebär det inte ”at man ikke kan eller bør bruge dem, eller at Dansk Sprognævn mener at sådanne ord er mindre gode ord”¹.

I den femte upplagan har ett stort antal ord av olika slag adderats. I listorna över nya uppslagsord (presenterade dels alltså i femte uppla-

1 <https://ro.dsn.dk/hvilke-ord-er-med-i-retskrivningsordbogen/>

gans avdelning av hemsidan, dels även i den fjärde upplagans) återfinns i hög utsträckning sammansatta ord (*butiksindehaver, cellebiologi, rådata*), engelska lånord och översättningslån (*afterparty, basic, livestream*), ord som betecknar internationellt inspirerad mat och dryck (*kombucha, masala, rawfood*) samt förkortningar (*AI, BNI, EM*); mönstret känns igen från flera andra ordböcker över samtidsspråk eller nyord.

Men mest uppmärksamhet har utan tvivel den grupp av ord fått som är ett resultat från redaktionens arbete med könsstereotyper och jämställdhetsperspektiv, bl.a. genom införandet av ord med ändelsen *kvinde* som pendang till beteckningar på *-mand* (*ankerkvinde, bedekvinde* osv.), ett arbete som Sprognævnet själv har presenterat och beskrivit i olika sammanhang (jfr Kirchmeier 2021, Rathje & Isen 2024, Heidemann Andersen 2025). Detta arbete blev en riksnyhet och fick stor spridning bl.a. efter en artikel i *Politiken*² och ett debattinlägg i *Berlingske*³ under 2023. En viktig anledning till uppståndelsen var sannolikt den inte helt rättvisande underrubrik som artikeln i *Politiken* var försedd med: ”Ny ordbog renser ud i kønnede ord”. I själva verket har arbetet inte gått ut på att stryka manligt kodade ord ur lemmalistan, utan att ”at indføre opslagsord på *-kvinde* (eller *-mand*, der dog kun er indført i *karriere-mand*) de steder hvor vores undersøgelser viser at det giver mening”, vilket redaktionen kände sig tvungen att förtydliga (Heidemann Andersen 2024). En höna av en fjäder således, inte minst eftersom det totalt endast handlar om ett 20-tal ord ur denna grupp som har lagts till i ordboken. Men reaktionerna antyder att ämnet är känsligt i Danmark (gissningsvis på ett helt annat sätt än det vore i Sverige); i *Politikens* artikel uttrycker Heidemann Andersen, seniorforskare hos Dansk Sprognævn, att revideringen av en ordbok kan vara lite av ett minfält. RO-redaktionen är dock långt ifrån ensamma om att se över könsstereotypa ordboksbeskrivningar. I den nordiska lexikografiska kontexten har under det senare decenniet motsvarande arbete bedrivits på flera andra redaktioner, och könsrepresentationen i ordböckernas beskrivningar har studerats (se t.ex. Fjeld 2015, Sköldberg 2020, Ölander Aadland 2025). Ordbokens utveckling på detta område får alltså sägas ligga i tiden.

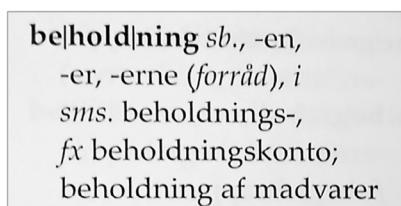
2 <https://politiken.dk/kultur/art9524077/Ny-ordbog-renser-ud-i-k%C3%B8nnede-ord>

3 <https://www.berlingske.dk/kommentatorer/henrik-dahl-angriber-dansk-sprogaevn-for-elitaer-aktivism-det-er-komplet-meningsloest>

Strukturella, funktionella och metaspråkliga novationer

Den vane läsare som slår upp en ordboksartikel i RO kommer att känna igen sig. De uppgifter om orden som ges är, förutom stavning och ord-
delningsangivelser (i form av lodstreck), ordklass, böjningsformer samt i
några fall betydelseupplysningar och exempel på sammansättningar och
uttryck eller konstruktioner som det aktuella ordet förekommer i. I figur
1 och 2 nedan illustreras en ordboksartikel som innehåller samtliga av
dessa informationskategorier (vilket alltså utgör undantag och inte regel)
både i den tryckta och digitala versionen av ordboken.

FIGUR 1. UPPSLAGSORDET *BEHOLDNING* I DEN TRYCKTA VERSIONEN AV RO

FIGUR 2. UPPSLAGSORDET *BEHOLDNING* I DEN DIGITALE VERSIONEN AV RO

I figur 2 illustreras den digitala versionens användargränssnitt, som får
betraktas som tämligen överskådligt och enkelt att förstå sig på för en
oinvigd användare. Samma gröna och blå färgnyanser som i pappers-
ordboken utnyttjas i den grafiska profilen, och färgmarkering används
inne i artiklarna för att tydligare skilja olika informationskategorier åt

(betydelseupplysning ges med blå markering, böjningsformer i grönt och uttryck/konstruktioner i rött). I figuren kan också noteras att genus genomgående presenteras för substantiv (i den tryckta ordboken är principen att endast ange genus för substantiv som sällan böjs i bestämd form singularis, vilket annars implicit indikerar genus).

Betydelsebeskrivning ges endast undantagsvis (i båda versionerna) och i synnerhet för att särskilja homografer och för att leda osäkra användare till rätt uppslagsord. Denna del av artiklarna har genomgående bearbetats i ordboken och ca 5 000 sådana beskrivningar har strukits eller kortats ned sedan förra upplagan. Anledningen uppges vara att ord som har hunnit etablerat sig i det centrala ordförrådet inte längre är i behov av förklaring, eller rättare sagt: användarna anses inte längre vara i behov av vägledningen. De korta förklaringar som finns är inte heller att uppfatta som regelrätta definitioner av orden – RO ska inte betraktas som en betydelseordbok. Argumenten för dessa ändringar är övertygande, men systematiken i uppdateringen är inte helt enkel att genomskåda för en utomstående; arbetet har t.ex. lett till att artiklar som *avokado* och *nachos* numera saknar betydelsebeskrivning, medan exempelvis *aubergine* och *taco* fortfarande har kvar sina. Det ska dock sägas att gränsen här mellan vilka ord som kräver en betydelseupplysning och vilka som inte gör det ofta inte är helt enkel att dra. Inkonsekvensen är också på det hela taget oproblematiske för en användare som slår upp ett ord i taget, och eftersom ordboken fortsatt är under utveckling finns alla möjligheter att jämna ut fler olikheter efterhand.

En mer kontroversiell metaspråklig nyhet i RO 5 är att stiletiketten *nedsættende* har tagits bort i ordboken. I den föregående upplagan påträffades denna etikett hos en rad uppslagsord, men bara ifall ordet hade en betydelsebeskrivning. Ord utan betydelseupplysning saknade redan tidigare denna etikett, och i konsekvensens namn har redaktionen alltså bestämt sig för att avstå helt och hållet. Så här motiveras tilltaget på hemsidan under rubriken ”Oversigt over indhold og ændringer”:

Årsagen til at nedsættende er fjernet som stilmarkør, er dels at det er vanskeligt at sige hvornår hvilke ord kan bruges nedsættende, dels at der i ordbogen er ord som ikke har en betydningsangivelse og dermed heller ikke har nogen stilmarkør. Stilmarkører kan nemlig kun

tilføjes ved ord der har en betydningsangivelse. Et ord som *perker*, der så at sige er født nedsættende, behøver ikke en betydningsangivelse fordi vi formoder at alle kender betydningen af dette ord. Dermed har ordet ikke haft den i øvrigt berettigede stilmarkør ”NEDSÆTTENDE”. I 5. udgave af *Retskrivningsordbogen* tager Sprognævnet altså ikke stilling til om et ord altid – eller blot i visse sammenhænge – bruges nedsættende, men lader som hovedregel den nedsættende betydning fremgå af betydningsangivelser eller eksempler.

Ur ett rent pragmatiskt lexikografiskt perspektiv går det att förstå beslutet: alla potentiellt nedsättande ord behandlas nu likadant, och förekomsten av en betydelsebeskrivning är ur användarnas synvinkel ett svagt argument för om etiketten ska finnas med eller inte. Ändå går beslutet att ifrågasätta. Inte minst blir det problematiskt eftersom RO är en uttalat normativ ordbok⁴ och eftersom andra stilmarkörer har behållits. I artikeln *florissant* exempelvis (se figur 3 nedan) anges bruklighets- och stilmarkören äldre, poetisk, vilket innebär att användaren kan få intrycket att stilvärde trots allt är en av de typer av upplysningar som ordboken konsekvent tillhandahåller och – i förlängningen, oavsett vilken redaktionens inställning är – att ord som *perker* eller *eskimo* således kan betraktas som neutrala ord som inte är i behov av stilmarkör.

FIGUR 3. BRUKLIGHETS- OCH STILMARKÖR HOS ADJEKTIVET *FLORISSANT*

Att ordet *bimbo*, som i RO 4 var försedd med etiketten *nedsættende*, numera endast har betydelseupplysningen ”dulle”, ett ord vars artikel i ordboken i sin tur helt saknar uppgifter om betydelse och stil, visar

⁴ jfr diskussionen i *LexicoNordica* 9 (2022, med temat *Språknormering i nordiske ordböcker*) om vad som oavsiktligt kan uppfattas som norm i både deskriptiva och normativa ordböcker.

också på att man ofta inte efterlever huvudregeln att låta den nedsättande betydelsen framgå på annat sätt än genom etiketter ofta inte efterlevs. Fortfarande är det ju så att merparten av uppslagsorden saknar betydelsebeskrivning, vilket i praktiken innebär att information om just nedsättande betydelse ofta är något som användaren måste söka efter mellan raderna. Ännu svårare blir det för den läsare som använder sig av den tryckta ordboken, där ordbokens principer i fråga om etiketten *nedsättande* inte nämns överhuvudtaget.

Mot bakgrund av vad som sagts ovan verkar det vara de rent pragmatiska orsakerna som har fått väga tyngst inför den här förändringen i ordboken, men önskvärt vore att istället gå i den motsatta riktningen: att tvärtom utöka upplysningarna om nedsättande bruk och stil i också sådana artiklar som tidigare saknade dem; att ord som *sigøjner*, *mulat* och *hore* nu lämnas okommenterade måste betraktas som anmärkningsvärt, inte minst i ljuset av man inom andra områden i ordboken strävar efter ökad jämställdhet och färre stereotyper (jfr diskussionen i avsnittet ovan). Ett sådant förslag är förstås betydligt enklare att uttala än att förverkliga, men i den samtida danska ordbokskontexten finns exempel på projekt där man gått till väga precis så, vilket torde indikera att det inte är en oöverstiglig uppgift: i utvecklingsarbetet med *Den Danske Begrebsordbog* (DDB) har bland annat på grund av ”både samfundets ændrede syn på kontroversielle ord i forlængelse af den øgede opmærksomhed på forholdet mellem sprog og magt” (se Nimb & Mikkelsen 2025: 121) etiketten *nedsættende* lagts till hos ett stort antal ord. Och även om det kan vara en svår uppgift (”vanskeligt”) för lexikograferna att bedöma vilka ord som ska förses med en sådan etikett, finns troligen ett begränsat antal ord som bör prioriteras.

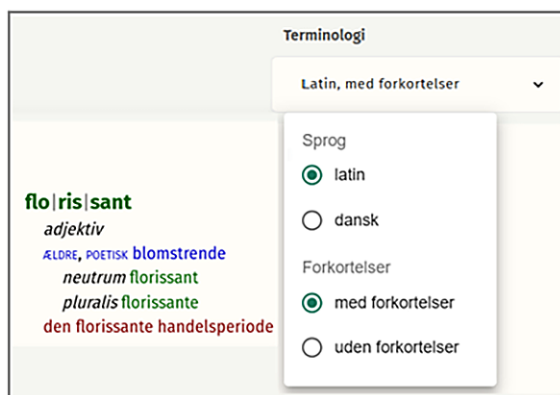
Ännu ett område med förbättringspotential, som ansluter sig till ordbokens normativa prägel, men har att göra med den digitala ordbokens sökfunktioner, gäller stavningshjälp. En primär uppgift för en rättskrivningsordbok är förstås att hjälpa användarna att stava orden rätt. Ett etablerat problem i ordböcker är emellertid att orden normalt ordnas och presenteras efter sina rättstavade uppslagsformer, och för att kunna hitta rätt behöver man som användare därför ofta redan från början ha kunskap om hur det ord man vill ha information om stavas, vilket blir något av ett moment 22.

Vissa metoder och hjälpmedel har dock utvecklats för att kompensera för detta tillkortakommande. I en tryckt ordbok är det t.ex. möjligt att manuellt gå igenom, spalt för spalt, samtliga uppslagsord inom det alfabetiska spann som man kan tänka sig att hitta ordet inom. Denna metod är dock både tids- och tålmodskrävande. Också i många digitala ordböcker finns möjligheten att manuellt beta av lemmalistan ord för ord, så även i RO (genom att endast skriva bokstaven *a* i sökrutan får man en lista över samtliga ord med denna initialbokstav). Men i det digitala formatet får denna metod betraktas som tämligen ointuitiv, och skärmens begränsade yta gör dessutom listan svår att överblicka. I RO:s digitala version får man hjälp vid sökning genom att träfflistan automatiskt uppdateras efter hand som fler tecken matas in i söksträngen. Den användare som exempelvis är osäker på om det ovan nämnda *florissant* ska ha dubbeltecknat *s* eller inte, får genom att skriva in det inledande *flor-* en lista med 17 träffar (och med inledande *floris-* endast 4), vilket underlättar identifieringen betydligt. Dessutom finns, som nämndes ovan, möjligheten att trunkera sökningen med jokertecken (*floris*ant* = 1 träff). Gott så – hjälp finns, och återkommande användare kommer säkert lära sig funktionen. Men ett vanligt sätt för användare att göra sökningar på ord är att helt enkelt skriva in den form i sökrutan som man tror att ordet har, trots att det i själva verket är felstavat (detta vittnar ofta analyser av de digitala ordböckernas loggfiler om, se t.ex. diskussionen om så kallade icke-träffar hos Bäckerud et al. 2019). Detta sätt att söka leder tyvärr inte till träff i RO. Vanliga felstavningar som *ærgelig* för *ængerlig* eller *orginal* för *original* genererar endast, utan vidare vägledning, svaret ”Der blev ikke fundet nogen resultater for din søgning”, vilket är olyckligt. I det här sammanhanget vore en så kallad ”mente du”-funktion som genererar förslag på stavningsmässigt närliggande ord välkommen, alternativt en funktion som automatiskt leder läsaren direkt till rätt artikel (eventuellt med uppgift om frekventa felstavningar av det aktuella ordet).⁵ När RO nu tagit steget mot att primärt vara en digital ordbok kan man som användare hoppas på att inte bara innehållet utan också funktionaliteten uppdateras och utvecklas successivt.

⁵ Jfr hur en sökning på *ærgelig* i Den Danske Ordbog (DDO) genererar en länk till uppslagsordet *ængerlig* som första förslag under rubriken ”Måske mente du:”, medan man i *Dansk-engelsk/engelsk-dansk ordbog* från ordbogen.com direkt hamnar i artikeln *ængerlig*.

Till sist i detta avsnitt riktas blicken återigen mot ordbokens metaspråk. För som den uppmärksamme läsaren möjligen har noterat skiljer sig presentationen av terminologin lite åt i figurerna 1–3 ovan. I den digitala versionen av RO är det nämligen numera möjligt att göra personliga inställningar och välja mellan termer i förkortad och utskriven form. I figur 4 illustreras denna funktion, som innebär att användarna om de önskar nu alltså slipper sådana kryptiska förkortningar som *sb* för *substantiv*, *utr* för *utrum*, *sms* för *sammensætning(er)* osv., vilka härstammar från de tryckta ordböckernas tradition och behovet att spara plats. Klart befriande i ögonen på undertecknad, och sannolikt för många andra användare.

FIGUR 4. INSTÄLLNINGAR FÖR UPPVISNING AV TERMINOLOGI

En ytterligare novation är att det går att välja mellan latinsk och dansk terminologi; ett uppfriskande grepp och något som är särskilt intressant ur ett svenskt perspektiv (svenska termer används nu i princip aldrig inom svensk språkvetenskap). Som lexikograf och forskare blir jag nyfiken på hur funktionen tas emot bland användarna, och det vore intressant att följa upp i en undersökning hur det faller ut i det praktiska bruket.

REGLERNA

Förutom ordboksdelen innehåller RO en tematiskt ordnad sammanställning i 62 paragrafer över gällande rättskrivningsregler. Där ges

upplysningar inom följande åtta huvudkategorier: bokstäver och tecken; dubbel- eller enkelteckning av konsonanter, versaler och gemener; orddelning vid radbrytning; vad som betraktas som ett eller flera ord; böjning; interpunktion samt stavning av typer av ord som endast i undantagsfall finns representerade i ordboken (proprier och interjektioner).

I RO 5 har ett antal förändringar och preciseringar av reglerna genomförts. Vid sidan av justeringar som har att göra med participändelser (aktuella i § 31–35) och att fler uppslagsord i ordboken har försetts med plural-*s* efter engelskt mönster (relevant för § 22) märks främst de följande. För det första har en justering gjorts i fråga adverbliellt *-t* för ord som slutar på *-(l)ig*. Den nya regeln kan sammanfattas med att det numera är obligatoriskt med *-t* för samtliga sättsadverbial och även för tidsadverbial, dock för denna senare grupp med undantag för orden *beständig*, *evig*, *föreløbig*, *idelig*, *nylig*, *samtidig* och *sluttelig*, för vilka *-t* är valfritt (*Begge versioner blev udgivet samtidig(t)*). Regelförändringen (på pränt i § 36–38) väntas bli lättare att efterfölja eftersom den är mer generell tillämpbar än sin föregångare.

Den andra stora förändringen har att göra med kommatering och är praktiskt sett inte en nyhet, utan snarare ett steg tillbaka mot tidigare gällande ordning. Det handlar inte heller om regeländring i egentlig mening, utan endast om att den uppmaning som fanns i den föregående upplagan om att undvika att sätta ut så kallat *startkomma* (dvs. komma framför bisats) nu har strukits. Ur (mitt egoistiska) grannspråksperspektiv var den tidigare uppmaningen uppskattad eftersom kommatering enligt den i högre utsträckning sammanföll med svenskans tydlighetskommatering (se t.ex. Institutet för språk och folkminnes frågelåda⁶). Men mot bakgrund av att Sprognævnet uttryckligen framhåller att det fortfarande är ”valgfrit om man vil sætte startkomma” (§ 45) och att ändringen i formuleringen är baserad på undersökningar som slagit fast att den tidigare uppmaningen aldrig fått ordentligt fäste i språkbruket – och dessutom att tidigare upplagors ställningstagande väckt viss debatt⁷

6 <https://frageladan.isof.se/faqs/30975>

7 Jfr t.ex. följande artikel i Kristelig Dagblad, publicerad 2023-06-01: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/kommakrigen-er-slut-sproгнаevnet-opgiver-anbefaling-af-nyt-komma#:~:text=Kommakrigen%20er%20slut:%20Sprogn%C3%A6vnet%20opgiver%20anbefaling%20af%20nyt%20komma%20%C3%A6vnet%20Kristoligt%20Dagblad.>

– så är den att uppfatta som naturlig, och förstås enkel att acceptera även för en svensk.

AVSLUTANDE KOMMENTARER

I det följande sammanfattas de övergripande intrycken och slutsatserna efter granskningen av den femte upplagan av Dansk Sprognævn's *Retskrivningsordbogen*, och några av synpunkterna utvecklas vidare.

Det första som ska slås fast är att RO 5 är en ordbok med klara tjänster. I och med publiceringen av denna upplaga har användarna nu tillgång till ett praktiskt och lättanvänt digitalt verktyg för att söka svar på sina ortografiska spörsmål. Den kontinuerligt växande lemmalistan innebär också att en redan betydelsefull ordbok kommer att bli än mer relevant.

Utvecklingen mot den digitala versionen som det primära mediet är logisk, och i mina ögon är vägen öppen för en ännu hårdare satsning på denna version av ordboken. Uttalanden i olika sammanhang från redaktionen som "[h]vis ordbogen på et tidspunkt bliver udelukkende digital"⁸ tyder också på att tidpunkten då det är dags att helt klippa banden med den tryckta ordboken närmar sig. Det går dock lätt att föreställa sig att det tämligen stora potentiella kundunderlaget – alla delar av den officiella förvaltningen osv. – innebär att det finns ekonomiska incitament att fortsätta försäljningen av pappersordboken ännu ett tag. Men vid en sådan satsning på den digitala versionen finns möjligheter att utöka sökhjälpen ytterligare, en funktion som bättre hanterar felstavade sökningar vore välkommen. Om man får önska kan också hemsidans struktur göras tydligare. Ett mer överskådligt menysystem vore exempelvis önskvärt och hade troligen avhjälpt ett nu lite rörigt intryck. Relevanta länkar och kringtexter kunde då, tydligt kategoriserade och rubricerade, presenteras på ett enda ställe. I nuvarande skick blandas olika vägledningsdokument med en av listorna över tillagda nya uppslagsord samt fördjupande texter och publikationer på flera olika ställen på hemsidan, och på ett sätt som gör det svårt att hitta den information man är ute efter. Ett samlat grepp om samtliga listor över de tillagda uppslagsorden vore exempelvis en god idé och säkert något som många

8 <https://ro.dsn.dk/hvilke-ord-er-med-i-retskrivningsordbogen/>

användare kan ha glädje av. Dessutom vore det uppskattat med tillgång till det förord som tillfogats den tryckta ordboken.

Ännu mer angeläget inför det fortsatta arbetet – och nu med blicken riktad mot ordbokens innehåll – vore att fundera ett varv till kring etiketten *nedsättende* som kunde bli aktuell att återinföra åtminstone för ett antal högprioriterade ord. Som nämnts ovan tror jag att värdet av ordbokens normativa hållning i övrigt inte ska förringas i relation till det intryck det ger hos användaren.

Men trots dessa invändningar har RO 5 på det hela taget visat sig vara en glädjande nyhet. Det samlade slutomdömet är att den innebär ett kärt återseende och samtidigt flera uppskattade nya bekantskaper – och den nya digitala kostymen gör framtiden spännande för ordbokens användare.

Pär Nilsson, huvudredaktör, fil. dr
Svenska Akademiens ordboksredaktion
par.nilsson@svenskaakademien.se

LITTERATUR

Ordböcker

DDB = S. Nimb, H. Lorentzen, L. Theilgaard & T. Troelsgård. 2014. *Den Danske Begrebsordbog*. København/Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.

DDO = *Den Danske Ordbog*. 2003–2005. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal.

Duden = Kunkel-Razum, K. (red.). 2024. *Die deutsche Rechtschreibung: auf der Grundlage der aktuellen amtlichen Rechtschreibregeln. 29. Völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage*. Berlin: Dudenverlag.

Glahder, J. 1955. *Retskrivningsordbog* [med Retskrivningsvejledning af Erik Oxenvad]. København: Dansk Sprognævn.

Ordbogen.com. u.å. *Dansk-engelsk/engelsk-dansk ordbog* (hämtad oktober 2025).

RO = *Retskrivningsordbogen*. 2024. 5. udg. Udgivet af Dansk Sprognævn. www.ro.dsn.dk (hämtad oktober 2025).

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*. 2015. 14 uppl.

Annan litteratur

- Bäckerud, E., P. Nilsson & E. Sköldberg. 2020. Så används Svenska Akademiens ordböcker på nätet. Implicit och explicit feedback från användarna. C. Sandström et al. (red.), *Nordiska studier i lexikografi* 15. 91–101. Helsingfors.
- Fjeld, R.V. 2015. Om ordbokseksempler og stereotypisering av kjønn i noen nordiske ordbøker. C. Sandström, I. Cantell, E.-R. Grönros, P. Nuolijärvi & E. Sommar-dahl (red.), *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. 35–65. Institutet för de inhemska språken.
- Galberg Jacobsen, H. 1986. Danske retskrivningsordbøger. *Nyt fra Sprognævnet* 1986/3.
- Heidemann Andersen, M., J.N. Jensen & A.Å. Jervelund. 2014. Kommentar til Sven Tarp: Retskrivningsordbog på godt og ondt. *LexicoNordica* 21. 195–213.
- Heidemann Andersen, M. 2024. Finanskvinde, karrieremand og gerningsperson. *Nyt fra Sprognævnet* 2024/1.
- Heidemann Andersen, M. 2025. Kønsstereotyper i Retskrivningsordbogen. Föreläsning vid den 18. *Konference om Leksikografi i Norden*, 21–23 maj 2025.
- Kirchmeier, S. 2021. Ikke en kinapersons chance? Om sammensætninger med *-mand*, *-kvinde* og *-person*. I M. Heidemann Andersen & E.S. Jensen (red.), *Med fornøden agtelse. Festskrift til Jørgen Schack* (Dansk Sprognævns skrifter 52). 197–208. Bogense: Dansk Sprognævn.
- LexicoNordica* 9. 2002. *Språknormering i nordiske ordbøger*.
- Nimb, S. & A.A. Mikkelsen. 2025. Den Danske Begrebsordbog – opdatering, udvikling og tilgængeliggørelse. *LexicoNordica* 32. 107–129.
- Rathje, M. & L.E. Isen. 2024. 'Sangerinde', 'bedemand' og 'forperson'. Holdninger til kønnede endelser i dansk. *Nyt fra Sprognævnet* 2024/3.
- Retskrivningsloven – Lov om dansk retskrivning*. 1997. <https://dansklove.dk/retskrivningsloven> (hämtad oktober 2025).
- Rix Johannsen, O. 2025. Den digitale udgave af Retskrivningsordbogen. *Nyt fra Sprognævnet* 2025/1.
- Sköldberg, E. 2020. En mer inkluderande lexikografi – bort-om frågan om kvinnor och män. J.B. Johannessen & K. Hagen (red.), *Leksikografi og korpus. En hyllest til Ruth Vatvedt Fjeld*. *Oslo Studies in Language* 11(1). 7–30.
- Tarp, S. 2013. Retskrivningsordbog på godt og ondt. *LexicoNordica* 20. 185–200.
- Theilgaard, L. 2013. Anmeldelse. Retskrivningsordbogen, 4. udgave, 2012. *Danske Studier* 2013. 197–202.
- Trap-Jensen, L. 2013. Retskrivningsordbogen 2012 – en bedre ordbog? *Mål og Måle* 35(1). 9–16.

Ölander Aadland, E.J. 2025. Kjønnrepresentasjon og -fremstilling i Bokmålsordbokas brukseksempel. *LexicoNordica* 32. 197–219.

Anmälan av *Mange grublende Dage ere gaaede forud. Grammatik i 1800-tallet som nøgle til moderne normproblemer*, redigeret af Eva Skafte Jensen & Jørgen Schack (Dansk Sprognævns skrifter 54).

Dansk Sprognævn. 2024. (302 sider)

DAVID HÅKANSSON

Var det moderna genombrottet också en språkfråga? För nordiska vidkommanden brukar de standardiserade skriftspråken beskrivas som grammatiskt förhållandevis stabila efter 1700-talet, och de förändringar som senare sker rör snarast ”hur frekvens, stilvärden och stilpreferenser har förskjutits för olika grammatiska fenomen” (SAG I:24). Skriftspråken har betraktats som så standardiserade att det sena 1800-talet t.o.m. har pekats ut som ett mindre givande forskningsfält för grammatiska studier (jfr Josephson 2007). På senare tid har det blivit allt tydligare att det finns skäl att revidera denna uppfattning. För svenskans vidkommande visas detta inte minst av antologin *Morphosyntactic Change in Late Modern Swedish* (red. av Larsson & Petzell 2021). Och för danskans del har sedan 2020 ett projekt bedrivits vid Dansk Sprognævn med inriktning just på nyare språkhistoria. Jørgen Schack och Eva Skafte Jensen har som seniorforskare vid Dansk Sprognævn lett projektet men till sig har de haft knuten en referensgrupp med andra forskare både från den egna organisationen och från universitet i Danmark, Norge, Sverige och Tyskland. Den antologi som här är föremål för anmälan är ett konkret resultat av detta projekt.

Jørgen Schack och Eva Skafte Jensen beskriver i förordet hur projektet uppstod utifrån de erfarenheter som de själva gjorde i arbetet med språkrådgivning vid Dansk Sprognævn: ”Mange af de grammatiske

spørgsmål vi bliver stillet, skyldes at der har været ændringer og udviklinger i grammatikken gennem de senere århundreder som har aflejret sig som variation i moderne dansk, nærmere bestemt som tilstedeværelsen af nye og gamle grammatiske regler ved siden af hinanden” (s. 5). Syftet med projektet har varit att undersöka sådana ändringar och de omständigheter under vilka de har skett för att på så sätt få en bättre inblick i vad som ligger bakom den moderna variationen, och därmed också bättre möjligheter att kunna besvara den aktuella typen av frågor på ett tillfredsställande sätt. Projektet har därmed en tydlig koppling till moderna danska förhållanden, inte minst till pågående språkriktighetsdiskussioner.

Antologin består av två delar. I den första redovisar Eva Skaft Jensen och Jørgen Schack resultat från det egna projektet, medan den andra består av fallstudier, skrivna huvudsakligen av forskare knutna till projektets referensgrupp. Det kan noteras att den första delen är relativt kortfattad; fallstudierna upptar närmare tre fjärdedelar av sidantalet i antologin.

Antologins första del delar titel med verket i sin helhet – *Mange grublende Dage ere gaaede forud* – och innehåller förutom en inledning till projektet en mer ingående beskrivning av tre olika grammatiska fenomen samt en avslutade framställning där några generella slutsatser samsas med mer översiktliga diskussioner av ytterligare grammatiska förändringar. Studierna bygger på korpusundersökningar i digitaliserade 1800-talstexter. Med utgångspunkt från *Arkiv for Dansk Litteratur* och *Danmarks Breve* har en korpus med skönlitteratur och brev om cirka 2,75 miljoner ord utarbetats inom projektet. Dessutom har projektet kunnat utnyttja den korpus om cirka 19,3 miljoner ord skönlitterär text från det moderna genombrottet (1870–1900) som har ställts samman vid Köpenhamns universitet. Utöver dessa textsamlingar har också äldre språkriktighetslitteratur anlitats. På detta sätt har projektets forskare kunnat få tillgång till former och strukturer som är sällsynta i korpusmaterialet, men sådan litteratur kan också ge vittnesbörd om hur samtiden såg på olika språkliga val i termer av t.ex. rätt och fel.

Den första mer uttömmande redovisningen i antologins första del rör val av pronomenformer i komparativa subjunktionsfraser. Det handlar med andra ord om två av de mest omdiskuterade språkriktighetsfrågor-

na i modern danska, nämligen växlingen mellan dels kasusformer (*større end jeg/mig*), dels reflexivt och personligt pronomen (*han er bedre end sit/hans rygte*). Med stöd av korpusdata kan författarna visa att en språklig förändring inte innebär absoluta övergångar från en variant till en annan, utan i stället visar sig som långdragna perioder av variation där olika regler kan ha olika dominans över tid: ”At forstå at der på en gang kan være flere regler i spil, en ældre og en yngre, og at disse regler i visse tilfælde kan komme i konflikt og give mulighed for variation [...] er et af de grundlæggende og nyttige udbytter man kan have af sproghistoriske studier” (s. 33). Det är naturligtvis lätt att hålla med författarna i slutsatserna, men det vore också intressant att få veta mer om vilka implikationer detta har för den språkvetenskapliga teoribildningen: några mer renodlat teoretiska resonemang förs inte utifrån undersökningen.

Den andra delundersökningen inom projektet handlar om perfekt particip. I modern danska möter i attributiv ställning variation mellan *n*-former och *t*-former i exempel som *en overdreven/overdrevet frygt*, och författarna kan här visa hur den genuskongruens som utmärker 1800-talets danska långsamt viker till förmån för genusneutrala former. Förändringen sker dock i olika takt – vid vissa lexem lever genusformerna ”helt til moderne tid [...] i bedste velgående” (s. 45). Parallellt med utvecklingen mot genusneutrala former har det uppstått en möjlighet att bilda former som *overdrevet* (t.ex. *et overdrevet forbrug*) ”af ethvert participium som i bestemt form og pluralis kan have endelsen *-ne*” (s. 45). Denna variation uppkommer genom en omtolkning av ordets stam (*overdreve-t* > *overdreven-t*). Denna förändring ligger i linje med en större tendens i danska där *n*-ändelser i adjektiv har omtolkats som en del av stammen: *en vissen blomst* – *et vissent blad* (motsvarande omtolkning har inte skett i svenska: *en vissen blomma* – *ett visset blad*). I attributiv ställning sker därmed förändringar som närmast är att betrakta som morfologiska. Därtill kommer att perfektparticipens funktioner i icke-attributiv ställning har begränsats till predikativa konstruktioner: (*sømmene er brugte*). I övriga funktioner (sammansatta tempus och perifrastisk passiv) används numera i stället supinumformer. Det ska framhållas att danskan har två supinumformer, *n*-supiner och *t*-supiner, och medan *n*-supiner (*når vi så havde tagen kagen ud*) i dag först och främst förknippas med varieteter från Fyn och Jylland argumenterar författarna för att

n-formen tidigare inte hade någon sådan geografisk begränsning.

Den tredje studien behandlar adverb med och utan *t* som i *en virkelig(t) overraskende udvikling*. En generell slutsats är att det vid undersökningsperiodens början var betydligt ovanligare att använda former med *t*, men författarna visar också hur olika adverbkategorier är olika benägna att uppträda med *t*-form: ”Hvor man i moderne standarddansk normalt ikke finder mådesadverbier uden *-t*, kan man ved tidsadverbier og holdningsadverbier godt finde forekomster uden *-t*, og ved gradsadverbier finder man regelmæssigt både former uden og med *-t*” (s. 60).

I det summerande avsnittet lyfter författarna fram ytterligare några grammatiska drag som skiljer 1800-talets danska från nutidens. I några fall handlar det snarast om förskjutningar i variationsmönster, medan det i andra fall handlar om drag som numera saknar motsvarighet i det moderna standardspråket. Till den första gruppen kan räknas en allt starkare tendens till svag verbböjning i preteritum (*brak* > *brækkede*), användning av s.k. *pannkaksmeningar* (*vinterdek er nyttigt*; se vidare nedan) och konstruktion med expletivt subjekt (*Om Middagen var [der] Selskab hos Collins*). Till den senare gruppen hör förlusten av verbets numerusböjning (*jeg har – vi have*), möjligheten att utelämma det infinita hjälp verbet *have* (*ved dette Minde kunde han gaaet fremad*) och reflexivt *dem* (*De dreiede dem begge om til mig*).¹

I den avslutande diskussionen lyfter författarna fram att traditionell kongruens över tid har blivit en allt mindre viktig grammatisk markör, en utveckling som de ser som den ”nok vigtigste overordnede grammatiske udvikling i vores undersøgelsesperiode” (s. 68). Som ett viktigt övergripande resultat kan också nämnas det faktum att grammatiska drag som i dag uppfattas som begränsade till vissa varieteter (geografiska och/eller sociala) för inte så länge sedan hade en mer generell utbredning. Avslutningsvis pekar författarna på den roll som distinktionen mellan tal- och skriftspråk spelar i språkförändringsstudier av denna typ. Det är förstås lätt att instämma med dem på denna punkt, men det kunde kanske tydligare ha framhållits att det som vi allmänt kallar för en språkförändring egentligen innefattar flera sinsemellan olika processer, och

¹ Vad reflexivt *dem* anbelangar gäller att förlusten har skett i standardspråket. Ännu i dag kan reflexivt *dem* förekomma, men bruket framstår som dialektalt begränsat (främst till Jylland).

det är värt att klargöra vilken del som står i fokus för undersökningen.

Antologins andra del utgörs av tio fallstudier. Några av dessa knyter nära an till resultaten i den första delen, och i vissa fall handlar det snarast om fördjupningar av sådana resonemang som har förts redan i den första delen. Så är fallet när det gäller Anna Sofie Hartlings studie av övergången från stark till svag verbböjning: ”De stærke som blev til de svage. Om stærkt- og svagtbojede verber i 1800-tallet og om udviklingen fra stærk til svag bøjning”. Hartling gör en undersökning av norm och bruk i äldre tid genom att jämföra beskrivningen av verbböjningen i ett antal grammatiska beskrivningar (från Høysgaards *Accentuered og Raisonnered Grammatica* från 1747 till Wiwels *Synspunkter for dansk Sproglære* från 1901) med det faktiska bruket i samma korpusmaterial som Eva Skafte Jensen och Jørgen Schack utnyttjade sig av i projektet. Resultaten ger vid handen att diskrepansen mellan norm och bruk är stor såtillvida att verb ofta beskrivs som starka trots att de endast i (mycket) begränsad utsträckning kan beläggas med denna böjning i korpusmaterialet. Å andra sidan finns det vissa verb som också vid 1800-talets slut uppträder med stark böjning, och vidare undersökningar av 1900-talstexter framstår därmed som nödvändiga för att följa hela utvecklingsförloppet.

Även kapitlet ”’I Enge ganger en Ungersvend ...’ *Der* eller ikke *der* i situativkonstruktionernes historie i dansk” av Henrik Jørgensen och Michael Nguyen ansluter till projektrapporten i den meningen att den behandlar ett grammatiskt drag som Eva Skafte Jensen och Jørgen Schack också tar upp. Med utgångspunkt i en topologisk satsmodell driver Henrik Jørgensen och Michael Nguyen tesen att *der* har utvecklats från en topologisk markör till en relationell: ”Hvis *der* konsekvent kan stå ikke bare på **F**, men også på **n**, kan man tale om en subjektsvikar, men hvis **n**-pladsen kan stå tom (dvs. når *der* kan stå på **F**), er det bedre at se *der* som en topologisk markør der sikrer markeringen af modalitet gennem ordstilling” (s. 156). Exempel som *Førend vi steg i Land, blev der fra Fortet saluteret* visar därmed hur *der* kan uppträda som ”subjektsvikar”. Författarna gör först ett nedslag i tre bibelöversättningar (1550, 1871 och 1992) och visar att *der* i den senaste översättningen i högre utsträckning än tidigare uppträder i **n**-positionen. Författarna gör vidare undersökningar dels i tre prosaverk från 1800-talet, B.S. Ingemanns *Valdemar Seier* (1826); H.C. Andersens *En Digters Bazar* (1842) och

Holger Drachmanns *Forskrevet* (1890), dels i delar av det korpusmaterial som Eva Skafte Jensen och Jørgen Schack också använder. Resultaten visar klart att bruket av *der* har förändrat sig under den aktuella perioden. Såväl Ingemann som Andersen använder *der* ”meget sparsomt” (s. 159), medan Drachmann använder *der* i alla konstruktioner. En komplikation i sammanhanget är emellertid att även Drachmann utelämnar *der* ganska ofta, och redan utifrån det material som författarna studerar står det klart att valet mellan utsatt och utelämnat *der* inte kan föras tillbaka på vara sig funktionella eller stilistiska faktorer, och vidare undersökningar krävs för att kunna utröna vad som styr möjligheten till subjektslösa satser (jfr Håkansson 2025).

S.k. *pannkaksmeningar* behandlas kortfattat redan i antologins första del, och i kapitlet ”Danske pannekakesetninger i diakront perspektiv” fördjupar Anu Laanemets och Hans-Olav Enger resonemangen. Pannkaksmeningar, dvs. satser som *Pandekager er lækker* där predikativet står i neutrum singular och inte kongruerar med subjektet, har rönt stor uppmärksamhet både inom nordisk språkvetenskap och internationell lingvistik. Traditionellt har det antagits att pannkaksmeningar uppstod i de nordiska fastlandsspråken ungefär vid förra sekelskiftet, och att konstruktionen har spridits från danska till norska och svenska. Senare forskning har kunnat precisera tidpunkten tydligare och belägga även exempel från 1800-talets första hälft, men för danska bara i form av ett sekundärbelägg (Åkerblom 2020). Laanemets och Enger gör omfattande empiriska undersökningar som ger ett säkert belägg på en pannkaksmening från 1838. Avsaknaden av fler tidigare säkra danska exempel talar därmed mot hypotesen att konstruktionen har spridits som ett kontaktfenomen från danska till norska och svenska.

En av de centrala språkförändringarna som nämns i antologins första del är förlusten av verbens numeruskongruens. Denna språkförändring är temat för Kathrine Thisted Pedersens kapitel ”Pluralisendelsens endeligt. Den siste tid med numerusbøjning af finitte verber i dansk skriftsprog fra ca. 1870 til ca. 1900”. Undersökningen utgör en del av ett större projekt om den plurala verbbøjningens historia i danska. Författaren gör här en studie av 24 romaner från den aktuella perioden och visar att pluralbøjningen har en stark ställning: ”pluralisformerne anvendes faktisk stadig i høj grad i praksis i almindeligt skønlitterært sprog henvendt til

den brede befolkning" (s. 280 f.). När singularformer ändå förekommer uppträder dessa under början av undersökningsperioden i första hand i särskilda kontexter. Det rör sig dels om s.k. *der*-konstruktioner (där singularformen kan antas bero på att det finita verbet kongruerar med *der* i stället för med det egentliga subjektet) eller i satser med samordnade subjekt i singular. Likaså är singularformerna starkt representerade vid modalverben, även hos författare som i övrigt följer normen att låta det finita verbet kongruera med satsens subjekt i numerus. Knappast förvånande visar det sig också att tendensen till enhetsböjning är tydligare ju yngre texterna är. Kathrine Thisted Pedersen diskuterar också i vilken utsträckning som de progressiva tankar som präglade de litterära strömningarna under det moderna genombrottet också var utslagsgivande för förlusten av verbkongruensen. Intressant i det sammanhanget är att ju yngre författarna är, desto troligare är det att de överger kongruensböjningen.

I diskussionen av valet av kasusform i komparativa subjunktionsfraser (*større end jeg/mig*) citerar Eva Skafte Jensen och Jørgen Schack två grammatiker från andra halvan av 1800-talet (Lefolii och Mikkelsen) som nämner att den oblika formen gärna används i talspråket. Karen Margrethe Pedersen ställer i sitt kapitel "Kasus i sideordninger og sammenligninger i nørrejysk, sjællandsk og ældre københavnsk" frågan om vilket talspråk Lefolii och Mikkelsen i så fall har hört oblika former i. "Fra mit arbejde med *Dansk Sproghistorie* [...] vidste jeg, at nørrejysk allerede i første halvdel af 1800-tallet havde oblik kasus i en lang række konstruktioner, mens sjællandsk stadig havde nominativ" (s. 244). Pedersen kompletterar i detta kapitel bilden genom studier av kasusval dels i samordningar, dels i komparativa subjunktionsfraser. I allt väsentligt för dessa undersökningar till samma resultat. Även om hennes studie naturligtvis inte har kunnat ge ett säkert svar på frågan var just Lefolii och Mikkelsen har hört oblika former håller hon för troligt att Lefolii har hört sådana i Viborg "hos højsociale jyder, der talte jysk rigsmål" medan Mikkelsen har hört dem i Roskilde "hos yngre roskildensere som fx hans elever" (s. 258).

Frågan om normföreställningens relation till det faktiska bruket kan belysas på flera olika sätt. Jørgen Schack väljer att utgå från den s.k. *subjektsregeln*, dvs. kravet på att infinitivfrasens tankesubjekt ska vara

koreferent med subjektet i den överordnade satsen. I kapitlet ”’Ved at spise af Kundskabens Frugt kom Differentsen mellem Godt og Ondt ind.’ Historien om en sprogrigtighedsregels storhed og fald” redovisar han en undersökning dels av synen på subjeksregeln i den danska språkriktighetslitteraturen från 1800-talet och framåt, dels av bruket i danska texter från 1800-talet i jämförelse med tidningstext från 2017. Subjeksregeln som normföreställning kommer först till uttryck under 1800-talets första hälft, och den förblir aktuell under i princip hela 1900-talet. I dag är den dock enligt Schack närmast försvunnen. De empiriska undersökningarna visar att tankesubjektet i infinitivfraser under 1800-talet i hög utsträckning var identiskt med den överordnade satsens subjekt och att så fortfarande är fallet i modern danska, även om överensstämmelsen inte längre är lika hög. Enligt Schack är de skillnader som finns statistiskt signifikanta, men tyvärr blir det inte klart från framställningen hur signifikansberäkningen har genomförts eller vilka signifikansnivåer som har tillämpats. De metodiska invändningarna till trots bidrar kapitlet med intressanta perspektiv, och även om subjeksregeln har begränsad förklaringskraft i en grammatisk analys har den spelat en viktig roll i språkvårdslitteraturen. Denna är väl värd en belysning.

Några av fallstudierna i antologin anknyter genom sitt anslag inte lika starkt till det övergripande temat: *Grammatik i 1800-tallet som nøgle til moderne normproblemer*. Det gäller i synnerhet kapitlet ”*Det- och att-satser i svenskan*” av Lars-Olof Delsing och David Petersson. I detta kapitel diskuterar författarna hur narrativa bisatser som i modern svenska inleds av den allmänt underordnande subjunktionen *att* i äldre svenska också kunde inledas med *det*: *Jag vågar att upplysa er, **det** jag lyssnat till ert samtal*. Valet mellan *att* och *det* har ibland betraktats som ett stilistiskt variationsfall, men Delsing och Petersson argumenterar i stället för att de olika subjunktionerna var knutna till olika ledföljder. Författarna visar med utgångspunkt från undersökningar i äldre svenska texter att subjunktionen *att* inte bara kan följas av en prototypisk bisatsledföljd utan också förekommer med huvudsatsledföljd, medan subjunktionen *det* närmast uteslutande förekommer med bisatsledföljd. Det är tveklöst en intressant iakttagelse, men en mindre undersökning av modernt dialektalt talspråk som författarna redovisar bekräftar inte

sambandet. Författarna diskuterar dock inte varför det äldre skriftspråket skiljer sig från det moderna talspråket i detta avseende utan för i stället ett resonemang om vilken av de båda typerna av narrativa bisatser som är äldst. Resultatet av denna diskussion pekar i delvis olika riktningar, och författarna lämnar därför frågan om vilken bisatstyp som är äldst öppen. Studien är på flera sätt intressant och tankeväckande men kopplingen till antologins övergripande tematik blir ganska svag.

Andra fallstudier skiljer ut sig genom att behandla längre tidsperioder och fokuserar därmed inte lika starkt just på 1800-talets språk. Så gäller t.ex. för Sune Gregersens kapitel ”Et mærkeligt modalverb. Om *gide* fra middelalderen til moderne dansk”. Gregersen visar hur *gide* semantiskt blir ett mindre prototypiskt modalverb under 1600-talet genom att betydelsen skiftar från ’kunne’ till ’have lyst til’. Samtidigt kommer verbet syntaktiskt under 1700- och 1800-talet att bli ett mera prototypiskt modalverb genom att det börjar konstrueras med nollinfinitiv. Kapitlet illustrerar väl hur semantiska och syntaktiska faktorer kan samverka i en språkförändringsprocess.

Även Michael Nguyens kapitel ”Hvad for en konstruktion handler artiklen om? *Hvad for*-konstruktionen i synkron og diakron belysning” har ett långt tidsperspektiv. Kapitlet handlar om variationen mellan kontinuerliga strukturer som *Hvad for en bil er det?* och diskontinuerliga strukturer som *Hvad er det for en bil?*. I kapitlet redovisas tre olika delundersökningar, av vilka två behandlar modernt språk och en är diakronisk. För det första uppehåller sig Nguyen vid frekvensskillnader mellan *hvad for* och *hvilken* i formellt skriftspråk respektive mindre formellt talspråk. För det andra jämförs de båda konstruktionstyperna med avseende på frekvensförhållanden i tal och skrift. För det tredje redovisas utvecklingen över tid (1500–2023) när det gäller valet mellan kontinuerlig och diskontinuerlig konstruktion. Vad gäller den första delstudien kan Nguyen visa att *hvad for* används mer frekvent än *hvilken* i mindre formellt talspråk medan det omvända förhållandet råder i formellt skriftspråk. När det gäller den andra undersökningen framgår att den diskontinuerliga konstruktionen används i högre utsträckning än den kontinuerliga både i tal och skrift, och diskontinuerliga konstruktioner är vanligare i formellt skriftspråk än i mindre formellt talspråk. I den tredje delundersökningen visas att den diskontinuerliga konstruktionen

är vanligare än den kontinuerliga såväl under 1800-talet som i dagens danska. Den diskontinuerliga konstruktionen uppträder vidare i de flesta fall med ett kopulaverb.

Slutligen ska nämnas Peter Juul Nielsens kapitel med titeln "Frit indirekte objekt ved *købe* i *Danmarks Breve*. En pilotundersøgelse af sammenhæng mellem recipientudtryk og sprogbehandlingsramme". Kapitlet tar sin utgångspunkt i observationen att det fram till mitten av 1800-talet var möjligt att konstruera satser med "anskaffelses- og fremstillingsverber" (s. 223) med ett fritt indirekt objekt: *Hvem har syet fruendenne kjole?* I modern danska är dessa möjligheter starkt begränsade och betingas av särskilda pragmatiska villkor, nämligen att konstruktionen ingår i en regulativ språkhandlingsram. Därmed avses en språkhandling som, något förenklat, förutsätter en önskan om att den handling som beskrivs också utförs. Någon motsvarande begränsning finns inte om recipienten realiseras genom en prepositionsfras:

- (1) */?Mette har syet hende to par shorts.
- (2) Mette har syet to par shorts til hende.

Undersökningen avgränsas till ett enskilt verb, *købe*, i korpusen *Danmarks Breve*, från 1500-talet till början av 1900-talet. Begränsningen till ett enskilt verb har gjort att undersökningen har avkastat ett mycket litet antal belägg: totalt 36 stycken, varav 17 nominalfraser och 19 prepositionsfraser. Mot bakgrund av det begränsade materialet är författaren också mycket försiktig i sin diskussion av resultaten, men han förmår likafullt visa på intressanta tendenser som stödjer tesen om ett samband mellan recipientens form och språkhandlingstyp. Vidare studier av större material är förstås nödvändiga för att avgöra pragmatikens betydelse för valet av konstruktion, något man som läsare gärna emotser.

Sammanfattningsvis ger den här anmälda antologin ett viktigt bidrag till vår kunskap om grammatiska förhållanden i främst 1800-talets danska. Men resultaten har större räckvidd än så, och relevansen är uppenbar såväl för den äldre språkhistorien som för den moderna språkriktighetsdiskussionen. Det kan knappast längre råda någon tvekan om att även det sena 1800-talet kan vara ett fruktbart forskningsfält när det gäller grammatiska förändringar. Den språkhistoriska forsknin-

gen har mycket att vinna på om även yngre tidsperioder inkluderas som studieobjekt. Samtidigt måste det betonas att det nordiska perspektiv som så självklart utmärker forskningen om den äldre språkhistorien är märkligt frånvarande i antologin. En tydligare nordisk utblick skulle säkerligen ha kunnat tillföra ytterligare dimensioner till framställningen. Personligen hade jag också gärna sett ett större inslag av teoretiska resonemang jämte den intressanta empiri som nu presenteras. Men på det hela taget är det glädjande att kunna konstatera att vi genom antologin har fått ett gott tillskott till det tidigare kunskapsläget. Det är vackert så.

David Håkansson, professor
Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
david.hakansson@nordiska.uu.se

REFERENSER

- Håkansson, D. 2025. Det långa 1800-talet och den svenska språkhistorien. E.M. Petzell, L. Rogström, H. Rosenkvist, M. Strandberg & L. Wenner (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 17. *Språket i rummen*, 93–109. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Josephson, O. 2007. Modernt genombrott eller modernitetens genombrott? Språk och samhälle i Sverige mot 1800-talets slut. L. Wollin, A. Saarukka & U. Stroh-Wollin (red.), *Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Studier i svensk språkhistoria* 9, 64–75. Åbo: Åbo Akademi.
- Larsson, I. & E.M. Petzell 2022. *Morphosyntactic Change in Late Modern Swedish*. Berlin: Language Science Press.
- SAG = Teleman, U., S. Hellberg & E. Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Åkerblom, S. 2020. *På väg mot en förståelse av fenomenet inkongruent predikativ. Ett försök att beskriva och förklara fenomenet samt skildra dess forskningshistoria*. Diss. Lund: Lunds universitet.

A quantitative investigation of left extraposition in Old Danish charters

SEBASTIAN MØLLER BAK

This article presents a quantitative investigation of the phenomenon *left extraposition* ('left dislocation') in Danish prepositional phrases, e.g. *til den tid da er problemet løst* ('at that point, then the problem will be solved'), where the left-dislocated constituent is represented by a resumptive element inside the sentence (here: adverbial *da* 'then'). Today, many Danish language users associate left extraposition negatively with media language, where it is considered redundant. However, the phenomenon is not a recent one: this article deals with the occurrence of left extraposition in the 14th and 15th centuries. The data of the investigation is based on charters written in Old Danish. The focus lies on prepositional phrases in the so-called *corroboration*, e.g. *tel windingsbyrth tha ær mynd insigilæ hæynt for thætta breef* ('in witness then is my seal hung upon this charter'), where the prepositional phrase *tel windingsbyrth* ('in witness') is placed in left extraposition and resumed by the adverb *tha*, also written *ta* ('then'). Throughout the entire examined period, prepositional phrases in left extraposition are found alongside prepositional phrases placed directly in the pre-field position, i.e. the first position of the sentence proper. However, the investigation shows a clear development during the first half of the 15th century: from a high occurrence of prepositional phrases in left extraposition to a somewhat lower occurrence around the middle of the 15th century, where prepositional phrases in the pre-field position become more frequent. Sample surveys of charters written in Old Swedish from the same period and Old Danish charters from around 1500 also seem to mirror this development throughout the 15th century.

KEYWORDS: left dislocation; prepositional phrases; topicalization; charters; resumption; composition marker

The weather for whom? And what for?

JAN HEEGÅRD PETERSEN & JACOB THØGERSEN

In this article, we examine developments in the linguistic formulation of the ‘public weather forecast’ in a corpus of radio/TV weather forecasts from the 1930s to the 2020s. The methods used are partly a quantitative count of words and word classes and partly qualitative analyses of excerpts from the weather forecasts. The study has a dual purpose: on the one hand, we describe how the linguistic register can change while the genre can be perceived as constant. Our conclusion is that the register in weather forecasts is far from as static as has previously been suggested. On the other hand – and as an extension of this – we examine changes in the speaker’s or newsreader’s relationship to what is said and to the recipient over time, and we attempt to describe the ‘implicit recipient’ of the weather forecast, more specifically what assumptions are made about the recipient and their use of the weather forecast. In doing so, we uncover a development from a very neutral and factual reading of data to, on the one hand, a more engaged and interpretive account of the weather and how it will be experienced and, on the other hand, a simultaneous increase in focus on a recipient who is an urbanite with a comfort-related relationship to the weather.

The article is part of a growing interest in the contribution of linguistics to understanding climate change and modern societies’ reactions to it, as discussed in NyS 67, for example.

KEYWORDS: weather forecasts; genre; register; assessment; appraisal; media language; climate

NyS udkommer to gange om året på www.nys.dk.
Du kan bestille tidligere trykte enkeltnumre i boghandlen
eller henvende dig til:

Dansk Sprognævn
adm@dsn.dk

Gamle numre er tilgængelige på www.nys.dk.

Vi opfordrer læsere til at registrere sig:
<https://www.nys.dk/user/register>
Brug linket Registrer øverst på www.nys.dk.
Denne registrering medfører at du via e-mail
får besked når der udkommer en ny udgave af NyS.

Bidrag til NyS

Har du lyst til at indsende en artikel,
en anmeldelse, et debatindlæg eller andet,
så kontakt redaktionen:

nys.red@dsn.dk
NyS-redaktionen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

Oplysninger om formater mv. kan findes på
www.nys.dk/information/authors.